UNIVERZA V LJUBLJANI

FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Tim Dobovšek

Kulturni, socialni in politični vidiki razvoja nogometa v Sloveniji: v obdobju 1900 - 1991

Magistrsko delo

Ljubljana, 2017

UNIVERZA V LJUBLJANI

FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Tim Dobovšek

Mentor: prof. dr. Mitja Velikonja

Kulturni, socialni in politični vidiki razvoja nogometa v Sloveniji: v obdobju 1900 - 1991

Magistrsko delo

Ljubljana, 2017

Športni klub brez dolgov sploh ni pravi športni klub.

Evgen Betetto

Vsaka tekma je priložnost za druženje in igro kakor v otroštvu.

Lorella Flego

Kulturni, socialni in politični vidiki razvoja nogometa v Sloveniji: v obdobju 1900 - 1991

Zgodovina slovenskega nogometa je relativno slabo raziskano področje, največkrat omejeno na nekaj izbranih dogodkov in oseb. Zaradi pomanjkanja virov in površnih nestrokovnih analiz so se okrog določenih obdobij in akterjev zgradili različni miti, ki bolj kot zgodovinska dejstva odražajo razmerja moči v sodobnem slovenskem športu. Z natančnim preučevanjem zgodovinskega toka dogodkov ter z metodo historičnega materializma pa je mogoče preteklo dogajanje v slovenskem nogometu utemeljiti na dejstvih ter posamične dogodke umestiti v širše kulturne, politične in ekonomske odnose.

Na Slovenskem je temelje nogometa že okrog leta 1900 postavilo nemška buržoazija, prek širjenja izobraževalnih institucij in splošnega napredka na prehodu v zgodnje dvajseto stoletje pa sta nato zlasti ljubljansko dijaštvo in malomeščanstvo vzpostavila tudi slovenske športne organizacije, kakršne so se v drugih krajih razvile šele po prvi svetovni vojni. Zaradi finančne prepuščenosti trgu ter političnih frakcijskih in nacionalnih bojev je ostal slovenski nogomet v kraljevini kvalitativno in infrastrukturno relativno nerazvit. S socialistično revolucijo in industrializacijo države so se sprva izboljšali zlasti materialni pogoji športa, a so se nato v nogometu prek parcialnih ambicij znotraj medrepubliških odnosov uveljavili različni organizacijski modeli, ki so rezultirali v masovni tehnokratski reformi slovenskega športa v sedemdesetih. Po osamosvojitvi si je krovna nogometna organizacija ta razvoj razlagala po svoje ter ustvaril oziroma predrugačila zgodovinski pogled, tako da je učvrstil njeno nacionalno legitimnost.

Ključne besede: Nogomet, Zgodovina, Ideologija, Mitologija, Kritika ekonomske politike.

Cultural, social and political aspects of the development of football in Slovenia: in the period 1900-1991

The history of Slovenian football is a relatively poorly explored area, mostly limited to a few selected events and people. Due to the lack of resources and superficial non-expert analyzes, various myths were built around certain periods and actors, which, more than historical facts, reflect the power relations in modern Slovenian sport. By carefully studying the historical course of events and using the method of historical materialism, it is possible to base the past events in Slovenian football on facts and to place individual events in broader cultural, political and economic relations.

In Slovenia, the foundation of football was set up by the German bourgeoisie around 1900. Through the expansion of educational institutions and general progress in the transition to the early twentieth century, the Slovene sports organizations were established by the Ljubljana high school students and petty bourgeoisie and later developed in other places only after the First World War. Due to the financial limitation to the market and political factional and national struggles, Slovene football in the kingdom remained relatively qualitative and infrastructurally underdeveloped. Initially, the socialist revolution and industrialization of the state improved the material conditions of sport, but then in football, through partial ambitions within inter-republic relations, various organizational models were introduced, which resulted in mass technocratic reforms of Slovenian sport in the 1970s. After independence, the umbrella football organization interpreted this development in its own right and created or transformed the historical view by consolidating its national legitimacy.

Key words: Football, History, Ideology, Mithology, Critique of economic politics.

Kazalo

1 Uvod 6
2 Metoda 8
3 Devetnajsto stoletje in začetki modernega športa v Evropi 11
3. 1. Razvoj nogometa v Angliji 13
4 Začetki nogometa na Slovenskem 17
4.1 Prvi klubi 21
4.2. Dijaštvo in slovenske nogometne organizacije 23
4.3. SFK Ilirija in sveti deveti maj 1911 29
5 Nogomet po prvi svetovni vojni 35
5.1. Trideseta leta, profesionalizem ter »združitev« Ilirije in Primorja 44
6 Nogomet med vojno in v socializmu 55
6.1. Nogomet v SFRJ 59
6.2. Portoroški sklepi in obdobje 1977–1991 69
7 Zaključek 76
8 Literatura 81

1 Uvod

V delu bomo preučevali nogomet kot najmnožičnejši in najpriljubljenejši šport zadnjega stoletja, ki ima s tem seveda bistveno, tako materialno kot ideološko, funkcijo v reprodukciji sodobne družbe. Čeprav morda ni tako razvit kot drugod, pa je tudi v Sloveniji nogomet po raziskavah absolutno najbolj popularen šport (Nogometna Zveza Slovenije 2003, 3), zaradi česar ima največji vpliv na kulturo vsakdanjega življenja. Čeprav gre za pomemben vidik družbenega ustroja v najširšem možnem smislu, pa zlasti v slovenski akademski sferi pogosto ostaja zanemarjen, tako zgodovinsko kot zgodovinopisno. Kot so to zlasti za Anglijo že podrobno opisovali nekateri tuji avtorji, denimo Tony Collins, želimo dokazati, da je razvoj sodobnega športa in s tem nogometa tudi pri nas neločljivo povezan z razvojem moderne industrijske kapitalistične družbe in njene kulture. Zato bomo analizirali, na kakšen način je bil šport na tukajšnjem prostoru v vsakokratni družbeni formaciji vpet v politične in kulturne procese. Jugoslovanski in s tem slovenski prostor je v tem pogledu še posebno zanimiv, saj so se v zadnjem stoletju tu prek Avstro-Ogrske, jugoslovanske kraljevine, socialistične države in predstavniške demokracije zvrstile kar štiri precej različne sodobne družbene formacije, vsaka s svojim specifičnim gospodarskim ustrojem. Omejili se bomo na obdobje do leta 1991, prvič zato, ker je po njem minilo preprosto premalo časa, da bi ga lahko ocenjevali z enako kritično distanco kot obdobja pred tem, drugič pa zato, ker je ravno sedanje obdobje ustvarilo podobo vseh predhodnih in bomo v delu poskušali zapopasti prav to razmerje.

Po eni strani namreč ne moremo razumeti dandanes uveljavljenih nogometnih mitov o lastni preteklosti, če ne preučimo realnega zgodovinskega razvoja panoge, ki je pripeljalo do trenutnega stanja, ki takšne mite producira. Po drugi strani pa tudi nogometne zgodovine ne moremo prav razumeti, v kolikor je ne postavimo v kontekst danes znanih in razširjenih dejstev in zmot. Zato si želimo zlasti dekonstruirati in/ali ovreči sodobne nogometne mite domnevnih pomembnih in veličastnih dogodkov, kot so prva nogometna tekma na Slovenskem, ustanovitev prvega kluba ter uspehi tukajšnjih društev in nogometašev v jugoslovanskem prostoru. Te bomo zato tudi podrobneje preučili, in sicer z njihovo racionalno razlago iz povsem logičnih sosledij vsakokratnih zgodovinskih dejstev oziroma z prikazom njihove faktične zmote. Predvsem pa jih želimo umestiti v širši kulturno politični okvir in jih ne obravnavati kot posamezne izolirane pojave. Takšno delo bo imelo velik pomen za vse proučevalce teorije popularne kulture in športa, pa tudi za izventeoretske, znotraj stroke na samem področja nogometa delujoče športne

delavce, sploh ker tematika kljub obsežni (zlasti nestrokovni) nogometni literaturi pri nas praktično še ni bila podrobneje obdelana.

Osnovna teza dela je, da je bila vsakokratna stopnja organizacije in razvitosti nogometa v Sloveniji neločljivo povezana s stopnjo in razvitostjo kapitalističnega gospodarstva in popularne kulture v tedanji državi, torej Avstro-Ogrski oziroma njenem avstrijskem delu pred prvo svetovno vojno, Kraljevini SHS oziroma Jugoslaviji med obema vojnama in socialistični republiki po drugi svetovni vojni. Temu je podrejena tudi struktura dela, ki je logično-zgodovinsko razdeljeno na tri sklope. Nadaljnja teza, ki jo iz tega želimo dokazati, oprta na literaturo športnih in nogometnih vodstvenih organizacij, pa je, da se glavni akterji na tem področju omenjene povezave ne zavedajo. Zato je, domnevamo, slovenska športna zgodovina oprta zlasti na mitologijo in idealiziranje, ki ustrezata nacionalističnim in drugim praktično oportunim, ne pa znanstvenim interesom. Ugotovili bomo, v kolikšni meri uveljavljeni prevladujoči popularni konstrukti zgodovine nogometa v Sloveniji sploh ustrezajo zgodovinskim dejstvom ter vsaj delno še, kako viri, nastali v zadnjih desetletjih, odražajo interes vodstvenih organizacij za njihovo lastno medijsko utrditev in praktično legitimacijo znotraj spremenjenih evropskih športno-družbenih razmerij.

Da bi resnično razumeli zgodovinski in sodoben odnos med športom (tudi nogometom) in družbo, bomo najprej preučili rojstvo in nastanek nogometa v Angliji, kjer so se izoblikovale družbene športne forme, kakršne so se nato razširile tudi k nam. Ob tem bomo podrobneje definirali tudi zgodovinsko metodo, kakršno bomo v nadaljevanju uporabljali pri raziskovanju materije. Zlasti v primeru Anglije se bomo osredotočili na nujen zgoščen splošni prikaz razvoja športa in nogometa, ne pa na konkretne dogodke, organizacije in osebe, saj to ni tema tukajšnjega dela in bi povsem po nepotrebnem zahtevalo preveč prostora. Prav tako nas ne bo zanimala predzgodovina nogometa in nogometu podobnih iger starejših civilizacij od Rimljanov do Aztekov. Najprej zato, ker tudi to ni tema tukajšnjega dela, pa tudi zato, ker bi takšne vključitve – bolj kot da bi raziskovale uporabna historična dejstva – reproducirale sodobne ideološke konstrukte, čemur se ravno želimo izogniti. Nogomet zato vpenjamo v institucionalno realnost moderne družbe oziroma modernega kapitalizma.

Pri raziskovanju slovenskega nogometa pa se bomo, drugače od angleškega, bolj detajlno posvetili tudi konkretnim dogodkom in organizacijam – prvič zato, ker gre kot rečeno za manj

znano področje s številnimi faktičnimi napakami, ki ga je šele treba dobro zakoličiti, drugič pa zato, ker bosta šele tako možna širša in splošna refleksija ter temu ustrezen prikaz. Ta bo kot nekakšen sklep sledil v zaključku, kjer se bo dogajanje v slovenskem nogometu od začetka do leta 1991 na abstraktni ravni združilo v enoten logičen proces.

2 Metoda

Pri omenjenem načinu raziskovanja je izjemnega pomena zlasti izbrana metoda. Pogosto se tako za raziskovanje športa in nogometa kot metoda oziroma namesto nje uporabljata psihologiziranje in stereotipiziranje. Tako za sedemdeseta in osemdeseta leta denimo velja, da se je »slovenska nacionalna identiteta konstituirala predvsem preko distanciranja od vsega balkanskega, kamor je bil stereotipno uvrščen tudi nogomet« (Plesec in Topić 2002, 97). Toda samo zaznavanje stereotipov nam ne pomaga kaj dosti in se pogosto ustavi zgolj pri dejstvih kvalitativnih raziskav, da imajo Slovenci slabši odnos do nogometa kot pripadniki drugih narodov (Plesec 2001, 69). Problem pa se pojavi še zlasti tedaj, ko se omenjena dejstva poskuša razlagati s karakteristikami naroda, iz katerih naj bi sledilo, da Slovenci pač niso za nogomet.

Ker nas zanimajo zlasti politični, ekonomski in kulturni pogoji, v katerih se je razvijal slovenski nogomet, moramo na drugi strani uporabiti materialistično metodo raziskovanja zgodovine. Pri tem se strinjamo s Collinsom (2013, VII), da je moderen šport produkt kapitalizma tako kot borza ali tovarna in da se je pojavil v času splošnega razvoja komercialne zabavne industrije. Kako torej raziskovati ta razvoj? Po eni strani moramo sprejeti teoretsko predpostavko, da bogastvo kapitalističnih družb predstavlja zbirko blag in da je blago elementarna oblika tega bogastva (Marx 1961, 43). To pomeni, da moramo tudi šport, če se ta znotraj družbenih odnosov obnaša po blagovnih zakonitostih, torej prek prodaje in nakupa vstopnic, plačevanja funkcionarjev in igralcev ter podobno, obravnavati kot specifično vrsto blaga oziroma specifično dejavnost, vpeto v siceršnje blagovno proizvodne odnose. Tu bomo uvedli klasično distinkcijo med uporabno in menjalno vrednostjo ter se posvetili predvsem slednji. Zato nas ne smejo motiti zunanji estetski pojavni znaki igre, ki sicer odražajo uporabno vrednost, ne pa tudi družbene forme, ki je za nas bistvena. »Biti blago, poleg uporabne vrednosti imeti torej še

menjalno vrednost, ni naravna, temveč družbena lastnost reči; le v družbah, kjer se menjavajo, imajo reči menjalno vrednost.« (Heinrich 2013, 32)

Z zavedanjem, da gre za reč oziroma dejavnost z menjalno vrednostjo, bomo nato lahko proučili, v kakšnih pogojih se je lahko nogomet uveljavil kot blago in kakšna je njegova specifična blagovna oblika. Tako se bodo njegove vsakokratne kvalitete umestile v družbene odnose. Zato bomo vselej upoštevali, kakšni so bili gospodarski in politični pogoji ter kakšna je bila siceršnja kulturno-športna organiziranost v danih pogojih, zlasti v razmerju med državo in trgom, proizvodnjo in potrošnjo. Ker pa gre pri vsakih blagovnih odnosih v zadnji instanci za kolektivna razmerja do lastnine oziroma nelastnine, ki samoniklo ustvarjajo razrede (Mauke 1982, 21), bomo seveda morali upoštevati tudi vsakokratna razredna razmerja. Ker delavski nogometni klubi v Sloveniji po konferenci v Trbovljah leta 1926 niso uspeli organizirati lastnih tekmovanj (Stepišnik 1970, 22–23), pa tu ne bomo mogli govoriti o kakem izrazitem razrednem boju, temveč kvečjemu o razrednem kompromisu. Zato bo naša analiza bolj kot na revolucionarni konflikt omejena na frakcijske boje buržoazije. To bo po eni strani delu morda dalo tudi rahlo reakcionarno noto, po drugi strani pa bo analiza celokupnih odnosov lahko zastavljena bolj kritično. Seveda bomo omenili tudi redke druge relevantne primere.

Nogomet pa je v tem smislu še posebej zanimiv in teoretsko relevanten, saj se v kapitalističnih družbah ne kopiči le blago. »V družbah, kjer vladajo moderne produkcijske razmere, se celotno življenje kaže kot neizmerno kopičenje spektaklov.« (Debord 1999, 29) In kaj je v športu bolj spektakularnega od nogometa? Kot spektakel nogomet izžareva resnico družbe, je afirmacija videza, afirmacija družbenega življenja, osnovna poteza industrijske družbe in ekonomija zaradi ekonomije (Debord 1999, 31–33). Na ta način nogomet skupaj z drugimi modernimi oblikami kulturne industrije briše razliko med ekonomijo in ideologijo, med dominanto in determinanto, oziroma, povedano drugače, v lastnem spektaklu izraža samo ekonomsko logiko. To je za nas ne le teoretsko pomembno, pač pa tudi izredno praktično, saj se na ta način nekako izognemo vulgarnemu ekonomizmu in determinizmu.

Z razumevanjem baznega in spektakelskega dogajanja pa prehajamo tudi na drugi nivo analize, kjer se bomo posvetili sedanji mitologiji in kjer bodo v poštev prišli tudi zgoraj omenjeni

stereotipi, ki jih ne bi mogli razumeti zgolj s karakterologijo in psihologijo. »Predvsem kritični pristop v kulturnih študijah in študijah športa nam omogoča, da v kontekstu planinstva, alpinizma in odkrivanja nekoristnega sveta beremo skrite agende in ozadja, ki so tesno povezane s projekcijo družbenih konstruktov v geografske in topološke točke.« (Šaver, 2005, 58)

V našem primeru to pomeni, da v kontekstu slovenske nogometne zgodovine beremo skrite agende in ozadja, ki so povezana s projekcijo konstruktov v geografske in zgodovinske točke. Ker na področju slovenskega nogometa takšnih kritičnih študij doslej še ni bilo (vsaj ne veliko), bomo v nekem smislu orali ledino, in si tako ne domišljamo, da bomo razkrili celotno ozadje slovenske športne zgodovine. V vsakem primeru pa želimo dekonstruirati organizirano in sankcionirano zavest članov neke skupine s pozitivno sliko o njej sami in njeni zgodovini (Velikonja 2003, 7), torej zavest, mitologijo in simbologijo slovenske nogometne srenje, zbrane okrog nogometne zveze in njene uradne zgodovine.

Pri proučevanju te pa se pojavlja še dodatna težava.

> Zgodovinarka in zgodovinar lahko nasedeta preteklim verjetjem ne glede na to, ali vesta, da so to zgolj verjetja, ali ne vesta zanje. Če ne vesta, da so nekatere pretekle trditve zgolj domačinska verjetja, se lahko navzameta nekdanjih predsodkov. Če pa vesta, da so nekatere trditve zgolj verjetja brez dejstvene podlage, se jima lahko zgodi, da bosta zavrgla veljaven podatek, le ker se bosta hotela ogniti nekdanji prazni veri. Zgodovinarka in zgodovinar lahko nasedeta ideologijam, ki so jih odpravili prav tisti zgodovinski procesi, ki naj bi jih proučevala. (Močnik 2015, 9)

Prav takšna situacija velja tudi za naš primer. Velik del uradne slovenske nogometne zgodovine temelji na izbranih verjetjih, ki jih je ali naj bi jih nekoč nekdaj podal ta ali oni nogometni funkcionar, igralec ali ljubiteljski historik. Če bi vsa takšna verjetja sprejeli, bi s tem seveda utrjevali sedanjo mitologijo, toda če bi jih kar vsevprek zavrgli, bi lahko izgubili relevantne resnične podatke. Zato bomo morali biti pri proučevanju slovenskega nogometnega dogajanja, zlasti za dobo pred drugo svetovno vojno, za katero obstaja manj relevantnih virov, izredno natančni in pazljivi. V ta namen smo, poleg zgodovinskih knjig športnih organizacij o njihovem delovanju, več mesecev iskali in zbirali tudi podatke o nogometu v športnih in nešportnih časopisih ter revijah, ki jih hranijo arhivi ljubljanskih knjižnic, tako stvarni kot digitalni. Pri

tem je potrebno poudariti, da zlasti predvojna športna literatura pri nas vsaj za zdaj še ni digitalizirana.

3 Devetnajsto stoletje in začetki modernega športa v Evropi

Šport v pomenu, kot ga poznamo danes, se je razvil razmeroma pozno. Čeprav se pogosto povezuje s telesno kulturo srednjega veka, pa naj ne bi bil njen neposredni razvojni rezultat, temveč nova tvorba meščanske dobe. »Med telesno kulturo fevdalizma in njeno naslednico, meščansko telesno kulturo, ni neposredne časovne zveze. Medtem ko je telesna kultura zatonila v glavnem že v začetku 16. stol., so potekla skoro tri stoletja, preden so se pokazali prvi znaki prebujanja na tem kulturnem področju.« (Stepišnik 1968, 13) Kot bomo videli pozneje, to deloma drži le za tukajšnji prostor, medtem ko so na splošno stare in nove oblike prostočasnih dejavnosti marsikje časovno soobstajale, četudi običajno niso bile soodvisne. Isti avtor (prav tam) zaton srednjeveške telesne kulture razlaga s propadom viteštva in drugih srednjeveških institucij, ki so jih s širitvijo blagovnih odnosov izrivale najemniške vojske. Prostočasna aktivnost višjih slojev (za množično kulturo kajpak še ni bilo pogojev) je bila tako omejena na lov, jahanje in ples, torej dejavnosti, ki bi jih bilo (v obliki, v kakršni so se vršile takrat) deplasirano uvrščati med šport.

Sodobni šport se je razvil v državi, ki je prva izvedla industrijsko revolucijo, torej v Angliji, in sicer nekje v sredini 18. stoletja. Tako kot katerikoli drug kulturni pojav seveda ni nastal *ex ingenio*, ni vzniknil iz nič in je po vsebinski plati kajpak črpal iz prej omenjenih prostočasnih dejavnostih. Vseeno je formalno in organizacijsko predstavljal povsem nov tip prostočasne dejavnosti. Po letu 1750 je prišlo do velikih sprememb pri glavnih angleških športih. Čeprav so koreninili v podeželskih igrah, so se od njih bistveno razlikovali v tem, da so imeli splošna pravila in zmožnosti sistematičnega in rednega generiranja prihodkov (Collins 2013, 11). Gre torej za proces poblagovljenja ali še bolje produkcije nove vrste blaga, ki je le delno nastalo s formalno subsumpcijo starih iger pod kapital. V specifičnih pogojih takratne kapitalistične, ne pa še tudi povsem industrializirane Britanije so bili po Collinsu (prav tam) nosilci tega procesa

predvsem aristokrati.[1] Slednji od stare viteške kulture niso bili ločeni le materialno, temveč (zaradi svoje funkcije ob izgradnji kapitalizma) tudi ideološko. »Fevdalni militaristični športi niso več odražali kulture aristokracije, ki je bila tekmovati, zmagati in zaslužiti. Kot v poslu so bili to novi cilji britanske športu naklonjene aristokracije.« (Collins 2013, 14) V širšem kulturnem kontekstu lahko tako pojav športa razumemo kot vznik prostočasne dejavnosti, ki bo idejno ustrezala kompetitivnemu subjektu v boju proti drugim, formalno pa logiko blaga uvedla tudi v nedelovni čas – zato nastanek športa sovpada z razcvetom gledališča in glasbe. Na angleških igriščih, žogah in loparjih ni bilo prav nič nadnaravnega, tamkajšnje igre so se v šport razvile zgolj zaradi finančne moči aristokracije.

Kot rečeno, so bila eden najpomembnejših elementov ob nastanku športa pravila. Za konjske dirke jih je že 1751 objavil londonski Racing Calendar. »Dirkalni koledar je beležil zmagovalce tekem preteklih sezon, s čimer je olajšal primerjavo in posledično zagotovil pošteno konkurenco med konji.« (Collins 2013, 16) Pojav dirkaškega koledarja je pomenil tudi začetek športne publicistike in športne statistike, ki sta postali neločljiv del sodobnega športa. Na splošno pa lahko rečemo, da je uvedba pravil pomenila predvsem dokončno uveljavitev pravne občosti, kakršna je bila značilna za vsa področja tistega časa, kar je omogočalo lažjo organizacijo in bolj predvidljiv potek tekmovanj. Tekmovalci in tekmovanja so tako postali medsebojno komenzurabilni, s čimer je lahko šport funkcioniral kot rezultat in pogoj tržno-blagovnih odnosov. Če povemo poenostavljeno, pravila v športu odigrajo vlogo, ki jo ima v ekonomiji denar. S pomočjo kodificiranih pravil so športi kot kriket, konjske dirke in boks v 19. stoletju doživeli izjemen razcvet, tekmovalci so dobivali vedno višje finančne nagrade, zaposlovali so profesionalne trenerje, pobirali vstopnine in služili ogromne denarje od stav. Toda nogometa tu zraven ni bilo. Nogomet pri razvoju modernega športa namreč ni igral nobene vloge, saj so se tekme igrale po različnih lokacijah in na različne načine brez skupnih pravil. Zato ga niso igrali redno in za razliko od popularnih športov ni pridobil pomembnih aristokratskih mecenov (Collins 2013, 21). Isti avtor (prav tam) zatrjuje tudi, da »čeprav so nogometni zgodovinarji in administratorji skušali dokazati predzgodovino nogometa kot svojo lastno, imajo moderni nogomet in zgodnje oblike nogometa malo skupnega«. Prvotne oblike nogometa, ki nikjer ni bil omejen na igro z nogo, so povečini že zamrle ali pa so jih prepovedali.

[1] Tudi tu zgodovinske študije dokazujejo znano Tamasovo tezo, da buržoazija nikoli in nikjer ni bila samostojni in izključni ustvarjalec kapitalistične družbe.

Kar se tiče tukajšnjega prostora, lahko omenimo nekaj zanimivih fenomenov, ki vsekakor imajo svojo kulturno in ideološko funkcijo v sodobni družbi, a bi jih prav tako težko označili za športne dejavnosti, kaj šele za neposredne predhodnike slovenskega športa. Prvi je primer bloškega smučanja, ki naj bi od časov Valvasorja ohranil kontinuiteto do dvajsetega stoletja, kar v časniku *Sport* po prvi svetovni vojni dokazujejo tako z ustnimi poročili starih Bločanov kot tudi s fotografijo *Bločani gredo k maši*[2] (*Sport* 1921, 1. januar), toda bloško smučanje kajpak ni imelo nikakršnega vpliva na razvoj kompetitivnega nordijskega in alpskega smučanja v Sloveniji. Seveda to ne preprečuje sodobni slovenski smučarski mitologiji, da ne bi izvorov uspehov slovenskih smučarjev iskala prav v genetiki dinarske rase Blok. Druga »protošportna« dejavnost z neprekinjenim razvojem od 16. stoletja do danes pa je tako imenovana »jeu de paume«, igra z žogo. Kot razlaga Stepišnik (prav tam), so to igro, podobno tenisu (sprva brez loparjev), pri nas igrali v dvoranah, imenovanih »balovž«, kamor so se poleg razvedrila ob omenjeni igri plemiči in meščani odpravljali tudi na plese, zaradi česar naj bi se po Stepišniku za slednje uveljavil še danes uporabljani izraz *bal*. Zanimanje za igro je v drugi polovici 18. stoletja začelo pojemati, prvo znano teniško igrišče na Slovenskem pa je zgradil Ivan Tavčar 1897. Tudi v tem primeru igra ni neposredni predhodnik modernega tenisa na teh prostorih, je pa dokaz, da moramo trditev istega avtorja o tristoletni prekinitvi telesne kulture jemati s pridržkom.

3. 1. Razvoj nogometa v Angliji

Nogometno zvezo (FA) so v Angliji ustanovili leta 1863 kot del širših procesov nastajanja novih organizacij malomeščanstva, znotraj katerih sta med drugim nastali tudi Britanska zdravniška zveza (1856) in Royal Institution of Chartered Surveyors (1868). Z industrializacijo družbe in širitvijo imperija se je namreč spreminjalo izobraževanje, ki je moralo poskrbeti za večje število administrativnega, gospodarskega in vojaškega kadra, s čimer so se krepile ne le izobraževalne institucije, pač pa tudi zgornji srednji razred (Collins 2013, 29). Zato ne čudi, da so bila nogometna pravila, ki jih je zveza sprejela ob ustanovitvi, bazirana na t. i. »Cambridge Rules«,

[2] Ob eni prvih smučarskih fotografij ne moremo mimo analogije z enim prvih filmov na Slovenskem, to je *Odhod z maše v Ljutomeru*. Hudomušno bi lahko rekli, da je katolištvo z maševanjem odigralo progresivno vlogo v razvoju slovenske kinematografije in športa, medtem ko bodo kritiki v tem najbrž našli dokaz, da sta bila tako slovenski nacionalni šport kot slovenski film že od samega začetka zavezana reakciji.

pravilih, ki so jih uporabljali na istoimenski univerzi (Alcock 1906, 7). Med ustanovnimi člani in tudi v prvih tekmovanjih so prevladovala moštva, povezana z izobraževalnimi institucijami, običajno taka, v katerih so nastopali bivši gojenci. V FA pokalu so se do 1882 v finalih pojavljale samo ekipe sestavljene iz bivših učencev zasebnih šol. Tega leta so proti Old Etonians serijo prekinili Blackburn Rovers, njihov lokalni rival Blackburn Olympic pa je prihodnje leto tudi osvojil tekmovanje. Po uzakonitvi profesionalizma 1885 se noben klub srednjega razreda ni več pojavil v finalu FA pokala (Collins 2013, 32).

Uvedba profesionalizma je bila izjemnega pomena za nadaljnji razvoj športa. Popularno verjetje je, da se je nogomet tako hitro in uspešno razvil in razširil ter postal najbolj popularen šport na svetu zaradi lastnih, inherentnih kvalitet. Te naj bi ga v primerjavi z drugimi športi delale za posebno, t. i. *lepo* oziroma *čudovito* igro. »V Rugbyju so študentje vztrajali pri starem načinu igre, drugje, zlasti v Etonu, pa so hoteli napraviti igro težjo in zahtevnejšo in so se dogovarjali s sosedi za tako igro, v kateri so smeli igrati samo z nogo.« (Stepišnik 1968, 149) To je bilo za prihodnost športa sicer pomembno, a pri razcvetu ni bilo ključnega pomena. Do 1880 je bil rugby popularnejši od nogometa, toda sredi osemdesetih so v nogometu po vzoru kriketa dovolili določene oblike plačil, medtem ko so v rugbyju uzakonili popoln amaterizem in ostre kazni. To je deset let kasneje privedlo do razcepa med (amatersko) *rugby union* in (profesionalno) *rugby league*. Ravno v tem desetletju pa je prišlo do izjemnega razvoja nogometa (Collins 2013, 80–81). Tako torej o uspehu športov v industrijski Angliji in njenem imperiju niso toliko odločale specifike pravil in atraktivne poteze na igriščih z nogo ali z roko, temveč vključevanje nižjih slojev in množičnost, ki sta bila rezultat kompleksnih in deloma tudi precej naključnih odločitev o tem, ali bo neki šport profesionalen ali ne. »Razmerje moči v nogometu se je odločno nagibalo v korist klubov, sestavljenih iz profesionalcev delavskega razreda in organiziranih na komercialni bazi. To je na široko odprlo pot uvedbi ligaških tekmovanj.« (Collins 2013, 81)

S profesionalizmom in uvedbo lig je nogomet iz akademske rekreacije malomeščanstva v kratkem času prerasel v masoven in komercialen spektakelski šport. Medtem so primerljivi športi zaradi vztrajanja na tradicijah in/ali amaterizmu ostali omejeni bolj ali manj le na določene sloje in tudi geografsko le na Anglijo z določenimi kolonijami. Še pomembnejša pa je ideološka (pred)postavka, ki jo je po omenjenih reformah nosil le nogomet. S tem, ko so

postali klubi odprti za vse igralce[3] in tekmovanja (vsaj pretežno) za vse klube, je nogomet kot prvi šport vzpostavil načelo meritokracije, ki je v amaterskih športih, kjer je odločal socialni status, ni bilo (prav tam). Meritokracija pa je eno glavnih načel moderne kapitalistične družbe in prav zato je bil nogomet tudi idejno tako privlačen. Pomemben pa je tudi tekmovalni vidik, saj so profesionalni klubi namesto pokalov hitro organizirali lige. Tam moštvo ob porazu ne izpade, kar pomeni, da si iz tedna v teden sledijo vsaj razmeroma enako pomembne tekme, ki prinašajo tudi razmeroma garantirane dohodke. To je pomembno zlasti za stavno industrijo, pa tudi za druge oblike gospodarstva, ki so se vezale na nogomet. Načrt Manchester Cityja, da preseli svoje igrišče, je denimo blokirala lokalna pivovarna Chester, ki ne bi več podpirala kluba, če bi ta zapustil območje, na katerem je zgradila pomembno potrošniško bazo (Collins 2013, 52).

Nogometni klubi so torej postali podjetja, nogomet pa »delavski šport«, zlasti v pomenu, da so delavci predstavljali tako glavni nabor morebitnih igralcev kot tudi publike. Pri tem je pomembno tudi to, da po pravilih iz 1885 »ne more biti noben profesionalni igralec vključen v vodenje kluba ali v športno administracijo« (Collins 2013, 32), kar je funkcijo delavskega razreda v športu izenačilo s tisto v industriji. Po eni strani so delavci kot igralci prodajali svojo delovno oziroma igralno silo kot nogometaši, po drugi strani pa so porabljali svoje mezde kot gledalci oziroma potrošniki, medtem ko so morebitni profiti ostajali vodstvu klubov, ki je bilo omejeno na predstavnike višjih slojev. Tak model nogometa se je nato v prihodnjih desetletjih razširil tudi po svetu, najprej zlasti po kontinentalni Evropi. Kasnejši razvoj globalnega trga je torej po svetu ponesel že izdelan koncept angleškega športa, ne pa poblagovil lokalnih oblik iger, ki so medtem povečini že odšle v pozabo. »Leta 1882 je bila ustanovljena v Manchestru skupna angleška zveza, za tem pa so ustanovili posebno komisijo, International Board, ki je skrbela za to, da so tudi zunaj Anglije, kamor se je začel v tem času nogomet hitro širiti, spoštovali enotna pravila.« (Stepišnik 1968, 150)

V devetnajstem stoletju je šport, znotraj tega pa še posebej nogomet, ob hitrem materialnem in organizacijskem razvoju postal eden bistvenih ideoloških aparatov države. Na prvi pogled se ta termin zdi nenavaden, saj je v začetkih, tako v Angliji kot tudi pri nas, kot bomo videli v nadaljevanju, šlo za izrazito privatno pobudo, v katero se država finančno in zakonsko pretirano ni vmešavala. Toda pri ideoloških aparatih je pomembno le, »kako delujejo. Privatne institucije

[3] Seveda ne dobesedno za vse, pač pa za tiste, ki premorejo zahtevano kvaliteto.

lahko popolnoma ustrezno delujejo kot ideološki aparati države.« (Althusser 2000, 72). Šlo je v prvi vrsti za to, da bi se ljudstvu v prostem času omogočilo sodelovanje v aktivnostih, ki naj bi sooblikovale tip modernega kapitalističnega subjekta. Pri tem seveda ni šlo za kakšno mehanicistično zvijačo, s katero bi vladajoči razredi prek športa indoktrinirali delavce v tržne akterje, pač pa preprosto za ideološki proces, v katerem so sodelovali tako organizatorji kot tudi igralci in gledalci. Konkretno se je prek nogometa zlasti ponotranjila ideologija tedanjega konkurenčnega kapitalizma, torej ideologija konkurence kolektivov, pri čemer so zasebna podjetja tu zamenjali športni klubi. Znotraj njih pa je potekala konkurenca med posamezniki, ki so tekmovali za položaj v prvem moštvu, torej nekakšen ekvivalent trga dela. Tu lahko omenimo še širok bazen tistih igralcev, ki so v nižjih tekmovanjih oziroma slabših klubih nastopali zastonj ter s tem predstavljali nekakšno rezervno armado. Uspeh v konkurenci med klubi in posamezniki pa je (oziroma naj bi) določala meritokracija. Ti procesi mentalne subsumpcije pod kapital pa seveda niso bili izključno ideološki, temveč so, da bi vzpostavili njihovo legitimacijo, imeli klubi in zveze izdelan tudi jasen sistem kazni, sankcij in izključitev. »Aparata, ki bi bil zgolj ideološki, ni.« (Althusser 2000, 72)

Po drugi strani pa se je razvoj nogometa mešal z drugimi športnimi mitologijami, ki so imeli prav tako določene državno-družbene funkcije. »Obstajajo trije poglavitni miti, ki določajo mitologijo modernega športa: mit o kalokagatiji, mit o starogrškem amaterizmu ter mit o srednjeveškem preziru do športa in telesa,« trdi Šip (2008, 326). Za nogomet in s tem za nas je pomemben zlasti prvi mit o kalokagatiji, harmoničnem razvoju duha in telesa, medtem ko sta ostala dva bolj vezana na olimpijski šport. Tu je zlasti pomemben vidik telesne priprave, ki je bil marsikje močno povezan z vojaškimi ustanovami. »Henrik Ling je izoblikoval in dodelal svoj dobro znani gimnastični sistem, ko je bil na vojaški akademiji v Carlsbergu na Švedskem. Na drugi strani sta v začetku devetnajstega stoletja Friedrich Ludwig Jahn in Friedrich Friesen ustanovila nemško nacionalno gimnastično gibanje ter z njih diskretno, a uspešno militarizirala Nemce.« (Šip 2008, 330) Povezava med športom in gimnastiko ter s tem militariziranjem, je še posebej zanimiva za tukajšnji prostor, saj so se organizacijske rešitve, kot bomo videli v nadaljevanju, pogosto gibale med športom in sokolstvom. Hkrati se je v socializmu mit o zdravem telesu povezoval z mitom o amaterizmu, kar je prav tako vplivalo na razvoj specifičnih oblik tukajšnjega športa. A na splošno bi lahko rekli, da je bil v nogometu ideal drugačen in da je bil običajno prisoten mit o profesionalizmu, tudi ko za to ni bilo dejanskih pogojev.

4 Začetki nogometa na Slovenskem

Kdaj in kje se je začel nogomet na Slovenskem, je danes praktično nemogoče rêči. Odgovor je namreč po eni strani vse preveč odvisen od zamejitve prostora ter metodologije oziroma tega, kaj vzvratno sploh prepoznamo kot nogomet, po drugi pa kajpak tudi od precej omejenih zgodovinskih virov. V vsakem primeru pa se je glede na nekatere druge dežele ta šport v tukajšnjih krajih pojavil dokaj pozno. »Nogomet je v primeri z večino evropskih držav, pa tudi nekaterih jugoslovanskih pokrajin (Hrvatske, Srbije), prišel na Slovensko razmeroma kasno. Posredovala sta nam ga po eni strani Dunaj, glavno mesto avstro-ogrske monarhije, kamor smo po državni ureditvi takrat spadali Slovenci, po drugi pa Praga, s katero smo imeli izredno dobre kulturne zveze v vseh smereh.« (Stepišnik 1970, 11) Kot smo videli pred tem, se je sodobni nogomet s pravili v Angliji uveljavil že leta 1848, zatem pa je sledila razmeroma hitra širitev po celini. A potekala je precej neenakomerno. V Avstriji se je tako nogomet pojavil šele leta 1894 na Dunaju, ko je bila odigrana prva tekma in je bil tudi ustanovljen prvi klub (Bruckmüller in Strohmeyer 1998, 73).

Na področje prihodnje Jugoslavije naj bi po danes uveljavljenem prepričanju nogomet prek Angležev prišel že leta 1873, in sicer na bližnjo Reko. Tako trdita Burburan in Moranjak (2006, 28), po katerih so prvo tekmo oktobra tistega leta odigrali angleški tehniki in inženirji, zaposleni v madžarskih železnicah, ter domače tehnično osebje iz reške tovarne torpedov Roberta Whiteheada. Ostali strokovni in zlasti manj strokovni viri nato bolj ali manj povzemajo zgornje navedbe. V tamkajšnji ulici Milutina Barača tako danes stoji spominska plošča, ki naj bi označevala ta zgodovinski dogodek, toda konkretnih dokazov, da se je tekma dejansko odigrala, še danes ni. Celotna zgodba namreč temelji na časopisni napovedi dogodka, medtem ko kakršnokoli poročilo ali rezultat nikoli nista bila najdena. Reška tekma leta 1873 tako spominja na freudovsko šalo, ki jo je Žižek navedel v pojasnilo lacanovskega Realnega. »Je to ta kraj, na katerem je vojvoda Wellingtonski izrekel svoje slovite besede? Ja, to je ta kraj, le da tistih besed ni nikoli izrekel.« (Žižek 2016, 141) Važna je torej zlasti funkcija, ki jo ima nek dogodek, ne pa tudi to, ali se je dejansko zgodil. V našem primeru tabla označuje ta kraj, na katerem se je

odigrala prva nogometne tekma. Le da se (morda) nikoli ni odigrala. Podobne dogodke so odkrivali in dokazovali tudi v Županji, Zadru in drugih mestih.

V slovenskem prostoru takšne mistične tekme ni, oziroma se le te umeščajo v precej kasnejše obdobje. Batagelj (2002, 57) to razlaga tako:

> S popolno gotovostjo lahko trdimo, da je bilo raziskovanje celotne zgodovine športa na Slovenskem v preteklosti zelo zapostavljeno in je veljalo za eno bolj trivialnih tem. Še več, ne le, da te prav nič epohalne teme skoraj niso raziskovali, saj uradni zgodovini te teme še zdaj bolj malo dišijo, ampak so nogomet obravnavali ideološko obremenjeno in tako metodološko kot konceptualno zgrešeno. Pri tem je šlo predvsem za ujetost v izključno nacionalne slovenske okvire.

Tako so začetke dolgo časa umeščali v obdobje po letu 1900 in s tem ignorirali tukajšnje nemške (pa tudi madžarske) pionirje nogometne igre. Prav tako posamezni predhodni angleški primeri z Reke in ostalih mest, v kolikor so sploh obstajali, na sedanji slovenski prostor niso imeli nobenega vpliva. Vsaj ne znanega.

Prvi znan primer nogometa na Slovenskem, točneje v Mariboru, tako sega v leto 1898, pa še ta je v nogometni javnosti pravzaprav povsem neznan, saj ga omenja zgolj en sam zgodovinski vir. Obrul (2003, 415) opisuje dogodek takole:

> Posebna prireditev je bila 29. junija 1898. Takrat je mariborsko telovadno društvo priredilo okrožni telovadni dan, na katerem so mariborskim gledalcem prvič predstavili grški peteroboj. Druga novost na tej prireditvi pa je bila nogometna tekma, ki je bila verjetno ena izmed prvih v Mariboru. Nogometna pravila so bila podobna današnjim, le da so igrali osemdeset minut, igrišče pa je lahko merilo v dolžino od 100–180 metrov, v širino pa 60–80 metrov. Višina gola je bila 2,50 m, razdalja od ene vratnice do druge je znašala približno enajst korakov; igralo je enajst igralcev. O rezultatu tekme, v kateri so se pomerili člani telovadnih društev obeh graških visokih šol, ne piše nič, vendar si kljub temu velja zapomniti datum 29. junij 1898, saj je bila ta dan na vojaškem vadbišču odigrana verjetno prva uradna nogometna tekma v zgodovini mesta Maribor.

Pri tem se avtor sklicuje na nemški *Marburger Zeitung*, ki tekmo »opisuje« v svojem precej obširnem članku z naslovom Zum Fussballspiel beim Gauturnfeste, kar bi lahko prevedli kot K nogometni tekmi na okrožnem telovadnem dnevu oziroma turnarskem zletu. V članku seveda ni naveden rezultat, saj ne gre za opis, temveč za napoved tekme. Časopis je namreč na ta dan

šele izšel. Med drugim članek navaja še precej zanimivih podrobnosti, ki jih Obrul izpušča. Igralo naj bi se na travi, nastopili naj bi rdeči proti belim, ekipi pa naj bi igrali v formaciji, za katero se je kasneje uveljavila oznaka 2-3-5, kjer sta ob vratarju (*Thorwächter*) nastopila dva branilca (*Verteidiger*), trije vezisti (*Mittelspieler*) in pet napadalcev (*Vorspieler*). Ker se je nogomet v okviru zleta odigral prvikrat, so bila za bralce opisana tudi dokaj natančna pravila, kaj je cilj igre, kaj je pri tem dovoljeno in kaj ne (*Marburger Zeitung* 1898, 29. junij).

Ker prihodnje številke časopisa ne prinašajo nikakršnega poročila ali rezultata, zgolj s pomočjo *Marburger Zeitunga* ne bi mogli z gotovostjo trditi, ali se je tekma odigrala ali ne. So jo pa zato omenili graški časopisi. Zaradi dežja je večina dogodkov odpadla, igrala pa se je le nogometna tekma, ki je požela velik interes (*Grazer Volksblatt* 1898, 1. julij, 5). Tekma je torej gotovo bila, kaj več glede konkretnih podobnosti pa za zdaj ni znanega. V vsakem primeru so začetki mariborskega nogometa povezani z nemško telovadno organizacijo, ki je bila razmeroma dobro razvita tudi v tukajšnji mestih. Da naj bi na tekmi nastopili graški turnarji, ni presenetljivo, saj je bil Gradec središče Štajerske in njeno najbolj razvito mesto, Maribor pa je bil zgodovinsko in kulturno v tem času močno navezan nanj. Ali je dogodek pustil kakšne posledice na domačem mariborskem telovadnem društvu (nem. *Turnverein*), ni znano, a te očitno niso bile velike, saj so na naslednjem, devetem zletu leta 1901 v nogometu zopet nastopili gostujoči turnarji, tokrat iz Gradca in Celovca. Tekma se je pred več tisoč gledalci končala z remijem (*Marburger Zeitung* 1901, 2. julij).

Naslednja omemba nogometa sega v leto 1899, ko so se z novim športom začeli ukvarjati na Ptuju. Tamkajšnji *Pettauer Zeitung* (1899, 30. april) prinaša kratko novico: »Telovadno društvo prireja danes, v nedeljo, skupen pohod in nato nogometno tekmo. Zbirno mesto ob drugi uri na telovadišču.« Ptujski turnarji so očitno omenjeni šport gojili zlasti za lastno razvedrilo, saj notica ni namenjena gledalcem, temveč udeležencem igre, prav tako pa tudi ni poročil o rezultatu ali o morebitnih drugih tekmah. Isti časopis v letnem poročilu Turnvereina nekoliko pozneje (1900, 28. januar) piše, da gojenje nogometa žal ni uspelo, za kar je krivo pomanjkanje primernega igrišča. Zgovorno je, da obširna monografija o ptujskem nogometu, ki naj bi obeležila »100 let igranja nogometa na Ptujskem«, nemških turnarjev sploh ne omenja (Športno društvo Nogometna šola Drava, 2013).

V približno istem času so začeli nogomet gojiti tudi v Ljubljani, kjer je že od leta 1863 deloval Laibacher Turnverein, ki mu je tedaj predsedoval Arthur Mahr (Pavlin 2002, 388). Slednji je bil vodja ljubljanske trgovske šole, sedež organizacije pa je bil v Kazini, tedanjem centru nemške kulture. Batagelj (2002, 57) tako opisuje dogajanje leta 1900:

> Prvi organiziran nogomet v Ljubljani je izšel iz vrst nemškega telovadnega društva, ki je v letu 1900 že imelo aktivno delujoči nogometni odsek. Turnerji so ob Tržaški cesti blizu c. kr. gozdne drevesnice vzeli v zakup 100 metrov dolg in 50 metrov širok travnik, ki so ga markirali in nanj postavili gola. Ob igrišču, kjer so ob sredah, petkih in nedeljah zvečer igrali, pa so se po pisanju Laibacher Zaitunga zbirali tudi številni gledalci, ki so največkrat uživali v internih obračunih ljubljanskih nogometašev.

Omenjeni *Laibacher Zeitung* je na lokalno nogometno tekmo, pravzaprav nekakšen trening (*Übungsspiel*), prvič opozoril sredi septembra (*Laibacher Zeitung* 1900, 15. september), ob čemer je bila novica brez točne lokacije bržkone namenjena samim turnarjem. Situacija se je kajpak spremenila takoj, ko je prišlo do prvega obračuna z zunanjim nasprotnikom, kar se je zgodilo že po mesecu in pol. »Novembra 1900 je na tem igrišču prišlo tudi do prve pomembne nogometne tekme v mestu.« (Batagelj 2002, 57) Šlo je za obračun z drugim moštvom športnega društva iz Gradca 4. novembra, ki ga je *Laibacher Zeitung* (1900, 1. november) napovedal takole: »V nedeljo se na igrišču poleg gozdne drevesnice vrši nogometna tekma med drugim moštvom Grazer Sportvereina in nogometnim odsekom nemškega Turnvereina. Začetek ob dveh popoldne, konec ob pol štirih. Podrobnejši podatki o vstopnini bodo na plakatih.« Gre za prvi znan pojav nogometnih plakatov na Slovenskem, a njihovi primerki žal niso ohranjeni, tako da ne moremo vedeti, kakšne so bile cene vstopnic.

Je pa zato ohranjeno podrobno poročilo, ki ga je isti časopis prinesel tri dni po srečanju. Članek sicer zavzema prostor približno polovico strani, kar je za tiste čase glede na majhen obseg časopisov in razmeroma visoke stroške pravzaprav zelo veliko, a ne postreže s prav veliko za nas uporabnimi podatki. Končni rezultat je bil 2 : 9 za goste, zaradi slabega vremena je bilo igrišče v slabem stanju, posledično pa tudi igra ni bila vrhunska. Vse ostalo je podrobno opisovanje poteka igre in obeh moštev (*Laibacher Zeitung* 1900, 7. november). To sicer kaže na dobro poznavanje materije anonimnega avtorja, ki je bil, glede na takratno časopisno prakso, morda kar eden od članov Turnvereina. Tako ne izvemo ničesar o natančnejšem številu gledalcev, vstopnicah, športni opremi, organizaciji, ureditvi prostora in podobno, prav tako ni

praktično nobenih imen, niti sodnika. Omenjen je edino kapetan domačih Treo. Kot bomo videli v nadaljevanju, gre za Wilhelma Trea iz znane ljubljanske arhitektske družine.

Opisani nogometni začetki pa v sodobni slovenski nogometni kulturi ne igrajo prav nobene vloge. Kot smo že pisali, gre po eni strani za ignoriranje vsega neslovenskega, po drugi pa tudi za neraziskanost področja. Datumi kot denimo 29. junij 1898 ali 4. november 1900 tako niso nikjer posebej zabeleženi, ne omenja jih niti Nogometna Zveza Slovenije niti drugi viri športnih organizacij. Isto velja za osebe in lokacije, kolikor so sploh znane, kjer so se odigrale omenjene prve tekme. Na splošno lahko rečemo, da se drugače od situacije v nekaterih drugih državah okrog bolj ali manj resničnih začetkov nogometne igre pri nas ni zgradil prav nikakršen kult, še tako majhen ne, saj se je le ta gradil skoraj izključno na poznejših dogodkih, povezanih s Slovenci.

4.1 Prvi klubi

Na ustanovitev prvih nogometnih klubov po začetnih opisanih tekmah ni bilo treba prav dolgo čakati. »Razvoja nogometa pa v Ljubljani očitno ni mogel oblikovati le en odsek turnerjev in kmalu po omenjeni tekmi so se začele priprave za snovanje samostojnega društva. V ljubljanski Kazini, kjer so imeli ljubljanski Nemci žarišče svojega, političnega, kulturnega in družbenega delovanja, je tako 22. decembra na ustanovni skupščini društva zaživel Laibacher Sportverein.« (Batagelj 2002, 57) Tudi ta dogodek je podrobno spremljal *Laibacher Zeitung*, ki je novico prinesel dva dni kasneje. »Izvoljeni so bili: doktorant Hans Janesch za predsednika, Gustav Eger za namestnika predsednika, Wilhelm Treo za kapetana [Spielwart], Rudolf Walland za namestnika kapetana, Victor Nagy za blagajnika in Raimund Andretto. Vstopnina je bila določena na 2 kroni, letna članarina za redne in izredne člane na 24 ter za podporne člane na 8 kron.« (*Laibacher Zeitung* 1900, 24. december) Za nas sta pomembna predvsem dva podatka. Prvi je financiranje društva, ki je potekalo predvsem iz privatnih lastnih virov, iz česar lahko sklepamo, da je bilo društvo izrazito omejeno na tedanja (nemška) meščanstvo in aristokracijo. Drugi pa je diferenciacija funkcij, saj je imel Treo kot »Spielwart« glavno vlogo tako na igrišču kot tudi izven njega pri sami organizaciji tekem in bi ga v današnjem besednjaku lahko označili kot igralca, trenerja, športnega direktorja in ekonoma v eni osebi.

Šlo je za dokaj resno organizacijo. »Z novo sezono 1901 so začeli od konca marca s popoldanskimi treningi na novem igrišču za Bežigradom, nasproti takratnega pokopališča, skoraj zagotovo na kasnejšem igrišču Primorja, kjer danes stoji bencinski servis. Nekaj časa je treninge vodil celo član prvega moštva graškega akademskega Sportvereina, ki je v Kazini v večernih urah tudi predaval teoretične podlage nogometne igre.« (Batagelj 2002, 57) Po živahnem začetku in rednem igranju tekem je nogometno delovanje društva v prihodnjih letih zamrlo. Vzroki za to niso znani, a očitno se je delovanje preusmerilo zlasti v tenis. Morda je to povezano tudi z omenjenim igriščem (»Spielplatz Bežigrad«), ki se zadnjič omenja leta 1901. Drugače od dogodkov pred tem je ustanovitev Laibacher Sportvereina leta 1900 (pri)poznana. Sprva je bila sicer bolj ali manj zamolčana, jo pa zato omenja najnovejša knjiga *90 let krovne nogometne organizacije na Slovenskem*, ki na kratko povzema Batagelja (Nogometna Zveza Slovenije 2010, 12) S kakšnimi datumi in lokacijami tekst ne operira, medtem ko predhodne publikacije kluba sploh ne omenjajo. Tudi obletnice prve (znane) ustanovitve kluba na Slovenskem leta 2000 in 2010 niso bile obeležene.

Nekoliko manj znan je istočasni primer iz Celja, kjer so prvi klub ustanovili leta 1901. K temu je očitno precej pripomogel prav Laibacher Sportverein, ki je 14. julija proti domačinom na festivalski livadi [Festwiese][4] odigral prvo tekmo v mestu ob Savinji. Rezultat je bil 1 : 4 za Ljubljančane, sodil pa je Othmar von an der Lan iz graškega akademskega Sportvereina. (*Deutsche Wacht* 1901, 18. julij) Podan je bil tudi podroben opis tekme in navdušenja ob pojavu tega športa v Celju, v zvezi s sodnikom pa izvemo tudi ime že omenjenega trenerja ljubljanske ekipe, ki je prišel iz Gradca. Iz zgodovinskih razlogov je zanimiv tudi članek, ki je izšel pred tekmo in je v napovedi podal podrobni postavi obeh ekip v nam že znanem sistemu. »Ljubljana (modro-rumeni): vratar: Andretto; obramba: Stöcklinger, Germ; sredina: König. Kirchschlager. Luschitzky; napad: Melzer, Leskovic, Walland, Seidl, Treo (kapetan). Celje (modro-črni): vratar: Dr. Negri; obramba: Hren, Bech; sredina: Hölzer, Flink. Premschak; napad: Negri, Fischer, Käs, Dr. König, Daniel.«[5] (*Deutsche Wacht* 1901, 14. julij) Točen datum ustanovitve prvega celjskega kluba sicer ni znan, a najverjetneje je do tega prišlo v času kmalu pred ali po omenjeni tekmi.

[4] Gre za celjsko Glazijo, kjer je igrišče stalo vse do sedemdesetih let 20. stoletja.
[5] Gre za Daniela Rakuscha. Uporabljeno je zgolj osebno ime, saj je igral tudi njegov brat Willi.

Poseben primer pa sega še v leto 1903 in ogrski del Avstro-Ogrske, kamor je do prve svetovne vojne pripadalo Prekmurje. V Dolnji Lendavi (Alsólendva), kot se je kraj imenoval do leta 1955, so namreč tamkajšnji športni ljubitelji ustanovili Alsó-lendvai Football Egyesület. »11. maja 1903 je bilo ustanovljeno Dolnjelendavsko nogometno društvo, ki velja za prvo nogometno društvo na območju današnje Slovenije,« dogodek navaja Lendvai Kepe (2014, 100). Slednji klub zmotno označuje za prvi v današnji Sloveniji, kar gre pripisati zlasti nekritičnemu sklicevanju na Horvátha (2004, 4), ki ga kot takšnega označi v monografiji o zgodovini lendavskega nogometa. Slednjemu namreč niso bili znani dogodki iz Ljubljane iz Celja ali pa jih je preprosto zamolčal. Eden od razlogov je bil gotovo ideološko-propagandne narave, saj se je najkasneje od objave omenjene knjige lendavska NK Nafta začela oklicevati za najstarejši slovenski klub, ustanovljen leta 1903.[6] Kasnejši klub seveda nima nikakršne povezave z madžarskim športnim društvom in tistim zloglasnim letom 1903, od katerega tudi ne obstaja nikakršna kontinuiteta igranja nogometa v Lendavi. Prav tako niso ohranjeni nobeni podatki o morebitnih tekmah ali drugih aktivnostih, ki bi dokazovale, da je prvotni klub sploh deloval. Nogometna zveza Slovenije, Združenje klubov SNL in ostale nogometne organizacije zato klubu praviloma nikoli niso priznavale primata in so za datum ustanovitve upoštevale 7. januar 1934 (Ambrožič 1998, 37).

4.2. Dijaštvo in slovenske nogometne organizacije

Uradna slovenska nogometna zgodovina se na tej točki običajno šele začenja. Drugače od gornjih primerov, ko so bili nosilci dogajanja zlasti nemški buržuji in akademiki, tu v glavni vlogi nastopa predvsem dijaštvo, ki je srednjih šolah spoznavalo tedanjo telovadbo. Zaradi pomembnosti navedimo odstavek Stepišnika v celoti:

> Pot k mladini mu je po eni strani utirala tudi tedanja avstrijska šolska oblast. V avstro-ogrskih srednjih šolah so od leta 1890 dalje začeli uvajati k srednješolski telovadbi (v gimnazijah neobvezni, v realkah obvezni) še tako imenovane igralne popoldneve (v obeh vrstah šol neobvezne) kot dodatek k že utečeni telovadbi, ki pa je postajala vedno bolj okorela in neživljenjska in zato vedno bolj zaostajala za potrebami družbe in človeka. Igralni popoldnevi pomenijo začetek športa v avstro-ogrski srednji šoli. Zlasti višješolcem so odpirali možnost, da si sami izbirajo svoje športne panoge, medtem ko so se nižješolci glede tega morali ravnati po odločbah profesorja, ki je igre vodil. Tako že kmalu po letu 1900 lahko beremo tudi v letnih poročilih srednjih šol na Slovenskem, da so dijaki med drugim zelo radi igrali mejni in nemški nogomet. Ob tej priložnosti se pri nas prvič pojavi beseda football. Podrobnejšega opisa teh iger nimamo, verjetno pa to nista bili kolektivni igri, temveč so se dijaki samo kosali v tem, kdo bo brcnil žogo višje v zrak ali pa točneje po tleh do zarisane meje. (Stepišnik 1970, 11)

[6] Klub danes celo nastopa pod imenom Nafta 1903.

Pri tem, kot ugotavlja že Stepišnik, gotovo ni šlo za nogomet v smislu kolektivnega športa, pač pa za otroške igre v stilu Kdo se boji črnega moža. Letno poročilo ljubljanske gimnazije iz 1891 (*Jahresbericht des k. k. Obergymnasiums* 1891, 51) tako poleg iger »Črni mož [Schwarzer Mann], Medvedi [Urbär], Lovljenje [Barlauf], Lisica iz luknje [Fuchs aus dem Loch], Kokoši in Jastrebi [Henne und Geier], Vlečenje vrvi [Tauziehen]« omenja še igre z žogo pod imeni »Kreisball, Stehball, Fußball, Schlagball«. Wagner (1914) večino omenjenih iger, ki nimajo nobene povezave z nogometom, opisuje v svojem delu *Illustriertes Spielbuch für Knaben*.

Glavno vprašanje je torej, kdaj se je slovenski nogomet iz dijaškega žoganja razvil v polnopraven šport, vsaj približno upoštevajoč pravila in predpise, ki so bili v Angliji uveljavljeni že pol stoletja, v prihodnjih slovenskih deželah pa so se, kot smo videli zgoraj, med nemškim in madžarskim meščanstvom utrdili okrog leta 1900. Danes je na to vprašanje zelo težko odgovoriti, v vsakem primeru pa je proces potekal zelo počasi. Enega prvih vsaj malo sistematičnih pregledov ljubljanskega nogometa je v članku Football-šport in Slovenci že leta 1911 podal mladoliberalni časnik *Jutro*.

> Že od nekdaj se je pri običajnih igrah ljubljanskih srednjih šol suvala semtertja žoga, kar so dijaki imenovali Fußball. Ker ni nihče poznal pravil in interesantnosti igre, je bila to zgolj zabava za prvo in drugošolce, kot se sploh vse igre pri nas omejujejo na nižje razrede, kar priča o nerazumevanju naloge, ki pripada športnim igram. Leta 1908. se je po zaslugi g. profesorja R. Kende začelo dijaštvo višjih razredov zanimati za pravo football-igro. Akotudi je bilo še mnogo pomanjkljivosti (premajhen prostor, število igralcev, pravila), lahko smatramo to leto za začetek football-športa med Slovenci. Čas se je izpolnjeval z vežbanjem in majhnimi tekmami med I. in II. državno gimnazijo. Vendar je pa razvoj ovirala nerodnost pri igranju in zato je že prihodnje leto jurist Bloudek zbral okrog sebe nekak klub najboljših igralcev in tekom kratkega časa se je pokazal uspeh organiziranega dela. To moštvo je namreč nabilo nemške srednješolce, ki so sloveli za najboljše igralce v Ljubljani. Naglo pa se je povzpel football-šport kvišku, ko je vodstvo šolskih iger prevzel dr. Jos. Tominšek. Glavna njegova zasluga je bila pridobitev novega igrišča, ker je bilo staro premajhno. Ljubljanski občinski svet je dovolil na njegovo prošnjo uporabo sedanjega igrišča. In stoprav jeseni leta 1910. se je začelo igrati z zadostnim številom igralcev – 11 – in na zadosti velikem igrišču – 110 x 75 m. (*Jutro* 1911, 3. julij)

Podatki v gornjem članku so glede na majhno časovno razliko od opisanega dogajanja precej natančnejši od poznejših pripovedi in zapisovanj po spominu. Robert Kenda je službo na ljubljanski prvi gimnaziji nastopil v šolskem letu 1905/06, ko si je gimnazija omislila tudi novo večjo nogometno žogo (*Jahresbericht des k. k. I. Staatsgymnasiums* 1905/1906, 81), že dve leti zatem pa res beremo, da so učenci višjih razredov pokazali izjemen interes za nogometno igro,

tako da je bil zanjo vpeljan poseben dodaten termin (*Jahresbericht des k. k. I. Staatsgymnasiums* 1907/1908, 87). Rdeče-belo moštvo prve gimnazije, ki naj bi ga po gornjih zapisih Bloudek zbral že leta 1909, je spomladi prihodnjega leta v Tivoliju proti modro-belim z druge gimnazije še nastopilo s šestimi igralci (*Slovenski narod* 1910, 31. maj). Dober mesec kasneje, 7. junija, pa je na istem igrišču v tekmi, ki jo najverjetneje omenja novinar, potolklo Nemce. Slovenci, pri katerih sta bila najboljša Betetto in Bergant, so premagali Nemce s 15 : 1. Zbralo se je 500 do 600 gledalcev (*Slovenski narod* 1910, 8. junij). Isti dan je ljubitelje ljubljanskega nogometa razveselila tudi novica, da je mestni svet za potrebe gimnazijskih športnih iger »dovolil prostor na travniku med dirkališčem in Unionsko pivovarno« (*Jutro* 1910, 8. junij). Tako se je leta 1910 po zaslugi Josipa Tominška in vodstva gimnazije res lahko začelo igranje pravega nogometa.

Če predhodne dogodke, povezane z Nemci v Ljubljani in Celju, nogometna zgodovina zanemarja, pa je s tivolskimi (slovenskimi) dijaškimi začetki nogometa v letih 1909 in 1910 povsem drugače. Dozdajšnji zgodovinski potek smo predstavili zelo podrobno, saj je poznavanje in razumevanje dejanskih faktov iz časa preloma stoletja do 1910 zelo pomembno za analizo sedanje slovenske nogometne mitologije. »Slovenski dijaki iz različnih srednjih šol, in med njimi tudi Stanko Bloudek, ki pa je na jesen odšel na študij v Prago, so se spomladi 1908 ali pa najpozneje leta 1909 z dovoljenjem šolskih oblasti povezali v Hermes […]. Novejše analize zgodovinskih virov popravljajo domneve, da bi Hermes nastal leta 1910. Klub je deloval že najmanj leto prej,« pravi aktualna različica slovenske nogometne zgodovine (Nogometna Zveza Slovenije 2010, 13). Temu sledijo še drugi viri, vsi pa se v zadnji instanci nanašajo na tekst, ki ga je leta 1926 za posebno prilogo *Sportnega Lista* ob 15-letnici Ilirije napisal dr. Rudolf Kropivnik. Tam razen tega, da je »spomladi 1907 brcalo že vse vprek« (*Slovenski sport* 1926, 9. maj), avtor praktično ne navaja datumov, kopičenje spominov o gimnazijskih moštvih, Bloudku in Hermesu pa bolj ustreza kakšnemu romanu kot zgodovinskemu pregledu. Seveda pa je športnim organizacijam v interesu prikazati svoje korenine čim dlje nazaj, četudi za to nimajo utemeljenih razlogov.

Pri tem se običajno precenjuje ali pa vsaj zamegljuje vloga Stanka Bloudka, ki se mu pripiše bolj ali manj vse, kar je povezano s tedanjim slovenskim nogometom in zlasti Hermesom. Klub je pod tem imenom prvič omenjen v letnih poročilih za sezono 1910/11 (61. *Jahresbericht des k. k. Staatsgymnasium* 1910/11, 52), še spomladi 1910 pa je, kot smo videli zgoraj, z Nemci

igralo moštvo prve gimnazije. Podobno gre sklepati tudi iz strokovnih virov. »Ko je bil klub leta 1910 ustanovljen, je bil Bloudek že drugo leto na študiju v Pragi in je prihajal v Ljubljano le na počitnice k hudo bolni materi ali pa k sorodnikom v Idrijo.« (Stepišnik 1971, 32) Za nogomet je imel tako čas kvečjemu pred tem, v prvem letu študija. »Jeseni l. 1908 je odšel na študij v Prago; vpisal se je na slikarsko akademijo, vendar tu ni našel zadovoljstva. To leto je večinoma prebil doma v Ljubljani.« (Stepišnik 1971, 11) Pri organizaciji nogometa je imel tako najverjetneje pomembno vlogo ne pri Hermesu, temveč predvsem pri rdeče-belem moštvu prve gimnazije, ki mu je najverjetneje tudi priskrbel drese. Teh pa tudi ni kupil v Pragi, tam je dobil le idejo zanje. Bolno mater je pregovoril, da iz domačih rjuh in cunj sešije drese po vzoru na praško Slavijo (Stepišnik 1971, 33). Morda je Bloudek iz Prage prinesel tudi kakšno žogo ali nogometne čevlje, vsekakor pa to ni bila prva tovrstna oprema na Slovenskem sploh. Prave nogometne čevlje je med drugim v Celje skoraj deset let prej zagotovo prinesel že omenjeni Fischer, zelo verjetno so jih imeli tudi člani ljubljanskega Sportvereina. Nogometne žoge pa so si med drugim lastile tudi gimnazije, ptujska že v šolskem letu 1997/98 (*Jahresbericht des steierm. landes – Untergymnasiums* 1897/98, 13). Toda bolj mikavna je podoba posameznega športnega pionirja, ki kot nekakšen urbani antipod jüngerskega *Waldgängerja* določa usodo naroda. Pri nekritičnem povzemanju Kropivnika torej nikakor ne gre za »novejše ekspertize«, še manj pa te kakorkoli bistveno popravljajo starejše navedbe, da so se dijaki v Hermes povezali leta 1910.

Po pisanju *Omladine* je ime kluba izbral že omenjeni profesor Josip Tominšek, ki je poskrbel za primerno veliko igrišče.

> Toda na razvoj ni bilo misliti, dokler ni bilo primernega igrišča, ki so si ga mladi igralci tako želeli. Ta želja se jim je izpolnila pa šele lani, ko je prevzel vodstvo dijaških iger profesor dr. Josip Tominšek, sedanji ravnatelj v Gorici, ki se je odločno zavzel za povzdigo telesne vzgoje med našimi srednješolci in dosegel, da je sl. občinski svet ljubljanski določil za dijaške igre večji del velikega travnika med Marije Terezije cesto in Lattermannovim drevoredom. Po njegovem navodilu so se dijaki footballisti združili v klub, seveda v mejah disciplinarnega reda, ki mu je on izbral ime »Hermes«. (*Omladina* 1911, 94)

Če drži, da je imel Tominšek določeno vlogo pri izbiri imena kluba, potem ta sploh ni mogel nastati pred šolskim letom 1909/10, saj je Tominšek šele takrat nastopil svojo službo kot vodja dijaških iger. Glede na to, da je kot doktor filozofije učil tudi latinščino, pa se potem zdi bolj smiselna tudi izbira imena kluba, saj je manj verjetno, da bi dijaki sami pomislili na grškega

zavetnika trgovcev in atletov. Zanimivo je, da kljub prognozi, po kateri se »ne bo pozabilo dr. Tominška, dokler se bo igral football« (*Jutro* 1911, 3. julij), njegovo ime danes praktično ni znano, medtem ko kljub prepoznavnosti resnična Bloudkova vloga pri sami ustanovitvi kluba ni jasna.

Je pa zato znano, kdaj je Hermes odigral svojo prvo javno nogometno tekmo, okrog katere se je kasneje izgradil skorajda nekakšen kult. Starejši viri sicer tekme večinoma niti ne omenjajo, zato pa jo toliko bolj podrobno popiše Pavlin (2001, 47), ki v sestavku o predvojnem nogometu v Ljubljani navaja tedanje časnike. Povzemimo samo bistveno. Na lepo urejenem igrišču ob Lattermanovem travniku se je 7. maja 1911 odigrala tekma med ljubljanskim Hermesom in italijanskim moštvom Studentesca Sportiva iz Trsta. Domači v rdeče-belih dresih so nastopili v postavi vratar Jože Dolenc, Fran Jankovič, Vladimir Kobler, kapetan Vinko Hiti, Ivan Kušar, Edvard Dolenc, Evgen Betetto, Franc Bremec, Karol Valašek, Viktor Lavrenčak in Adolf Vadnal, gostje iz Trsta pa so bili Štokel, Brovedani, Nemeth I, Rajgelj, Butkovič, Wald, Camber, Kummer, Machne, Čibej in Nemeth II. Sodil je profesor Maks Maehr, sicer vodja gotov, rezultat pa je bil 2 : 2. Omenjeni članki v časnikih nikjer ne omenjajo imen moštev, tako da lahko šele iz nekoliko zakasnelega poročila že omenjene majske številke *Omladine* razberemo, da je šlo v primeru ljubljanskega moštva, v katerem so igrali učenci vseh srednjih šol, pravzaprav za Hermes. Tekmi, od katere obstajajo celo slike, je bila že tedaj namenjena izjemna pozornost; verjetno dokaj upravičeno, saj gre za prvo znano javno nogometno tekmo, v kateri je nastopilo kakšno slovensko moštvo z enajstimi igralci.

Še posebej zanimiv je odnos tedanjih slovenskih časopisov, ki podrobnega poteka nogometne igre v preteklosti niso podajali. »Poročili s tekem v Slovenskem narodu in Slovencu razkrivata dobro poznavanje nogometa pri Slovenskem narodu, medtem ko je imel Slovenec ali težave z nogometnim besednjakom, ali se je hotel deloma distancirati od novitete, ali se je odločil za slikovito oziroma senzacionalno opisovanje dogodkov in ga podkrepil z vojaškim žargonom, ki naj bi nadomestil uvodno skromno poznavanje igre, taktike in pravil.« (prav tam) V primerjavi s poročili nemških časnikov izpred desetletja je bil nivo poznavanja igre, sploh v *Slovencu*, relativno slab. Zanimiva pa je zlasti uporaba vojaške terminologije, s čimer je avtor članka v *Slovencu* nezavedno reproduciral tisto znano reakcionarno misel, da je šport nadaljevanje vojne z drugimi sredstvi. Morda še najbolj kvalitetno poročilo je priobčilo *Jutro*

(1911, 8. julij), ki ga Pavlin ne omenja in kjer med drugim piše, da je tekmi prisostvovalo 2500–3000 gledalcev, podana pa je tudi narodna sestava gostujočega moštva, v katerem naj bi igral »en Slovenec, drugi so bili Italijani in Nemci«.

Omeniti je treba še odnos oblasti do nogometa, ki se ga danes povzema zlasti po Kropivniku. Vsekakor drži, da so imeli dijaki pri svojem organiziranju težave s šolskim vodstvom, toda treba je vedeti, da je tu šlo za specifično obliko nogometne igre in njenega organiziranja, zato teh težav ne gre povezovati s tedanjo kulturo in stanjem duha nasploh. Nemške civilne organizacije pri svojem delovanju namreč niso imele tovrstnih problemov, kot bomo videli v nadaljevanju, pa podobno velja tudi za prve slovenske klube. Napačno bi bilo trditi, da je bil slovenski prostor na začetku stoletja kakorkoli specifičen v tem, da bi izrazito konservativna klima onemogočala športno organiziranje. Šlo je zlasti za to, da dijaštvo samo v danih pogojih ni bilo najprimernejši nosilec za nadaljnji organiziran razvoj telesne kulture.

Hermežani so tako ostali omejeni na to stran reke Litve (Leitha) in so za praznike odšli v Gorico, ki je bila tedaj kajpak še v sestavu poknežene grofije Goriške in Gradiške ter s tem avstrijskega dela Avstro-Ogrske. Izbira nasprotnika ni bila slučajna, saj se je tisto leto tja preselil že omenjeni Josip Tominšek. Med drugim so se pomerili z laškim klubom iz Kopra in moštvom goriških Slovencev. (*Slovenec* 1911, 7. junij) Tekmi omenjamo, ker gre v zadnjem primeru za dijaški klub pod pravim imenom Jugoslavija, ki ima prav tako veliko vlogo v uradni slovenski nogometni zgodovini. Nekateri viri (Rupel 1981) ustanovitev umeščajo v šolsko leto 1907/08, a za to ni nikakršnih dokazov in gre verjetno za podobno zgodovinsko mistiko kot v ljubljanskem primeru. Prvi znan pojav moštva Jugoslavije je namreč šele zgoraj omenjeni iz 1911, kar je hkrati tudi prvi znan primer, ko sta se med seboj srečali dve povsem slovenski ekipi (če se ta informacija zdi komu relevantna). Skoraj pomembnejša je omemba »laškega kluba iz Kopra«, saj dokazuje, da se je še pred prvo svetovno vojno nogomet igral tudi tam.

Dijaški nogomet se je v tem času razvijal praktično v vseh mestih, kjer so obstajale realke in gimnazije, a doslej niso bili najdeni nobeni dokazi, da bi dijaki pred Hermesom in Jugoslavijo kjerkoli ustanovili kakšen klub, ki bi igral pravi nogomet z enajstimi igralci in ustreznimi pravili. Primeri, ko si sedanji slovenski nogometni klubi, denimo Idrija, lastijo takšne letnice,

nimajo nikakršne podlage v zgodovinskih dejstvih. »Letna kronika idrijske realke Izvestje za šolsko leto 1906/07 med drugim poroča tudi o igri nogometa njenih dijakov. […] Zaradi sorazmerno majhnih prostorskih dimenzij in takratne stopnje poznavanja nogometne igre se nogomet tudi ni igral na tak način, kot ga poznamo danes (v zapisu kronike idrijske realke so ga v začetku imenovali žoganje z nogo),« piše Velikanje (2002, 10). Povezovati to dijaško žoganje z nogometnim klubom, ki je bil dejansko formiran po drugi svetovni vojni, je pravzaprav komično.

4.3. SFK Ilirija in sveti deveti maj 1911

Doslej smo si ogledali razvoj dogodkov do leta 1911. Po širitvi nogometa na celino so (nemški) meščanski sloji kmalu po dunajskem in budimpeškem formirali klube tudi na Slovenskem, medtem ko je domače dijaštvo ostajalo v šolskih okvirih, saj za kaj več preprosto ni imelo materialnih pogojev. Prevzem vodilne vloge nogometnega organiziranja med Slovenci je tako padel na slovensko meščanstvo, ki pa v ničemer, razen v lastni perspektivi in lastnih okvirih, ni doseglo pravega preboja. Prvi slovenski klub je bil formiran že s Hermesom, medtem ko so prvi (tuji) klubi na tem področju obstajali že dlje časa. Poleg omenjenih pionirskih poskusov turnarjev z začetka stoletja so namreč leta 1911 obstajali tudi že klubi s kontinuiteto nogometnega udejstvovanja, ki je nato sledila še v povojni čas. Že 16. decembra 1906 so se Celjani organizirali v Athletiksportklub (MNZ Celje 1999, 12), medtem ko so v Mariboru 4. novembra 1909 ustanovili Marburger Sportverein (Obrul 2003, 431). Kluba sta pomembna, ker sta bila med soustanovitelji Nemške zveze alpskih dežel leta 1911. (Rienessel 2016, 3)

Omeniti pa velja še mariborski klub Rote Elf, ki je nastal približno v istem času kot Sportverein in je bil vsaj nominalno nacionalno neopredeljen. Sledil je namreč delavski teoriji avstromarksizma Otta Bauerja, ki se je razvila znotraj avstrijske socialne demokracije Osvoboditev človeštva izhaja iz zavesti, da interesov delavstva enega naroda ni mogoče ločiti od borbe delavstva drugih narodov. Takšna politika ne izhaja iz koncepta humanosti, temveč iz razumevanja internacionalne solidarnosti (Bauer 2000, 249). Po kasnejšem poročanju *Marburger Zeitunga* naj bi bili glavni igralci kluba, ki je imel igrišče za osnovno šolo železniške kolonije, Kern, Maček in Toplak (*Marburger Zeitung* 1936, 1. januar). Metoda sklepanja sicer

ni najzanesljivejša, a po priimkih sodeč je bržkone šlo za Slovence. Obstajali so torej nogometni klubi, kjer so brez večjih težav lahko igrali tudi Slovenci.

Slovenskemu narodno zavednemu meščanstvu tako ni ostalo prav veliko, a ker si buržoazija »vstvarja svet po svoji podobi« (Marx 1908, 12), mu je preostalo prav to, da si ustanovi prvi klub po lastni podobi, torej prvi izključno slovenski nogometni klub, ki se bo s formalno ustanovitvijo drugače od Hermesa in Jugoslavije vpisal tudi v meščanski pravno-formalni red. Pri tem so svojo vlogo odigrali tudi Čehi, na katere so bili Slovenci zlasti kulturno precej navezani. Tamkajšnji nogometaši so aprila 1911 namreč prišli na obisk v Ljubljano. »Namen njihovega obiska v Ljubljani je, po pisanju Slovenskega naroda, 'veljal v prvi vrsti novi organizaciji football-sporta v Ljubljani, ki se v kratkem osnuje'.« (Pavlin 2001, 48) In res so kaj kmalu v Ljubljani osnovali football oziroma nogometni klub. Že omenjena številka *Slovenskega sporta* iz maja 1926, ki je s Kropivnikovimi zapisi poskrbela za nemalo zmede, je zapisala tole:

> Današnji sportni klub Ilirija se je osnoval dne 9. maja 1911 pod imenom Slovenski Football Klub Ilirija. Med ustanovitelji treba navesti pred vsemi drugimi Josipa Rohrmanna. … ob strani so mu stali v začetku posebno Alfonz Mencinger, sedanji načelnik plavalne sekcije dr. Fran Kandare, dr. Ivan Lah, Jule Deu, Rudolf Est in Karel Jurman. … Kumovala sta Ljubljanski sportni klub in takratna Deželna zveza za tujski promet. Prvi predsednik SFK Ilirije je bil dr. Fran Kandare, prvi podpredsednik Josip Rohrmann; dalje so bili izvoljeni v odbor dr. Josip Crk, Deu, Est, Jurman, Milan Kenda, dr. Ivan Lah, Josip Počivalnik in Edvin Rozman. Ustanovni občni zbor se je vršil v restavraciji pri Roži v Židovski ulici. (*Slovenski sport,* 1926, 9. maj)

Skladno s tem so nato datum 9. maj povzeli Stepišnik (1970, 14), Pavlin (2001, 48, in 2010, 14), Stare (1991, 9), Kranjec (2011, 20) in drugi. Dve od omenjenih publikacij sta izšli v okviru Nogometne zveze Slovenije, ena v okviru NK Olimpija in ena v okviru ND Ilirija. Omenjena kluba si namreč prisvajata letnico 1911.

> Ko govorimo o slovenskih nacionalnih začetkih, je po osamosvojitvi in ponovnim »javnim« odkritjem nogometa tudi kot slovenskega športa nekaj polemik sprožilo moderno prilaščanje zgodovinske Ilirije (Olimpija in zgornješišenska Ilirija). […] V letu 2011 je ob stoletnici Ilirije luč ugledala publikacija izpod peresa Matjaža Kranjca, izdala jo je zgornješišenska Ilirija, na drugi strani pa je mestna občina obeležila stoletnico nogometa v Ljubljani - letnico ustanovitve nosi v grbu tudi Olimpija – s spominsko ploščo, ki naj bi bila pritrjena na pročelje gostilne Pri roži. (Pavlin 2011, 36)

Spominska plošča z vklesanim 9. majem danes dejansko krasi pročelje gostilne, datum pa si lastita tako Ilirija in Olimpija.

Toda obstaja ustanovna listina, priobčena v Kranjčevi knjigi (2011, 23), ki se je očitno nikomur ni ljubilo pregledati. Tam je kot datum ustanovitve naveden 9. junij in isto potrjuje tudi tedanje časopisje: »Ustanovni občni zbor slovenskega nogometnega društva 'Ilirija' se je vršil snoči v gornjem salonu 'Pri Roži'.« (*Slovenski Narod* 1911, 10. junij) V krajšem članku poleg navedbe gornjih imen zasledimo še podatka o dresih in cenah. »Kroj ljubljanskega moštva Ilirije bodo zeleno bel […]. Pristopnina k društvu znaša 2 K, mesečnina za izvršujoče člane 3 K in za podporne člane 1 K. Ustanovnina pa znaša 50 kron.« (prav tam) Sicer je zaradi inflacije in drugih faktorjev te cene težko primerjati s tistimi leta 1900, a številke v kronah so preračunane na letno raven celo višje kot v Laibacher Sportvereinu. Jasno je, da so si plačilo ustanovnine lahko privoščili le najbogatejši. V tem smislu so zanimivi tudi poklici ustanovnih članov, ki jih navaja ustanovna listina: »[O]dvetniški koncipjent, knjigovodja, uradnik kmetijske posojilnice, uradnik mestne zastavljalnice, profesor, uradnik kmetske posojilnice, optik, uradnik kreditne banke, uradnik banke Slavije, odgovorni urednik *Jutra*, uradnik kreditne banke in korespondent tvrdke Krisper Tomažič.« (Kranjec 2011, 23) Tako vidimo, da je, prvič, datum na spominski plošči in v večini publikacij definitivno napačen, ter drugič, da je pri ustanoviteljih brez dvoma šlo za v svojem času ugledno druščino. Jasno pa postane tudi, zakaj so bila časopisna poročila o nogometu v časniku *Jutro* na relativno visoki ravni.

Iz zgodovinskega vidika je zanimivo tudi dejstvo, da je bilo na dokumente sprva natipkano ime SFK Sparta, nato pa prostoročno popravljeno v Ilirija (prva tam). Gre namreč še en dokaz zgledovanja pri Čehih, podobno kot v primeru Hermesa, saj sta tedaj v Pragi obstajala izredno močna in popularna kluba Slavia in Sparta. »Proti imenu Šparta je narekoval pragmatizem, ker je imel češki klub Šparta vedno konflikte s sorodnim klubom Slavija, ljubljanski nogometaši pa so se želeli tesneje nasloniti na praško Slavijo.« (Pavlin, 2001, 48) Očitno je, da Ilirijani ob ustanovitvi še niso bili najbolje umeščeni v materijo in so se pozicionirali šele v zadnjem trenutku. Povsem razumljiva je sicer naslonitev na Slavio, saj je ta v praškem mestnem derbiju za razliko od delavske Sparte tedaj predstavljala meščanstvo. Bolj presenetljivo pa je, da so se nad Slavijo prej navduševali tudi Bloudek in dijaki, ki so v veliki meri prihajali iz revnejših družin. Morda lahko v tem beremo njihov interes, da se nekoč vzpostavijo kot del vladajočega

razreda. Omeniti pa gre tudi, da uradno ime še vedno omenja »football«, čeprav se je beseda nogomet, ki so jo skovali na Hrvaškem, tedaj že pojavljala v časopisju, a očitno še ni prišlo do ustaljene rabe.

Po ustanovitvi so v Iliriji začeli s treningi, nato pa je bil čas tudi za prvo tekmovalno preizkušnjo. Trenirali so na dijaškem igrišču in so se zato, razumljivo, za prvo tekmo odločili pomeriti kar s Hermesom. »Ko so leta 1912 igrali prvo tekmo proti fantom iz Hermesa so izgubili 18:0,« trdi splošno uveljavljeno mnenje (Starc 2007, 98), toda v resnici se je tekma odigrala že kmalu po ustanovitvi kluba, pa tudi rezultat je bil najverjetneje drugačen. Tekma se je dejansko igrala 30. julija 1911, napovedal pa jo je tudi *Laibacher Zeitung* (1911, 29. julij). Ker je šlo za nekakšno prijateljsko trening tekmo, poročanje o njej v medijih ni bilo tako izrazito. To pa seveda ni preprečilo Ilirijanom, da bi že na tej prvi tekmi pobirali vstopnino. »Napeli smo juto in tako vsaj za silo opozorili publiko, da vstop ni prost,« se je spominjal Lah (*Jutro* 1926, 16. maj). Tudi poročila so bila skopa. Tekma med Hermesom in Ilirijo se je pred veliko gledalci končala s pričakovanim rezultatom 13 : 0. Po njej so se igralci obeh klubov sestali v restavraciji Novi svet (*Jutro* 1911, 31. julij). Morda velja navesti še postavo Ilirije, kot jo je 15 let kasneje ovekovečil Lah. »Francot, Est, Rozman, Cescutti, Rohrmann, Juvan, Veršeč, Mencinger, Jurman, Lah, Dev.« (*Jutro* 1926, 16. maj) Slednje naj služi predvsem kot dokaz, da so za Ilirijo sprva res igrali bančniki in optiki.

Pomembnejši je podatek o sestanku po tekmi. Ta dokazuje, da sta kluba sodelovala že od samega začetka. Ker Hermes formalno ni obstajal se tudi nista mogla združiti, so pa najboljši igralci Hermesa postopoma prehajali v Ilirijo, ki je tako okrepila svoje moštvo. »Nekateri Hermežani so vstopili v Ilirijo, ne pa prestopili, Ilirija pa je prevzela pokroviteljstvo, tako organizacijsko kot finančno, nad tekmami Hermesa, ki je v javnosti zastopal ljubljansko-slovenski nogomet.« (Pavlin 2001, 50) Že prihodnji mesec je tako Ilirija na igrišču pod Gaštejem v Kranju proti domačinom nastopila v okrepljeni zasedbi (*Jutro* 1911, 28. avgust). Tudi izbira tega nasprotnika ni bila slučajna. V Kranju je namreč dijake poučeval Robert Kenda, ki je tri leta prej v Ljubljani poskrbel za popularizacijo nogometne igre. Iz omenjenega dijaškega moštva je nato v Kranju nastal edini znani zunajljubljanski slovenski nogometni klub pred prvo svetovno vojno. SK Kranj je bil naposled ustanovljen 28. aprila 1914 (*Sport* 1920, 28. april).

Ostali slovenski klubi tistega časa so nastajali v Ljubljani, a se niti po kvaliteti, še manj pa po prepoznavnosti in ugledu, niso mogli kosati z Ilirijo. Že leta 1912 je nastal prvi delavski klub v kranjski prestolnici Vzajemnost, ki so ga osnovali člani istoimenske delavske kulturne zveze. Slednja je bila prihodnje leto po odredbi deželnega predsednika Schwarza razpuščena (Avsenik Nabergoj 2015, 12), s čimer je bil razpuščen tudi klub. Na njegovih ruševinah je nastala Concordia, leta 1913 je bil ustanovljen Slovan, leta 1914 pa še Olimpija[7] (Pavlin 2010, 14). Ti klubi tedaj niso igrali prav pomembne vloge, vojno pa je preživel le Slovan, ki deluje še danes. Čeprav gre za pomemben klub v slovenski nogometni zgodovini, nobena izmed publikacij, niti kakšna izmed treh, ki jih je izdal klub, ne omenja točnega datuma ustanovitve, prav tako – drugače od primera Ilirije – v zgodovinskem arhivu v Ljubljani za klub ne obstaja arhivski fond. Tako v publikacijah izvemo zgolj to, da je bil »v ljubljanskem mestnem arhivu, ki so vse do leta 1919 vodili v nemščini, sicer SK Slovan registriran kot športni klub za nogomet in zimske športe« (Slovan 1983, 6). Kot rečeno, omenjeni klubi še zdaleč niso bili na ravni Ilirije, kar dokazujejo rezultati njenih tekem, ki jih je na podlagi starih zapisnikov objavil Pavlin (2005, 89). Tam lahko vidimo, da je proti Slovanu in Olimpiji nastopalo zgolj Ilirijino drugo oziroma rezervno moštvo, medtem ko je prvo nastopilo le proti kombiniranemu moštvu Olimpije in Slovana. Vse tekme je dobila Ilirija (prav tam).

Zaradi omenjene razlike v kakovosti so bile te tekme za Ilirijo manj zanimive od mednarodnih tekem, ki so pomenile več gledalcev, več prihodkov pa tudi vsesplošni kvalitativni razvoj moštva in kluba nasploh. Kot že rečeno, je bila Ilirija v tem obdobju naslonjena na praško Slavio, ki je leta 1913 prišla na gostovanje v Ljubljano. Danes gre prav gotovo za najbolj poznano predvojno nogometno tekmo na Slovenskem, medtem ko je njen resnični pomen za nadaljnji razvoj težje oceniti.

> Prelomnico v tehničnem razvoju pomeni obisk slovite praške Slavije, ki je spomladi l. 1913 prišla gostovat v Zagreb, Ljubljano in Split. Prišla je z izjemnim moštvom, ki je klubom na slovanskem jugu šele pokazalo, kako je treba igrati nogomet. Slavija je dala Iliriji tudi prvega trenerja, igralca Jirkovskega, ki je moštvo kmalu izuril na dostojno višino tako, da je Ilirija do izbruha vojne dosegala v tekmah s hrvatskimi in moštvom Češke tehnike lepe uspehe. (Stepišnik 1968, 52)

[7] Klub nima nikakršne povezave z današnjim istoimenskim klubom.

V vsakem primeru je šlo za najkvalitetnejše moštvo, ki je v tistih letih gostovalo v Ljubljani, kar je razkrival rezultat 10 : 0, posredno pa tudi odziv tedanjega občestva. »Med visokimi gosti so opazili predstavnike 'mestnih, državnih in vojaških oblasti' in med temi župana dr. Ivana Tavčarja s soprogo in podžupana dr. Karla Trillerja. Tudi odbor Ilirije je poudaril, da je tekma 'izpadla v financijelnem oziru dobro, v moralnem izborno'.« (Pavlin 2001, 60) Omenjeni češki trener Jaroslav Jirkovsky, ki je po tekmi ostal v Ljubljani, je nastopal ob tem še kot igralec. To pomeni, da tudi tedaj funkcije znotraj športnih klubov še niso bile diferencirane. Kot bomo videli kasneje, je podoben ustroj vztrajal tudi še precej let po vojni.

Z omenjeno tekmo je Ilirija zopet izrazila in ob tem tudi reproducirala povezavo ljubljanskega meščanstva s češkim, medtem ko so bili odnosi z Nemci slabši. »Nemški klubi v Celju, Mariboru in Celovcu so se razvijali strogo ločeni od slovenskega footballa. Nemškonacijonalni Alpenländischer Fußballverband je vsem tem klubom prepovedal stike z našimi klubi. Celo Österreichischer Fußball-Verband, kateremu je Ilirija pristopila, da si zasigura primerne tekmece, ni imel moči, da ta položaj predrugači.« (*Sport* 1920, 17. julij) Situacijo podrobneje popisuje Pavlin. Načeloma naj bi šlo za tehtanje med avstrijsko ÖFV in hrvaško HŠZ; prvo opcijo je zagovarjal Josip Rohrmann, drugo pa Ivan Lah. V osnovi naj bi šlo za konflikt med pragmatizmom in nacionalizmom, zmagal pa je Rohrmannov pragmatizem (Pavlin 2001, 56). Toda vključitev v zvezo v tekmovalnem smislu klubu ni bistveno pomagala in edino organizirano tekmovanje je bilo tik pred vojno omejeno na Ljubljano. Igrale so se namreč klasifikacijske tekme oziroma »Klassifilations-Fußballwettsftiele«, kot jih je označil *Laibacher Zeitung*, torej nekaj takega, čemur bi danes rekli kvalifikacije. Šlo je za »predigre za jesenske mojstrske tekme za prvenstvo Kranjske, katerih se udeleže tudi moštva iz Kranja in Novega mesta« (*Slovenec* 1914, 9. julij). V soboto 11. julija je rezervno moštvo Ilirije premagalo Olimpijo s 5 : 1, naslednji dan pa še Slovan s 3 : 0. Tekmi sta prinesli več športnih užitkov kot marsikatera proti zunanjim nasprotnikom, je poročal *Slovenski narod* (1914, 13. julij). Teden kasneje je sledila še odločilna tekma rezervistov Ilirije proti njenemu prvemu moštvu. Zaradi slabega vremena je bilo igrišče slabo, zbralo se je malo igralcev, zmagala pa je Ilirija I s 3 : 2 (*Laibacher Zeitung* 1914, 20. julij, 4).

Prvenstva Kranjske nato jeseni zaradi vojne ni bilo, tako da je pri prvem organiziranem tekmovanju v Ljubljani šlo bolj za poskus. Glede na nenavaden tekmovalni sistem z dvema Ilirijama in na omejenost na Kranjsko, ki tedaj ni imela lastne športne zveze, gre verjeti Pavlinu (2001, 61), da je tekme organizirala kar Ilirija. V tem smislu so se precej resnejša tekmovanja igrala na Štajerskem, kjer so bili nemški klubi, kot smo videli, člani alpske AFV. Ti so namreč sodelovali v tekmovanju za Pokal graškega jesenskega sejma (*Grazer Herbstmesse-Pokal*), v katerem je leta 1911 celjski Athletik Sportklub prišel celo do finala (*Deutsche Wacht* 1911, 11. oktober, 3). Vse to dokazuje, da so že v tem času obstajala bolj ali manj organizirana tekmovanja.

Kot smo videli v prvem delu, so bili predvojni začetki nogometa na Slovenskem povezani zlasti s širitvijo kulturnega in političnega vpliva meščanskih krogov, tako nemških in slovanskih, ki so se v športnem smislu z redkimi izjemami razvijali eni mimo drugih. Če je bil nemški nogomet neločljivo povezan s turnarstvom, pa se je slovenski razvijal relativno neodvisno od sokolskega in orlovskega gibanja ter je tako v razmerah relativno zaostalega dela Avstro-Ogrske odigral vsaj deloma progresivno vlogo. Vojaške povezave so bile bolj anomalija kot pravilo, z njimi pa so, kot smo videli, vztrajali zgolj pisci katoliškega Slovenca. Mitologija organizatorjev Ilirije in drugih slovenskih klubov se ni toliko osredotočala na telesno krepitev naroda, temveč na njegovo kulturno legitimacijo. Čeprav so imeli tekmovalne ambicije, pa je bila njihova prioriteta zlasti organizirati tekme z atraktivnimi nasprotniki ter tako gledalcem ponuditi čim večjo zabavo in spektakel. Lahko rečemo, da je bil razvoj precej podoben začetkom v Angliji in da so bili postavljeni temelji športnega ideološkega aparata, ki je v napol fevdalni Kranjski z vsaj delno odprtostjo novim članom krepil ideologijo konkurence in meritokracije.

5 Nogomet po prvi svetovni vojni

Temelji so bili postavljeni že prej, a v številnih aspektih se je moralo po vojni znova začeti praktično z ničle. Z ustanovitvijo Jugoslavije, tedaj formalno še Države Srbov, Hrvatov in Slovencev, so se namreč zgodile velike socioekonomske in kulturne spremembe, poleg tega pa ne gre prezreti štiriletnega športnega zatišja. V tem obdobju sta potekali industrializacija in

socialna modernizacija, še večje spremembe kot na gospodarskem pa je prehod v jugoslovansko državo pomenil na političnem in kulturnem področju (Prunk 2008, 124).

Z obnovo nogometa naj bi prvi začeli v Mariboru. Tam so se »deloma že v jeseni 1918 pojavili SV Rapid, SK Hertha in SK Rote Elf« (*Sport* 1920, 17. julij). Spomladi 1919 sta delovanje obnovila ljubljanska Ilirija in Slovan, nastalo pa je tudi nekaj novih klubov. Ko so aprila 1919 v Zagrebu osnovali Jugoslovansko nogometno zvezo, slovenski klubi niso bili prisotni. »Na skupščini so opolnomočeni delegati 7 zagrebških in 1 kluba iz Siska, da se namesto ožje hrvaške osnuje zveza za področje celotne države Srbov, Hrvatov in Slovencev in tako je osnova Jugoslovanska nogometna zveza [Jugoslovanski nogometni savez] s središčem v Zagrebu.« (Macanović 1974, 15) Po pridružitvi klubov iz drugih delov države je bilo stanje takšno: »V prvem službenem popisu klubov, včlanjenih v Jugoslovansko nogometno zvezo v prvem letu delovanja, je registriranih 116 klubov; beograjska podzveza 13, sarajevska 8, ljubljanska 7, splitska 11, zagrebška 73.« (prav tam) Zaradi nedefiniranih mej so bili štirje klubi, med njimi tudi eden iz Dolnje Lendave, registrirani izven podzvez. Kakorkoli, seznam dokazuje, da je bilo športno življenje v tem času najrazvitejše v Zagrebu, ki je imel po eni strani močno predvojno tradicijo, po drugi pa ga je vojna tudi prizadela manj od nekaterih preostalih področij. Na Slovenskem je bilo torej sedem klubov in ti so spomladi 1920 po navodilih vrhovne organizacije ustanovili podzvezo, imenovano Ljubljanski nogometni podsavez.

Ljubljanski nogometni podsavez, v nadaljevanju LNP, je nekakšen predhodnik današnje Slovenske nogometne zveze, zato ima njegova ustanovitev še danes pomembno mesto v slovenskem nogometu, še posebej ker se ne upošteva kot predstopnja, temveč kot ustanovitev sedanje nogometne zveze.[8]

Ustanovitev je bila skupaj s formiranjem olimpijskega pododbora in športne zveze določena za 24. in 25. april.

> Ustanovitev nogometnega podsaveza, sportne zveze in jugoslovanskega olimpijskega pododbora Ljubljana se je vršila v soboto 24. in nedeljo 25. aprila v posvetovalnici mestnega magistrata. V soboto

[8] Isto prakso so prevzeli tudi v Črni Gori, Makedoniji in vsaj delno tudi Bosni in Hercegovini.

so se vršila posvetovanja in sprejele nekatere spremembe, v nedeljo pa je bil po pozdravnem govoru dr. Ciril Žižka izvoljen za predsednika zborovanja dr. Fr. Zupanc. Sledila sta dva temeljita in lepa ter strokovno zelo zanimiva referata in sicer: dr. Demšar: sport in higijena, in ravn. Jug: splošni referat o pomenu sporta. Nato se je prvo konstituiral odbor nogometnega podsaveza in je bil izvoljen za predsednika ravnatelj ljubljanskega liceja A. Jug. (*Slovenski narod* 1920, 1. maj)

Še podrobnejši tekst je nato ob desetletnici LNP prinesla priloga *Sportnega lista* (1930, 31. maj): »Ustanovni občni zbor LNP se je vršil 24. 4. 1920. Redni člani ob času ustanovitvenega občnega zbora so bili SK Ilirija, SK Slovan, SK Sparta (Ljubljana), SSK Celje, ter SV Rapid, SK Hertha, SK Rote Elf (vsi Maribor). V prvi upravni odbor so bili izvoljeni: kot predsednik ravn. Anton Jug, kot podpredsednik Evgen Betetto, kot 1. Tajnik Stanko Vrančič, kot 2. tajnik Slavko Pretnar, kot blagajnik Viktor Logar.« Ilirija, Slovan in Rote Elf so, kot rečeno, izhajali še iz predvojne dobe, medtem ko so preostali večinoma nastali v prvem letu po vojni. Število sedem ter omejenost na Ljubljano, Celje in Maribor jasno odražata relativno nerazvitost slovenskega nogometa leta 1920. Zanimiv je tudi seznam funkcionarjev, saj so bili Betetto, Vrančič in Pretnar, ki so zasedali bistvene funkcije, aktivni nogometaši Ilirije – to bi bilo v kasnejših časih nezamisljivo. Tudi nasploh lahko rečemo, da je zvezo v začetku obvladoval krog okoli omenjenega ljubljanskega kluba.

Omeniti gre tudi dejstvo, da predstavniki klubov s Štajerske zaradi železničarske stavke na ustanovni skupščini niso sodelovali (prav tam). Stavka zaradi klerikalnih pritiskov na železničarje in ukinitve kolektivne pogodbe ima veliko vlogo v slovenski delavski zgodovini pred drugo svetovno vojno. »V vrsti stavk v medvojnem obdobju stoji splošna železničarska stavka aprila 1920 po svojem pomenu, ostrini in obsegu, na vrhu. Jugoslovanska buržoazija, ki si je že utrdila oblast in bila pripravljena začeti boj z revolucionarno razpoloženim nasprotnim razredom, je izzvala na boj najnaprednejši del jugoslovanskih delavcev, to je železničarje in druge prometne delavce.« (Kos 1968, 2)

Kot bomo videli v nadaljevanju, so železnice kot tedanja bazična infrastruktura igrale zelo pomembno vlogo pri razvoju jugoslovanskega in s tem slovenskega športa. V gornjem primeru so mariborskim in celjskim delegatom v popolnosti onemogočile sodelovanje, zato so morali organizirati »nekoliko dni pozneje v Mariboru posebno zborovanje teh klubov« (*Sportni list* 1930, 31. maj). Ker naj bi jugoslovanska zveza (JNS) že jeseni organizirala prvenstvo na ravni

celotne države, so morale podzveze takoj po ustanovitvi organizirati tekmovanja, s katerimi bi do avgusta določile svoje prvake in s tem predstavnike za državno prvenstvo (*Sport* 1920, 9. julij).

Omenjeni sedmerici sta se po mariborskem zborovanju priključila še celjski Cillier Sportverein (še istega leta preimenovan v Athletik Sportklub) ter mariborski I. SSK Maribor. Vodstvo podsaveza je odločilo, da se vsi klubi pomerijo v ligaškem tekmovanju, pri čemer se »SSK Celje, Celje in SSK Sparta, Ljubljana, za pomladansko sezono 1920 oprostita obveznih prvenstvenih tekem« (*Sport* 1920, 9. julij). Ostalo je torej sedem klubov, kar pomeni, da je bilo treba v kratkem času odigrati 21 tekem. Težave so bile zlasti z igrišči, saj je bilo tisto v Celju, torej na Skalni kleti (Felsenkeller), za prvo tekmo pripravljeno šele 13. junija (*Cillier Zeitung* 1920, 17. junij), medtem ko sta imela v Ljubljani in Mariboru ustrezni igrišči zgolj Ilirija in Rapid. Zanimivo je zlasti igrišče Ilirije. »Dirkališče, na katerem, si je Ilirija leta 1914 uredila igrišče, je bilo po vojni neuporabno in odborniki Stanko Bloudek, Evgen Betetto in Janko Berce, ki so Ilirijo oživljali, so že našli novo lokacijo. Z družino Kozler, posestniki Cekinovega gradu (ob dvorani Tivoli) in lastniki pivovarne Union, so se dogovorili za najem travnika ob unionski pivovarni, kjer danes stojijo t. i. ilirjanski bloki.« (Pavlin 2005, 97) Povezava z družino Kozler in lastništvom pivovarne nas spomni na podobne primere iz Anglije, ko so se prva nogometna igrišča iz jasnih ekonomskih razlogov prav tako gradila ob pivovarnah. Lokacija igrišča Ilirije pa je bila še dodatno izredno praktična, saj je se je tedaj tam nahajal tudi državni železniški kolodvor. V Mariboru pa je Rapid obnovil predvojno igrišče v Ljudskem vrtu. »Januarja 1920 je novi klubski predsednik, dr. Walter Thalmann, z mariborskimi mestnimi oblastmi sklenil pogodbo za desetletni najem igrišča v Ljudskem vrtu. Po temeljiti preureditvi je bilo igrišče – ob nastopu pihalnega orkestra Južnih železnic pod dirigentsko palico dr. Schönherrja sr. – slavnostno odprto 9. maja 1920 s tekmo proti ljubljanskemu Slovanu.« (Mudražija 2016, 283)

Prvenstvo se je kljub pomanjkanju igrišč brez večjih zapletov zaključilo do avgusta. Tedanji tednik *Sport*, ki je bil glede na okoliščine, tako v tisku kot tudi v športu, na izredno visokem nivoju,[9] je redno prinašal poročila tekem, ob koncu tekmovanja pa je objavil tudi lestvico. Prvo

[9] Bržkone je bil zastavljen celo preveč optimistično in velikopotezno, saj je zaradi finančnih težav leta 1922 nehal izhajati.

mesto je s samimi zmagami zasedla Ilirija, drugo Rapid, tretje Slovan, četrto Hertha, peto celjski Sportverein, šesto Rote Elf in sedmo SSK Maribor (Slovan 1983, 7). Prvenstvo ni bilo pretirano uspešno, saj je bila Ilirija absolutno premočna za ostalo konkurenco, tako da so precej večjo pozornost časopisja in publike ter s tem finančno dobrobit klubom, zlasti Iliriji, prinesle prijateljske tekme z močnimi tujimi nasprotniki, kot je bila denimo tista proti beograjskemu BSK, na kateri se je zbralo 4000 do 5000 gledalcev. (*Slovenski narod* 1920, 15. maj). Ker številke v prvenstvu niso bile primerljive in ker je podzvezo obvladovala Ilirija, so že za sezono 1920/21 sklenili spremembe tekmovalnega sistema, tako da so klubi v prvem delu tekmovali med seboj po okrožjih, v finalnem pa so se pomerili najboljši iz Ljubljane, Celja in Maribora. Čeprav je bilo celotno nogometno dogajanje omejeno na os Ljubljana–Maribor in na večinoma krajša potovanja, je torej organizacija enotne lige klubom vendarle predstavljala prevelike stroške, sploh zato, ker se je izjalovila akcija za odpravo davkov in za ugodnosti na železnicah (*Sport* 1921, 4. marec).

S tekmovalnega vidika je bila druga sezona bolj napeta, prva tako so se pojavile tudi prve afere. V borbo za naslov se je vmešal celjski Athletik, ki je na odločilni tekmi v Celju z Ilirijo remiziral s 4 : 4. Podzveza je mimo pravil določila novo tekmo v Ljubljani, Celjani so se pritožili na JNS in šele dva meseca kasneje se je v Celju odigral potrebni podaljšek dvakrat 15 minut, ki pa se je spet končal brez zmagovalca. Oktobra 1921 je bila nato na sporedu še tretja tekma, tokrat le v Ljubljani, ki jo je Ilirija dobila s 7 : 2 (Stepišnik 1970, 34). Bolj kot sami rezultati je zanimivo dogajanje v ozadju.

> Iz načina, kako je potekala sistematika podzveznega prvenstva, odsevajo ves čas vprašanja razlike v kvaliteti posameznih moštev, sodelovanja slovenskih predstavnikov v tekmovanju za zvezno prvenstvo in v veliki meri tudi notranja nesoglasja med obema skupinama, slednja manj iz ureditve sistema samega kot načina reševanja raznih sporov in protestov klubov, ki niso bili zadovoljni z izidi, doseženimi na igrišču, bodisi da se jim je res dogajal krivica, ali pa zato, ker so hoteli po administrativni poti doseči to, česar niso mogli na igrišču. (Stepišnik 1970, 31)

Praktično celoten predvojni čas do leta 1936 je v Sloveniji te boje zaznamovalo nasprotje med ljubljanskima kluboma Ilirija in Primorje. Primorje so leta 1920 ustanovili prišleki s Primorske; kmalu se je izoblikovalo v močan športni kolektiv, okrog katerega so se zbrali tudi drugi manjši ljubljanski klubi, taktično oportuno pa so se pogosto pridružili tudi predstavniki nemških klubov iz Celja in Maribora. »Imeti v rokah vodstvo podzveze je pomenilo imeti moč odločanja

o usodi vseh v podzvezi učlanjenih klubov. Boj za oblast se je torej izplačal, potekal pa je po istih tirnicah kot boj v zvezni upravi.« (Stepišnik 1968, 241) Po omenjenem koncu sezone 1921 je prvič prišlo do izoblikovanja močne opozicije in s tem velikega konflikta, ki je rezultiral v resni krizi podzveze. Čeprav so se Primorju pridružili tedanji delavski klubi, zlasti Svobode, bi težko trdili, da je šlo v omenjenih napetostih tudi za razredni boj v klasičnem smislu. Prej bi lahko rekli, da je šlo za frakcijski boj, oziroma spopad med starim in mladim ljubljanskim meščanstvom, pri čemer je prvega predstavljala Ilirija, drugega pa Primorje. Med kluboma se je razvil ljubljanski derbi, ki je »odslikaval purgersko in prišlekovsko socialno realnost in klubski prestiž, pri čemer se Ilirija, matica slovenskega športa, kakor so se radi postavljali, nikakor ni mogla sprijazniti s prišlekovsko konkurenco na domačem dvorišču. Ilirija je ljubosumno čuvala pozicijo, tudi s prevlado v sodniški organizaciji in vplivom na delegiranje sodnikov.« (Pavlin 2014, 68) Socialno strukturo Primorja vsaj deloma odražajo tudi njegovi vodilni funkcionarji, direktor kmetijske družbe Ivo Sancin, trgovec Fran Brumati ter pravnik in novinar Josip Birsa (prav tam).

Konec leta 1921 se je vršila izredna skupščina, na kateri je odstopilo celotno tedanje vodstvo LNP.

> Posebno mesto neumestnega protestiranja je izzvala znana afera vsled nediscipline in motenja društvenega življenja iz Ilirije izključenih 3 igralcev, katerim je u. odbor po členu 11 o. p. za 1 leto zabranil prijavo za klube LNP, nadalje afera bivšega podsaveznega tajnika, ki je zlorabil svojo funkcijo v upravnem odboru na ta način, da je v interesu svojega kluba potvoril nek dopis na JNS in bil zato seveda kaznovan, nadalje ovadba SK Hermes radi nagovarjanja dveh njegovih igralcev za prestop v Ilirijo,

je poročal *Sport* (1921, 23. december). V primeru izključenih igralcev je šlo za znane nogometaše Kazimirja Pretnarja, Stanka Vrančiča in Franca Bregarja, kaznovani tajnik pa je bil Lavoslav Slamič iz Primorja, kamor so želeli prestopiti omenjeni nogometaši, zaradi česar naj bi Slamič potvoril dopis na JNS. V primeru Hermesa pa lahko vidimo že tedaj razvit nogometni trg igralcev. Najboljša igralca kluba Josip Pleš in Vekoslav Dolinar sta namreč brez težav prestopila v Ilirijo. Razen tega je opozicija, konkretno Ivan Kralj iz Svobode, vodstvu očitala še, da je v slovenskem športu nastopila reakcija, da se je klube, zlasti Slovan in celjske Atletike, oviralo v delovanju, da igrišča za prvenstvene tekme večkrat niso bila niti včrtana in da je imela Ilirija v lasti vse časopisno poročanje (pravm tam.). Kar se tiče zadnjega, je danes zelo težko podati realno sodbo, saj razen ravno časopisov, izpostavljenih obtožbi, virov iz tega obdobja ni, drži pa, da je poročila za *Sport* običajno prispeval kar Ilirijin funkcionar in

napadalec Betetto. Slednji je skupaj s Koritzkym zavrnil imenovanje v nov upravni odbor in zvezo je nato de facto prevzelo Primorje. Predsednik je postal Josip Birsa (prav tam).

Iz istega leta gre omeniti še tekmo, ki jo je LNP organiziral 23. junija. Gre namreč za prvi pojav slovenske nogometne reprezentance, vsaj tako trdijo novodobni viri (Bergant 2000, 13–17), ki se je tedaj srečala z izbranim moštvom Francije. Čeprav Slovenija takrat ni obstajala niti kot državna, niti kot kakšna druga formalna tvorba in je dejansko šlo za reprezentanco LNP, pa je vendarle treba pripomniti, da so moštvo za »slovensko reprezentanco« označili že tedanji časniki. »Slovenci« v rdečih dresih in belih hlačkah so izgubili z 0 : 5; nastopili so v postavi Pelan (Ilirija), Mozetič (Primorje), Schalecker (Atletiki), Deržaj (Ilirija), G. Zupančič (Ilirija), Birsa (Primorje), I. Zupančič (Ilirija), Dürschmied (Atletiki), Balinc (Ilirija), Oman (Ilirija), Vidmajer (Ilirija), na igrišču Ilirije pa se je zbralo 4000 gledalcev (*Sport* 1921, 27. junij). Karla Dürschmieda iz celjskega Athletika bi namreč zelo težko označili za Slovenca – ne zaradi narodnosti, temveč zato, ker je šlo za Dunajčana, ki je igral tudi za avstrijsko reprezentanco, v Celje pa je prišel v funkciji trenerja in igralca. To lahko torej vsaj delno razloži moč celjskega kluba v tem obdobju, v gornjem primeru pa dokazuje, da je šlo za prijateljsko tekmo selekcije LNP, ki bi jo lahko le s precej zgodovinskega revizionizma označili za tekmo slovenske reprezentance v današnjem pomenu te besedne zveze. V vsakem primeru pa rezultat odraža takratno moč najboljših tukajšnjih igralcev v primerjavi s kakovostnimi moštvi iz tujine.

V prihodnjih letih se je slovenski nogomet razvijal zlasti kvantitativno, večalo se je število klubov, Ilirija je prištevala naslove, v kvalitativnem smislu pa se niso zgodile večje spremembe. Ilirija je osvojila vsa podzvezna prvenstva do leta 1927, medtem pa je uspela prevzeti primat tudi v športni organizaciji. Po propadu *Sporta* so obširne novice o nogometu poleg nemških časopisov prinašali zlasti ljubljanski *Slovenec*, *Slovenski narod*, *Jugoslavija* in *Jutro*, ki je objavljalo tudi službene objave LNP, ter mariborski *Tabor*, medtem ko posebnega športnega časopisja ni bilo. Naklonjenost Primorju je izražala edino *Jugoslavija*, urednik katere je bil Josip Birsa. Ta je po enem izmed derbijev denimo javno obsodila grobo igro Ilirije ter zlasti pristransko sojenje Betetta (*Jugoslavija* 1922, 30. maj, 3), nakar je Betetto v *Jutru* objavil popravek in obtožbe zanikal (*Jutro* 1922, 3. junij). O sojenju težko sodimo, je pa najmanj nenavadno, da je ekipi v pomembnem srečanju pravico delil njen funkcionar in bivši igralec. Kmalu zatem je Birsa odstopil kot predsednik podzveze, decembra 1922 pa je bil za

predsednika znova izvoljen Anton Jug (*Jutro* 1922, 19. december). Razen lokalnih razprtij se je več dogajalo na jugoslovanskem tekmovalnem področju. Po treh letih je leta 1923 JNS namreč končno uspela organizirati državno prvenstvo, v katerem so v sistemu na izpadanje nastopili prvaki podsavezov. »Prvak LNP Ilirija je štiri leta po vrsti izgubila tekme že v prvem krogu: prvo leto jo je v Ljubljani izločil zagrebški Gradjanski z 2 : 1.« (Stepišnik 1970, 42) Slovenski nogomet torej v tem obdobju ni bil konkurenčen močnim centrom iz Zagreba, Beograda in celo Sarajeva. Isto so potrjevale tudi tekme za manj znani pokal kralja, ki so se igrale med leti 1924 in 1927. V njih je nastopala reprezentanca LNP, ki je edino zmago dosegla doma leta 1926 proti selekciji Osijeka. Domačini so zmagali s 4 : 3, tekmo pa sta si ogledala tudi kralj in kraljica, ki sta odšla ob polčasu (*Narodni dnevnik* 1926, 2. avgust, 5).

Ko se je leta 1924 v LNP spet na kratko okrepila opozicija, je predsednik postal inženir Ivan Hrovatin, odločili pa so se, »da se reorganizira prvenstvena tekmovanja« (*Jutro* 1924, 12. avgust). V sezoni 1924/25 se je tako pod okriljem LNP spet igrala enotna liga, v kateri je nastopilo sedem klubov. Prvo mesto je osvojila Ilirija, drugo Rapid, tretje Jadran, četrto Hermes, peto Primorje, šesto Maribor in sedmo Celje (*Slovenski sport* 1926, 9. maj). Vidimo, da je kvaliteta ostala omejena na iste tri centre kot pet let pred tem, očitno pa so ostale tudi tedanje okoliščine. Da se zgodovina ponavlja kot farsa, so dokazale hkratne nove volitve po sezoni, ko je prevlado zopet utrdila Ilirija, predsednik LNP pa je postal major Josip Jaklič (*Jutro* 1925, 11. avgust). Liga je bila takoj označena za nerentabilno, tako da se je po odločitvi novega vodstva na omenjeni skupščini prvenstvo vrnilo na tekmovanje po okrožjih. Medtem so se pomembne spremembe zgodile tudi v Mariboru, saj so izginili vsi nemški klubi razen Rapida. »V nekaj letih je [društvo] uspelo združiti v svojih vrstah skoraj vse nemške športne organizacije in športne delavce v Mariboru (tako Rote Elf, SK Sturm, Merkur in Herta) in bilo od leta 1927 dalje edini nemški športni klub v Mariboru.« (Žnidarič 1983, 225)

Iz leta 1926 beležimo še poskus obuditve športne publicistike, saj je v Ljubljani začel izhajati *Slovenski sport, neodvisni tednik za vse sportne panoge in sportno kritiko,* kot se je imenoval, dejansko pa, prosto po Leninu, odvisen od buržoazije, zlati tiste okoli Primorja. V prvi številki je priobčil poročilo tekme Krisperjevega pokala ter za prihodnjo številko napovedal »senzacionalna odkritja izza kulis slovenskega športnega življenja« (*Slovenski sport* 1926, 1. marec). Žal naslednje številke bodisi niso izšle bodisi niso bile shranjene v NUK, tako da s

senzacionalnimi odkritji ne razpolagamo. Je pa zato zanimiv Krisperjev pokal, ki kaže, kako so določena tekmovanja tedaj potekala pod patronatom privatnih podjetij, ki so v ta namen darovala pokal za zmagovalca.[10] V tem primeru je šlo za Antona Krisperja, ki je prodajal športne potrebščine. Poleg njega so se s podobnim poslom ukvarjali vsaj še Peter Kozina, ki je prodajal športne čevlje, Josip Rojina s športnimi oblačili ter Karl Pollak z nogometnimi žogami. Vsi ti možje so si namreč omislili reklame v *Slovenskem sportu* (prav tam). Kar se tiče opreme za športne klube, v kolikor so ti seveda imeli dovolj sredstev, v dvajsetih letih torej ni bilo težav.

Finančno, organizacijsko in tudi tekmovalno se je v tem času dvignilo ravno Primorje, ki je leta 1928 osvojilo tudi svoj prvi naslov podzveznega prvaka. Po rednem delu in po številnih borbah za zeleno mizo ter končno po odločitvi JNS sta imela Ilirija in Primorje na vrhu enako število točk in enak gol količnik (razmerje med danimi in prejetimi goli), tako da je o prvaku odločala dodatna tekma. Na praznik 17. maja je na pravi prvenstveni tekmi pred živahno 2000-glavo publiko Primorje premagalo Ilirijo z 2 : 1. Zasluge za zmago gredo trenerju Primorja Buljeviću, ki je v zadnjem letu dvignil igro Primorja na višji nivo. Po tekmi je publika v povorki zmagovalce na ramenih ob vzklikih odnesla proti centru (*Jutro* 1926, 18. maj). Pomembno vlogo je očitno odigral hrvaški trener Zvonimir Buljević. »Nogometaše je vodil Splitčan Nedeljko Buljević, ki je prišel v Ljubljano na študij in tu ostal; njegov brat Zvonko (bivši igralec splitskega Hajduka) je 1927 prevzel trenerstvo Primorja.« (Pavlin 2014, 70) Omenjena taktika je bila za tukajšnji prostor nekaj novega, saj je Ilirija svoje slovite trenerje (Jirkovsky, Janoušek, Seger, Pammer, Loos, Wana) pred tem običajno pripeljala le za nekaj mesecev, ko so imeli na Češkem ali v Avstriji tekmovalni premor. Buljević pa je bil v moštvu daljši čas, saj je tja že 1925 prišel ob združitvi kluba z LASK.

Na tej točki lahko opažamo premik k boljši organiziranosti slovenskega športa. Po Buljeviću si je specializiranega trenerja za daljši čas omislila tudi Ilirija, saj je junija 1929 prišel Avstrijec Johann Baar (*Jutro* 1929, 4. junij). Prav tako se je opazneje povečalo število klubov, saj jih je ob desetletnici podzveze bilo že 27, prihajali pa so iz Ljubljane, Maribora, Celja, Trbovelj, Novega mesta, Domžal, Rakeka, Ptuja, Murske Sobote in Šoštanja (*Slovenski narod* 1930, 22. maj). Prav tako gre omeniti, da je zaradi športnega razvoja v črnih revirjih od sezone 1926/27

[10] Po skoraj sto letih vidimo povratek teh praks zlasti v svetovnem nogometu, medtem ko jih v slovenskem trenutno ni.

delovalo tudi novo tekmovalno območje v Trbovljah (Stepišnik 1970, 33). Leta 1930 je začel izhajati tudi *Sportni list*, ki je ob tej priložnosti izdal posebno številko Deset let ljubljanskega nogometnega podsaveza 1920–1930, kar lahko označimo za prvo obširnejšo slovensko nogometno publikacijo. Tam je bila predstavljena kratka zgodovina zveze, svoja propagandno-slavnostna teksta sta pristavila predhodni in tedanji predsednik Albin Zajec in Miloš Rybař, večini bralcev pa so bile najbrž najbolj zanimive zadnje štiri strani s slikami historičnih in tedanjih moštev iz celotne Dravske banovine (*Sportni list* 1930, 31. maj).

5.1. Trideseta leta, profesionalizem ter »združitev« Ilirije in Primorja

Velika ekonomska in finančna kriza v začetku tridesetih let 20. stoletja se v jugoslovanskem prostoru vsaj na področju športa sprva še ni poznala. »Za sezono 1930/31 je bil uveden zopet nov sistem, to pot bolj kompliciran od prejšnjih. Na skupščini JNZ so najprej izbrali določeno število kandidatov, ki so igrali razvrščeni v tri skupine, izločilne tekme po enojnem sistemu na točke. Od slovenskih moštev so pri formiranju skupin upoštevali samo Ilirijo in Primorje.« (Stepišnik 1970, 43) V prvi skupini sta ljubljanska ligaša v konkurenci zagrebških moštev zasedla zadnji peto in šesto mesto. V prvenstvu LNP tako prvič niso sodelovala vsa najboljša moštva in v okrnjeni konkurenci je prvi naslov osvojil I. SSK Maribor, ki je v finalu premagal Svobodo (Stepišnik 1970, 35). Tekme je s slikovnim gradivom pospremil tudi *Ilustrirani Slovenec* (1931, 9. avgust). Nasploh je razvoj jugoslovanskega tiska v tem obdobju v veliki meri vplival na šport in še posebej na nogomet. Pokal za jugoslovanskega prvaka 1931/32 je denimo darovala tovarna čokolade Šonda, ki je ob tej priložnosti izdala tudi album za zbiranje sličic, v katerem so bila vsa moštva vključno z Ilirijo, Primorjem in Mariborom. Ljubljanski in mariborski nogometaši so tako prvič postali večje športne zvezde, nogomet pa se je v kulturnem smislu tudi v Ljubljani vpisal na takšno raven, na kakršno se je zlasti v Zagrebu in Beogradu že precej prej. V isti sezoni, torej 1931/32 so tudi v LNP končno spet uspeli organizirati enotno ligaško tekmovanje za celotno tekmovalno področje, tokrat za daljši čas. Po dobrem desetletju je bil torej slovenski nogomet vendarle dovolj dobro organizacijsko, infrastrukturno in tudi medijsko podprt, da je vsaj v tem pogledu kolikor toliko dosegel jugoslovanski nivo, v primerjavi s katerim mu je primanjkovalo zlasti financ.

V tem pogledu ni presenetljivo, da se je v jugoslovanskih športnih krogih v tridesetih letih odprlo vprašanje profesionalizma, ki je bil, vsaj pri najboljših klubih, prikrito uveljavljen že precej prej. Do vrhunca je debata prišla na redni skupščini JNS decembra 1935, ko so *de facto* uzakonili profesionalizem. Skupščina je dala amaterizmu povsem profesionalno tolmačenje. Omogočena so bila visoka nadomestila za igralce, ki naj bi zaradi nogometa doživeli izpad dohodkov v službi. Skupni celotni dohodki igralcev skupaj s potnimi in drugimi stroški so dosegali višino, kakršna bi sicer ustrezala profesionalnemu statusu (*Politika* 1935, 16. december, 9). V slovenskem nogometu na takšen finančen preskok večina klubov ni bila pripravljena. Glavna rivala, Primorje in Ilirija, sta se nahajala v relativno slabih položajih. Petru Logarju, najboljšemu igralcu Jadrana, ki je živel v Trnovem, je trener Buljević leta 1930 za prestop k Primorju denimo obljubljal kolo (*Sportni list* 1930, 26. februar). Primorje je obvladovalo podzvezo ter je tudi najkasneje po letu 1933 predstavljalo vrh slovenske nogometne kakovosti. Takrat se je namreč prek kvalifikacij z Ilirijo prebilo v novo nacionalno ligo. (*Jutro* 1933, 20. februar). Tam naj bi v teoriji proti močnim klubom krepilo lastno moštvo ter dobilo izdatno večje prihodke od vstopnic, v praksi pa je to tekmovanje pomenilo zlasti višje stroške. »S sedanjimi denarnimi viri klub ne bi mogel uspešno nastopiti v bodočem državnem prvenstvu. Ljubljana je premajhna, da bi lahko vzdrževala dva velika kluba, ločene moči so prešibke. Zaradi tega se je rodila misel o združitvi Ilirije in Primorja […]. V glavnem je privedlo odbor do ideje združitve pomanjkanje delavcev in finančne težkoče,« so zapisali na občnem zboru Primorja (*Slovenski narod* 1933, 26. januar), ki je torej že tedaj razmišljalo o združitvi z Ilirijo. Ta je na drugi strani nadaljevala v ligi konfliktne podzveze, kjer je bilo stanje še slabše, saj ni bilo atraktivnih nasprotnikov, niti popularnih mestnih derbijev.

Do leta 1935 in uvedbe profesionalizma je kriza zajela tudi že območje tedanje Jugoslavije. Primorje se je medtem za tekmovanje z najboljšimi jugoslovanskimi moštvi okrepilo z bratoma Bertoncelj iz Maribora in še nekaterimi igralci ter tako še povečalo izdatke, Ilirija pa je izgubila igrišče ob Celovški cesti ter zapadla v hudo finančno krizo. Pri Iliriji so krivili zlasti športne in državne institucije, nogometu pa očitali, da je zašel v moralno dekadenco.

> V zadnji dobi obstoja naše nogometne sekcije, so se pripetili trije konkretni primeri, ki so podrli še zadnjo vero v izboljšanje položaja: Ilirija se je v jeseni 1935 v poštenem, zanjo dovolj težkem izločilnem tekmovanju kvalificirala za redno tekmovanje v državni ligi – savezna skupščina v decembru je tekmovanje sistirala in poslala Ilirijo nazaj v sovražni ji podsavez. Le ta je po prvi tekmi suspendiral celokupno naše prvo moštvo in na ta način vnaprej odvzel Iliriji možnost priti v državno ligo. Ista savezna

> skupščina v Beogradu je uvedla profesionalizem; s tem je bilo omogočeno latentno nesoglasje med nogometom in ostalimi, amaterskimi panogami. (Ilirija 1936, 11–12)

Zrcaljenje slabega stanja Ilirije na stanje v slovenskem nogometu nasploh je precej neosnovano, saj smo videli, da je slednja pred desetletjem, ko so bila razmerja moči drugačna, uporabljala podobne metode in bila tudi deležna podobnih očitkov. Odločitve na burnih skupščinah JNS so bile res nenavadne in povezane z vsakokratnimi interesi zlasti beograjskih in zagrebških klubov, a bi težko trdili, da so bile načrtno usmerjene proti Iliriji. Bolj bi bilo treba priznati, da slovenski delegati na državni ravni niso imeli prave moči in si zato niso uspeli izpogajati več kot enega kluba v ligi, medtem ko je bilo centralnim organom vseeno, kateri klub to bo. Na lokalni ravni se je objektivno stanje v marsičem izboljšalo. Leta 1935 je bilo v LNP včlanjenih 57 klubov, kar pomeni predvojni višek (Stepišnik 1970, 30). Prav tako so v zadnjih leta svoja nova regularna igrišča uredili ljubljanski Hermes, Reka, Slovan, Jadran in še zlasti mariborski Železničar.

»Leta 1932 so s pomočjo železniških delavnic in kurilnice pri železniškem trikotu ('ajnšnitu') ob Tržaški cesti in koroški železnici pričeli graditi nov stadion. Spet je bilo potrebnega mnogo truda, da je ob nekdanji gramoznici zrasel nov, za tiste čase zelo sodoben športni objekt, s pokrito leseno tribuno za 1.500 gledalcev.« (ŽŠD Maribor 2007, 17) Stadion, odprt leta 1935, je veljal za enega najlepših v kraljevini. Nogomet se je razvijal zlasti v širino in pod ligaškim tekmovanjem LNP se je širil razgiban nogometni ustroj. Igralo se je v gorenjski, domžalski, zagorski, posavski, hrastniški, mariborski, celjski in trboveljski skupini oziroma okrožju (*Jutro* 1935, 18. junij). V kvalitativnem smislu so se Iliriji tedaj približali zlasti mariborski klubi Železničar, Rapid in I. SSK Maribor ter ljubljanski Hermes, a niti približno niso bili na nivoju Primorja in najboljših klubov v državi. Številni od njih so imeli z vodstvom podobne ali še večje težave, le da se o njih v medijih ni toliko pisalo. Nemški Rapid je bil leta 1934 po odločitvi JNS denimo celo izključen iz lige (*Jutro* 1934, 1. julij). Stanje je bilo torej slabo predvsem v obeh ljubljanskih velikanih, ki sta želela konkurirati najboljšim, a za to nista imela sredstev.

Spomladi 1936, ko je bilo treba določiti prvaka LNP, ki bo slednjo zastopal v državnem tekmovanju, je bila situacija naslednja. Predsednik podzveze je bil že dve leti Janko Köstl (*Jutro* 1936, 31. avgust), ljubljanski župan klerikalec Juro Adlešič, Primorje v podzveznih

tekmovanjih brez prave konkurence, na jugoslovanski ravni pa skoraj nekonkurenčno, celotno moštvo Ilirije suspendirano, oba kluba pa v dolgovih.

> Dogodki so se nato naglo razvijali. Z okrnjenim moštvom smo po vrsti izgubili podsavezne prvenstvene tekme, prepustili nekatere brez igre nasprotnikom in se znašli na zadnjem mestu tabele. Sporedno so dozorela pogajanja za združitev naše nogometne sekcije z nogometno sekcijo SK Primorja v nov nogometni klub Ljubljana, za katero se je zavzemala tudi večina našega nogometnega starešinstva. Upravni odbor, ki je imel na izbiro: ali opustiti nogometno sekcijo ali pa dopustiti, da nogometna sekcija finančno upropasti ves klub, se je odločil za manjše zlo. (Ilirija 1936, 12)

Ilirija je tako tedaj izstopila iz JNS in ukinila svojo nogometno sekcijo. Te dogodke so pozneje in jih tudi še danes nekateri viri opisujejo kot združitev Ilirije in Primorja (Stare 1991, 13). Gre za poenostavitev, ki ne ustreza dejstvom. Točneje dogodke opiše Kranjec (2011, 42): »Sicer kluba nista bila za to, toda vse okoliščine, tudi težave z igriščem, so vplivale na odločitev, da je Ilirija ukinila svojo nogometno sekcijo. Pri Primorju pa so se odločili, da se preimenuje v Ljubljano in tako dobimo leta 1936 SK Ljubljano.« Poglejmo še sočasne vire. Pisal se je april, ko so časniki sporočili naslednjo odločitev: »Novi klub SK Ljubljana bo sodeloval v finalnem tekmovanju za prvenstvo LNP, in sicer bo zavzel mesto ASK Primorja,« je sporočil *Mariborski večernik Jutra* (1936, 23. april), medtem ko je *Jutro* štiri dni kasneje prineslo novice iz ustanovnega občnega zbora (*Jutro* 1936, 27. april).

V SK Ljubljana je prestopilo celotno vodstvo sekcije Primorja, ene od glavnih funkcij pa so zasedli Kralj, Nahtigal. In Buljević, slednji tudi kot trener moštva. Poleg trenerja je SK Ljubljana od Primorja obdržal tudi barve dresov, bežigrajsko igrišče ob Celovški cesti ter večino igralcev. Leta 1936 je za Ljubljano na pomembni tekmi proti BSK v prvi postavi nastopil zgolj en član nekdanje Ilirije, Sandi Lah (*Slovenski dom* 1936, 20. julij), Pravno-formalno pa tako ali tako ni bilo dvoma, saj je nov klub od Primorja nasledil tako članstvo v JNS kot tudi mesto v tekmovanju. Toda zakaj je vse skupaj sploh pomembno?

Kot smo videli že zgoraj, se za nasledstvo Ilirije in prestižno letnico prepirata prvoligaška Olimpija in drugoligaška Ilirija. Splošno pripoznanje te letnice bi športno društvo namreč vsaj simbolno vzpostavilo kot najstarejši slovenski klub. Prva je bila na podlagi SK Ljubljana formirana takoj po vojni kot Svoboda (Olimpija 2005, 118), druga pa je, domnevno kot

obuditev predvojnega kluba, nastala 27. septembra 1950 (Kranjec 2011, 53). V čisto pravnem smislu praktično noben klub v državni ne more izvirati iz dobe pred drugo svetovno vojno, torej tudi Olimpija in Ilirija ne, saj se je, kot bomo videli kasneje, šport v socializmu organizacijsko formiral povsem na novo. Ker pa so društva nastajala okrog predvojnih oporišč, se je v praksi nekako moralno priznavalo nasledstvo, zlasti tistim, ki so v vojni sodelovali na zmagovalni strani. Če v tem pogledu Olimpijo upoštevamo kot naslednico SK Ljubljana, pa brez svojevrstnih interpretacij in zgodovinskega potvarjanja ne moremo priti do Ilirije iz leta 1911, saj, kot smo videli zgoraj, leta 1936 ni šlo za združitev. Na drugi strani ima sedanja Ilirija manjšo zgodovinsko luknjo in je tudi njeno nasledstvo istoimenskega kluba v najboljšem primeru sporno, a ji nogometna zveza letnico 1911 drugače od Olimpije uradno priznava. Če se zdaj vrnemo v leto 1936, pa tam ne moremo mimo navdušenja, ki je pospremilo ustanovitev novega kluba. Nastalo je nekakšno prepričanje, osnovano zlasti na željah, da bo ljubljanski in s tem slovenski nogomet končno konkurenčen najboljšim, da se bodo končali konflikti v športnih organizacijah in finančne težave v klubu. Prvič lahko zasledimo tudi pojav nacionalistične retorike, saj je *Jutro* (1936, 27. april) denimo zapisalo, da »so nas v Zagrebu in Beogradu izigravali drugega proti drugemu v škodo obeh« in da se bo z utrditvijo novega kluba takšna dejanja preprečilo.

Toda ostalo je zlasti pri željah časnikarjev in nekaterih funkcionarjev. Slovenski nogomet v drugi polovici tridesetih ni napredoval, nasprotno, kriza se je poglobila in drugo svetovno vojno je pričakal v razmeroma slabem stanju. Po letu 1935 se je prvenstvo LNP, ki je ostalo oropano za sodelovanje najboljšega kluba, spet razbilo na dve skupini, leta 1937 pa celo na tri. »V sezoni 1937/38 so število sodelujočih povečali in moštva razdelili v tri skupine, ljubljansko, celjsko in mariborsko.« (Stepišnik 1970, 33) V omenjeni sezoni je nato naslov osvojil ČSK iz Čakovca, ki se je z ostalimi klubi iz Medžimurja pred tem pridružil LNP. To ne pomeni, da so v Medžimurju tedaj živeli Slovenci in da je bil ta teritorij po vojni narodu ukraden, pač pa, da po eni strani narodi v kraljevini še niso bili povsem izoblikovani in po drugi, da v primeru športnih organizacij ni šlo za narodne organizacije. Razen ČSK so podzvezni prvaki v tem obdobju postali še klubi iz Maribora, nobeden od njih pa ni, vsaj ne realno, konkuriral za nastop v državni ligi. Tam SK Ljubljana kljub velikim ambicijam ni izboljšal rezultatov Primorja, nasprotno, rezultati so se iz sezono v sezono slabšali. V letih med 1937 in 1939 je bila Ljubljana zapored osma, deveta in deseta ter se tako komaj rešila izpada (Stepišnik 1970, 44). Tudi na

celostni ravni se je poznala gospodarska kriza, saj je število klubov padlo na 50 (Stepišnik 1970, 30).

V kulturno in športno življenje so se vse bolj začele zažirati politične razmere, ki so s fašizacijo evropske, deloma tudi jugoslovanske družbe, vplivale na vsakdanje življenje. Tudi v slovenskem nogometu je prišlo do polarizacije in različnih odzivov športnih društev na dane razmere. Poglejmo si samo dva primera. Slovan, kjer je deloval kasnejši narodni heroj Maks Perc, je postal žarišče revolucionarne dejavnosti in ga je policija zaradi tega 1938 razpustila (Slovan 1983, 5). Te navedbe je sicer treba brati z določeno mero skepse: tako leta 1938 denimo kluba ni razpustila policija, pač pa je klub ukinil nogometno sekcijo (*Jutro* 1938, 20. avgust). Toda kljub temu vseeno kažejo, kako sta se politično in športno življenje neposredno prepletala in kako so v klubih na pomembnih položajih delovali ljudje, ki so se takrat in tudi pozneje jasno pozicionirali, kar je posledično seveda vplivalo tudi na članstvo nasploh. Nasproten primer pa lahko zasledimo v Mariboru, kjer je deloval Rapid. V klubu so delovali bogati in vplivni Nemci, ki so s finančno podporo klubu omogočali politično uveljavljanje. Leta 1940 je bilo celotno njegovo moštvo sprejeto v Kulturbund (Žnidarič 1983, 225). Rapidovci so tako aktivno sodelovali pri nacifikaciji Maribora, za nagrado pa so, kot bomo videli kasneje, postali praktično edini štajerski klub, ki z okupacijo leta 1941 ni bil razpuščen.

Politična in socialna nasprotja so se medtem poglabljala tudi na jugoslovanski ravni; v borbi različnih struj je na koncu prevladal nacionalistični pragmatizem, ki je rezultiral v sporazumu Cvetković-Maček in ustanovitvi Banovine Hrvaške. To je imelo takojšnje ogromne posledice tudi za tamkajšnji šport, ki je bil že dlje časa v slabih odnosih z Beogradom, sploh potem, ko so tja preselili sedež JNS. »Preselitev zveze je pripeljala do zaostrene borbe in razcepa 1939, ko je bila osnovana Hrvaška nogometna zveza s predsednikom Ivom Kraljevićem. Zaradi te odcepitve je izvajal JNS bojkot hrvaških klubov celo prek FIFE, a je to trajalo le kratek čas, dokler ni bila leta 1939 ustanovljena Vrhovna nogometna zveza Jugoslavije.« (Garber 1969, 41) V teh procesih so slovenski (in nemški) klubi večinoma zgolj čakali na razvoj dogodkov in so bili v ključnem trenutku nekako nepripravljeni.

Potem ko je bila na Hrvaškem z novo banovino takoj avgusta formirana omenjena Hrvaška nogometna zveza in potem ko so v Beogradu oktobra ustanovili Vrhovno zvezo, so se klubi Dravske banovine kar naenkrat znašli odrezani od ostalih in s tem pred zgodovinsko nujnostjo, da se tudi sami na novo organizirajo. Na skupščini LNP je bila odločitev o ustanovitvi samostojne Slovenske nogometne zveze sprejeta šele 19. novembra (*Službeni vestnik LNP* 1939, 24. november, 1). Vest je priobčil *Službeni vestnik*, ki je od leta 1937 objavljal uradne objave podzveze, potem ko zanje v civilnih časopisih ni bilo več prostora. Ustanovljene so bile podzveze v Ljubljani, Mariboru in Celju, trboveljsko okrožje pa je ostalo posebna enota znotraj Ljubljane (Stepišnik 1970, 27).

Ker je bila tedaj sezona 1939/40 že v teku po prejšnjih podzveznih pravilih, so se tekmovalne spremembe nove SNZ nanašale šele na sezono 1940/41. Na Hrvaškem so bili kot rečeno hitrejši in so po razkolu v JNS že 1939 formirali Hrvaško-slovensko ligo, ki je bila de facto hrvaška liga, kamor so povabili edino kvalitetno slovensko ekipo SK Ljubljana. Ker je bil slovenski prostor v tem času spet brez specializirane športne revije, so o tekmovanju še največ poročale zagrebške *Ilustrovane sportske novosti*. S precej mlado ekipo je Ljubljana zasedla krepko zadnje mesto in bila po sezoni tik pred razpadom. Misli je strnil najizkušenejši igralec, kapetan Viktor Hassl, ki je po sezoni skupaj še z nekaterimi znanimi igralci prestopil v ambiciozni Mars. Dolgoletna vojna med Ilirijo in Primorjem se je končala z izčrpanostjo in finančno uničenostjo. To so dojeli tedanji voditelji slovenskega nogometa in iznašli trik, ki so mu rekli fuzija. Da bi ga upravičili, so govorili, kako bo nov klub SK Ljubljana užival moralno in materialno podporo občine. Čim je trik uspel, pa so se vsi ti močni ljudje, ki bi morali sestaviti enotno upravo, umaknili, obljube o subvencijah in podporah pa so izginile. Zadnji dve skupščini Ljubljane sta dokazali, da tudi v bodoče ne bo nič bolje, saj se je razpravljalo o razpustitvi kluba (*Ilustrovane sportske novosti* 1940, 9. julij). Članek je vzbudil ostre odzive in še nekaj tednov se je nato nadaljevala medijska vojna med funkcionarji in nogometaši. Medtem se je na terenu slovenski nogomet vsaj v relativnem jugoslovanskem merilu znašel na najnižji ravni dotlej. Rešitev, ki to ni bila in v katero so ga v veliki meri prisilile tudi okoliščine, pa je našel še v dodatnem zapiranju.

Septembra 1940, na predvečer druge svetovne vojne, se je v Dravski banovini pod organizacijo Slovenske nogometne zveze začela slovenska liga, prvič pod tem imenom, a ne prvič v tem

formatu. Nastopilo je namreč osem klubov, enako kot že leta 1935. Favorit je bila Ljubljana, ki je precej pomladila ekipo, a je edina imela jugoslovansko ligaško tradicijo. Visoko so pred začetkom pričakovali še jeseniško Bratstvo, meščanski klub, ki je deloval pod okriljem Kranjske industrijske družbe; ta je poskrbela za lep stadion in močne okrepitve, zlasti iz Ljubljane. Okrepil se je tudi Kranj, ki je iz Ljubljane pripeljal znanega napadalca Grintala, tu pa so bili še delavska kluba Amater iz Trbovelj in Olimp iz Celja ter mariborski dvojec, Maribor in Železničar (*Ilustrovane sportske novosti* 1940, 27. avgust).

Liga v nobenem smislu ni bila uspešna, opazovalci so že kmalu ugotovili, da se »v Sloveniji igra drugorazreden nogomet« (*Ilustrovane sportske novosti* 1940, 28. september), gledanost tekem pa je bila slaba. V tekmovalnem smislu je jesenski naslov presenetljivo pripadel Amaterju, ki je spomladi popustil, ob čemer so tekmovanje znova spremljale znane zakulisne igrice. Kranj, ki je začel dobro, a so nato številni njegovi igralci dobili kazni, je na zadnjo tekmo v Ljubljano prišel s sedmimi igralci, tam pa je z ostro in grobo igro že v prvem polčasu protestno izsilil novo izključitev in prekinitev tekme (*Slovenski dom* 1940, 9. december). Ob tem so se mnogi spraševali, zakaj so igralci za podobne prekrške ponekod dobili dva do tri mesece kazni, drugje pa le nekaj dni (prav tam). Kakorkoli, z zmago proti kranjski sedmerici si je naslov priborila Ljubljana, *Ilustrovane sportske novosti* (1940, 13. december) pa so zadnji krog lige označile kar za »tužno nedeljo slovenskog nogometa«.

Sezona, ki bi ji težko pripisali pozitivne elemente, je danes povsem potisnjena iz slovenskega nogometnega kolektivnega spomina in se v novejših publikacij praktično ne omenja. Pozornost so ji posvetili edino pri trboveljskem Rudarju, katerega predhodnik Amater je tedaj z domačimi igralci s tretjim mestom dosegel največji uspeh trboveljskega nogometa pred drugo svetovno vojno. »Predvsem je tu važno omeniti zmago Amaterja v Trbovljah nad vodilno Ljubljano s 3 : 2. Med najboljšimi je bil tedaj Kos Franc, ki je bil[,] kot pravijo zapiski[,] tudi vodilni strelec v tem tekmovanju.« (Rudar 1972, 42) Zapiski Rudarja pa so napačni, saj je najboljši strelec postal Stane Žigon iz Marsa s 17 goli, omenjeni Kos je bil drugi s 15 goli, tretji pa Lah iz Ljubljane s štirinajstimi (*Jutro* 1940, 16. december). To je prvič, da so časopisi beležili tudi strelce v kakšnem tekmovanju na slovenskem prostoru, medtem ko je bila ta praksa v Jugoslaviji za nacionalno ligo uveljavljena že nekaj let. Od omenjenih igralcev je bolj znan edinole Aleksander Sandi Lah, ki je med študijem v Beogradu igral za BASK, zbral pa je tudi

en nastop za B reprezentanco Jugoslavije. V BASK, ki je bil šele tretji beograjski klub, je tedaj mesečno služil med 3 in 4 tisoč dinarji (Kranjec 2011, 14).

Od predvojnih igralcev danes v Sloveniji veliko znanih imen ni. Še najbolj poznan je Stanko Tavčar, ki je leta 1920 z reprezentanco nastopil na olimpijskih igral v Anversu. »Lahkonogi branilec iz Dobrove pri Ljubljani, ki se je rad vključeval tudi v napad, je leta 1928 uspešno končal študij medicine v Pragi. V starosti 48 let je umrl dva meseca po koncu druge svetovne vojne,« je o njem zapisal Pavlin (2010, 13). Ti podatki pa niso povsem točni. Tavčar je bil »srednji krilec« oziroma centralni vezist, iz medicine pa je doktoriral leta 1925. Rojen je bil 8. maja 1899, umrl pa je maja leta 1935 v Ljubljani. Zaposlen je bil kot zobozdravnik (Ribnikar 1992, 534). Njegovo zgodnjo smrt so pospremili tudi tedanji časniki (*Jutro* 1935, 20. maj). Skoraj vsi podatki, ki so danes v nogometni javnosti o njem znani, so torej napačni. Poleg Tavčarja je v reprezentanci zaigral le še vratar Maksimilijan Mihelčič. »Vratar Maks Mihelčič je sredi dvajsetih let iz Ilirije prestopil v zagrebški Gradjanski in postal standardni vratar jugoslovanske reprezentance. Zaradi hrvaško-srbskih nogometnih nasprotij ga ni bilo med potniki na SP 1930.« (Pavlin 2010, 17) Mihelčič nikoli ni igral za Ilirijo, pač pa je v Zagreb odšel iz Ljubljanskega Hermesa. Ostali podatki, ki se pojavljajo o njem, so večinoma točni, verjetno zlasti po zaslugi hrvaškega in jugoslovanskega nogometnega zgodovinopisja, ki sta na precej višji ravni kot slovensko.

Verjetno bi si vsaj še kak nogometaš zaslužil najmanj omembo v kakšni izmed zgodovinskih knjig. Denimo Viktor Hassl, igralec Primorja, Ljubljane in Marsa, za katerega so *Ilustrovane sportske novosti* (1940, 13. september) sicer šaljivo napovedale, da bo »njegovo ime z zlatimi črkami zapisano v anale slovenskega in jugoslovanskega nogometa«, danes pa je praktično neznan. Verjetno tudi zato, ker se je v vojni pridružil ravnogorskemu gibanju. Nasploh je bila usoda nogometašev iz obdobja med obema vojnama pogosto odvisna od aktivnosti po drugi svetovni vojni. Kratka biografija Janeza Piška, odličnega vezista Primorja in Ljubljane, rojenega 4. junija 1911 na Jesenicah, se je znašla v zborniku 25 let Zveze nogometnih trenerjev Slovenije (1978, 12) po zaslugi njegovega trenerskega dela, saj je bil soustanovitelj zveze trenerjev in njen prvi predsednik. Herman Slamič iz Podgore pri Gorici, še en igralec Primorja, pa se je znašel v *Primorskem slovenskem biografskem leksikonu* (1994, 820), verjetno zlasti kot atlet, partizan, obveščevalec in pomočnik direktorja pri gradbenem podjetju Primorje.

Nihče pa dandanes ne omenja verjetno najpopularnejšega igralca tistega časa, Ilirijinega napadalca Otona »Ota« Omana, najboljšega strelca v zgodovini kluba. Rojen je bil 14. marca 1902 v Šentvidu pri Lukovici, diplomiral pa na Višji pedagoški šoli v Zagrebu 1930. Zaposlen je bil kot učitelj na državni učiteljski šoli v Ljubljani (*Spominski almanah slovenskih strokovnih pisateljev, publicistov in projektantov* 1940, 320). Bil je tako priljubljen, da so časniki pisali celo o njegovi poroki »z gdč. Vero Grudnovo iz znane narodne rodbine v Ljubljani (*Jutro* 1930, 27. december). Hkrati to tudi kaže, v kakšen družbeni stratum so se tedaj poročali najboljši nogometaši Ilirije. Zunaj Ljubljane veliko resnično znanih igralcev ni bilo. V Celju je pri Athletiku deloval že omenjeni Avstrijec Dürschmied, za SK Celje pa je igral krilec Riko Presinger, ki je med služenjem vojaškega roka v Sarajevu nastopal za tamkajšnjo Slavijo (Kladivar 1979, 5). V Mariboru sta bila med najbolj znanimi brata Stanko in Josip Bertoncelj, ki pa sta, kot smo že pisali, hitro prestopila v močnejši ljubljanski klub. Za konec omenimo še napadalca Primorja Adolfa Ermana, ki mu je izmed slovenskih igralcev v jugoslovanskem klubskem okviru uspel verjetno največji dosežek, saj je postal »v jugoslovanski nacionalni ligi 1932/33 peti strelec sezone« (Pavlin 2014, 70).

O nogometaših ljubitelji tega športa v tistih časih sicer niso mogli izvedeti prav veliko, saj so bili večinoma omejeni na dnevno časopisje. Če je to posvečalo športu in nogometu precej prostora, pa je bila športna publicistika nasploh zelo slabo razvita. Posebni prilogi sta, kot smo že pisali, izdala športna tednika *Slovenski sport* – leta 1926 ob 15-letnici Ilirije – in *Sportni list* – leta 1930 ob 10-letnici LNP. Poleg tega so obstajali albumi za sličice, ki so bili namenjeni zlasti mladini, na Slovenskem pa je zanje skrbelo zlasti podjetje Mirim iz Maribora. Kar se tiče klubskih monografij, je v vsem tem času izšla zgolj ena, I. SSK Maribor jo je namreč izdal leta 1929 ob 10-letnici delovanja. Ilirija je svojo prvo publikacijo, ki smo jo že omenjali, izdala šele leta 1936, že po ukinitvi nogometne sekcije. Za slikovno gradivo so skrbeli zlasti ilustrirani tedniki, kot so bili ljubljanski *Ilustrirani Slovenec*, *Ilustracija*, *Razgled* in *Tedenske slike*, pa tudi jugoslovanski almanahi, zlasti *Album nogometnih klubova* (1925), *Jugoslovenski sport* (1928) in *Prvi jugoslavenski sportski almanah* (1930). Na strokovnem področju pa v slovenščini literature praktično ni bilo. Prva pravila nogometne igre z razlago in slikami je izdal šele znani nogometni sodnik Lado Macoratti leta 1940. Ta so bila osnova tudi za povojni nogomet, saj je Macoratti v njem opravljal številne pomembne funkcije.

Prav posebej pa gre omeniti še eno izdajo. Leta 1926 je namreč v samozaložbi nekajstransko knjižico z naslovom *Ljubljanski derby* izdal Mirko Kragelj. Gre za humoristično pesmico o derbiju med Ilirijo in Primorjem, ki se ji je zelo podrobno posvetil Pavlin (2014). Poleg razmeroma visoke pesniške kvalitete, v kolikor nam je o tem dovoljeno soditi, pesem izraža zelo dobro seznanjenost avtorja z nogometno materijo sredi dvajsetih. Omenjeni so številni igralci in funkcionarji obeh klubov, socialna struktura gledalstva ter tudi številni strokovni in žargonski nogometni izrazi (prav tam). Sámo izrazoslovje se je v predvojni dobi že dodobra utrdilo. Drugače od nekaterih drugih športov[11] so se povečini uveljavili slovenski izrazi, tako za pozicije kot tudi za dogodke in situacije. Prisotni so bili sicer določeni anglizmi (foul, derby), nemcizmi (elfer, felša) in srbizmi (savez, plasman), a v osnovi lahko rečemo, da se je nogomet tudi lingvistično dobro usidral v predvojno slovensko kulturo. Skoraj povsem pa je izginila tudi vojaška retorika, ki jo je zlasti *Slovenec* začel vpeljevati ob prvih tekmah 1911.

V ideološkem smislu je slovenski in jugoslovanski nogomet v obdobju med obema vojnama postal respektabilen aparat s pomembno družbeno vlogo. Na temeljih, ki so bili postavljeni že pred tem, se je organizacijsko in finančno utrdil ter nesporno povzdignil v prvi šport kraljevine. Ker slednja, podobno kot formacije pred njo, nogometa ni neposredno podpirala, se je izoblikoval nekakšen ideološki aparat trga, ki so ga prečili frakcijski in narodnostni interesi. Po eni strani je nogomet torej uresničeval globalno ideološko funkcijo ter tako sodeloval v industrializacijskih in modernizacijskih težnjah dežele, ki pa praktično na tem področju ni bila pretirano uspešna, po drugi strani pa je ohranjal neko vsaj navidezno distanco in vztrajal kot mnoštvo ločenih manjših aparatov s svojstvenimi določitvami. To se je izkazalo zlasti v tridesetih, ko država navkljub drugačni deklarativni politiki ni bila sposobna zagotoviti enotne kulturne in športne organizacije z enotno družbeno funkcijo, kar je, podobno kot v celotnem družbenem stratumu, rezultiralo v razcvetu partikularnih ideologij. Na predvečer vojne je tako prišlo do popolnega notranjega razpada ter razvoja novih, zlasti nacionalističnih mitologij. Konkurenco športnih klubov in meritokracijo v tekmovanjih je dokončno izrinila ideologija osebnih zavezništev in skupnih političnih bojev. Namesto dela je postala pomembna predvsem pripadnost, športni dogodek pa je postal izraz njene manifestacije. Slovenski nogometni življ je bil leta 1941 ideološko dokaj dobro pripravljen na vojno.

[11] V košarki so denimo po zaslugi čeških pravil sprva uporabljali številne koncepte iz češčine (Pavlovič 2000).

6 Nogomet med vojno in v socializmu

»Z letom 1941, ko je bila tudi Jugoslavija pahnjena v svetovno vojno, se konča obdobje razvoja slovenske telesne kulture v meščanskem družbenem okolju.« (Stepišnik 1968, 280) To drži zgolj, v kolikor bi nacistično ali fašistično okolje označili za nemeščansko, kar bi bila izredno sporna in globoko meščanska teza. Morda je kdaj funkcionirala v vulgarni propagandi, vsekakor pa sploh v primeru Ljubljane in italijanske okupacije ne moremo govoriti o nemeščanskem slogu. Na tak način je namreč šlo za nadaljevanje in transformacijo buržoaznodemokratičnega liberalizma, ne pa za njegovo antitezo (Gentile 2002). Še bolj problematično pa je, če se teza o koncu specifične predvojne slovenske telesne kulture začne zamenjevati s koncem telesne kulture sploh. Tako se je v javnosti uveljavila naslednja teza: »Nogomet je med vojno popolnoma zamrl.« (Stare 1991, 15) Podobno pišejo tudi viri strokovnih organizacij in njihovi funkcionarji, denimo Turk (2008, 18): »Med drugo svetovno vojno ni bilo tekem.« V vsakem primeru so bile razmere precej spremenjene, a trditev, da se nogomet ni igral, absolutno ne drži. Gre zlasti za to, da se nogomet v skladu s kulturnim molkom narodnoosvobodilnega gibanja ne bi smel igrati in da je dejanska igra na nek način kršila načela kasnejše zmagovite opcije, zato je to obdobje kasneje ostalo bodisi zamolčano bodisi pozabljeno. Toda ker športna zgodovina ni preskriptivna veda, so se z nadaljnjim razvojem dogodkov, evropsko integracijo, digitalizacijo arhivov in ostalimi procesi morali pojaviti podatki tudi o tem obdobju, kar se je zgodilo zlasti v zadnjih letih. Nogometno dogajanje med vojno na več kot 150 straneh podrobno popisuje Mudražija (2016), a ker obdobje v uradnem zgodovinopisju (in s tem za sodobno slovensko nogometno zavest) praktično ne obstaja, si poglejmo le najpomembnejše značilnosti.

V Ljubljani oziroma Ljubljanski pokrajini je bil šport že leta 1941 vključen v italijanski olimpijske komite CONI,[12] torej se je podobno kot celotna pokrajina poskušal integrirati v sistem kraljevine Italije. Prva tekma je bila že 11. maja, ko sta se pomerila SK Ljubljana in Hermes (prav tam). Najboljša ljubljanska kluba namreč nista bila ukinjena, nasprotno, med njima se je v tem času celo razvilo veliko rivalstvo. »SK Ljubljana je delovala vse do

[12] Slednji še vedno obstaja pod tem imenom.

osamosvojitve 1945 in bila vodilni ljubljanski nogometni klub, v času drug svetovne vojne pa ji je bil konkurent spodnješišenski Hermes (pozneje Železničar oziroma Ljubljana),« je vse, kar o tem obdobju izvemo iz zgodovine Olimpije (2005, 118). S tem lahko razumemo veliki ljubljanski derbi med Olimpijo in Železničarjem, ki se je igral po vojni in ki ni nastal iz nič, temveč je bil le logično nadaljevanje medvojnega dogajanja.

SK Ljubljana in Hermes sta se kot vodilna kluba namreč uveljavila že v pokalnem tekmovanju, ki ga je Slovenska nogometna zveza organizirala jeseni 1941. Po rezultatu 3 : 2 na prvi finalni tekmi za Ljubljano je na povratni Hermes pred domačo publiko že vodil s 3 : 1, nato pa le remiziral s 3 : 3 in naslov je osvojila Ljubljana (*Slovenski narod* 1941, 1. september). Čeprav se je na tekmi zbralo zgolj 500 gledalcev, gre poudariti, da je bila kvaliteta nogometa glede na razmere bržkone na relativno visoki ravni, saj so v moštvu Ljubljane tedaj še igrali nekateri najboljši predvojni igralci kot Hassl, Lah in Bertoncelj (prav tam). Druga značilnost tega obdobja pa je stadion Hermesa v Šiški, ki je bil zgrajen tik pred vojno in na katerega se je v tem času preselila večina športno-propagandne aktivnosti. Muzej moderne zgodovine v Ljubljani tako danes med drugim hrani izjemno kvalitetne posnetke s prijateljske tekme proti celovškemu moštvu iz leta 1944, ki ji je skupaj z drugimi predstavniki oblasti prisostvoval tudi Leon Rupnik; posnetki so bili skoraj gotovo posneti z opremo okupatorja. Tekmo so v drugem polčasu celo prenašali na ljubljanskem radiu (Pavlin 2001, 60). Še pred tem je tik pred svojim padcem italijanska oblast organizirala prvenstvo za sezono 1943, v katerem je slavil SK Ljubljana pred Hermesom, Marsom in moštvom tobačne tovarne (Mudražija 2016, 673). S kapitulacijo Italije je propadla tudi SNZ, ki že od začetka vojne dalje ni več izdajala svojega *Službenega vestnika*. Je pa zato obširno klubsko knjigo ob 25-letnici leta 1944 izdal Hermes, v njej pa je skušal delovanje v klubu in s tem ljubljanskem nogometu tudi med vojno prikazati kot razmeroma nemoteno (ŽŠK Hermes 1944). Nasploh lahko rečemo, da sta italijanska in nemška okupacijska oblast s športnimi prireditvami skušali normalizirati vojno stanje, po drugi strani pa je tudi res, da je, poenostavljeno rečeno, zlasti za nacionalsocializem vojno stanje na nek način normalno.[13] Treba je poudariti še, da so imeli ljubljanski klubi, ki jih ni bilo tako malo, v tem času zaradi pomanjkanja igralcev težavo zlasti s sestavljanjem članskih moštev in da so zato v njih poleg mladincev občasno igrali izjemno izkušeni veterani.

[13] V teoriji je to tezo populariziral zlasti Ernst Jünger.

Precej drugačna pa je bila situacija na Štajerskem in tudi na Gorenjskem. Tam je nova nemška oblast »zasedena nekdanja avstrijska območja Koroške in Kranjske« (*besetzten ehemals österreichischen Gebiete Kärntens und der Krain*) nameravala integrirati v nemški rajh, tako da so v športnem smislu formirali gorenjsko-koroška tekmovanja. V sezonah 1941/42 in 1942/43 sta tako v prvenstvu Koroške (Gauliga Kärnten) nastopali moštvi TuS Aßling (Jesenice) in TuS Krainburg (Kranj). Sprva sta moštvi dosegali slabše rezultate, nato pa so se Jeseničani v drugi sezoni do konca tekmovanja celo borili za naslov. Poleg teh so obstajali tudi klubi v manjših krajih, ki so igrali v nižjerazrednih tekmovanjih, v okrožju Kamnik (Stein in Oberkrain) pa so organizirali celo svoje prvenstvo. O nogometnem dogajanju je poročal zlasti blejski list *Karawanken Bote* (Mudražija 2016, 609–611). Moštvo na Jesenicah je bilo naslednik že omenjenega SK Bratstvo, kraj pa je imel kot industrijsko središče pomembno vlogo tudi v rajhu, zato njegovi uspehi niso presenetljivi. Gorenjski nogomet je zaradi težkih razmer v sezoni 1943/44 zamrl, težave so bile med drugim tudi z igrišči. Na Jesenicah so proti koncu vojne na igrišču denimo zgradili taborišče (NK Jesenice, 2002, 24).

Podoben je bil razvoj tudi na (Spodnjem) Štajerskem. Tam je nova oblast ohranila zgolj Rapid, ostala športna društva pa so bila reorganizirana. Ob tem ni šlo za graditev iz nič, pač pa so se športni oblastniki na čelu z okrožnim vodjem Franzem Hönigom naslonili na predvojna središča, ki so jim priznavali zlasti veliko politično in kulturno vlogo v boju za nemški rajh. V Celju je tako nastalo novo športno društvo Sportgemeinschaft Cilli, na Ptuju pa SG Pettau, medtem ko je iz mariborskega Železničarja nastal SG Reichsbahn Marburg. SG Cilli in Rapid sta nastopila že v prvenstvu Štajerske (Gauliga Steiermarkt) v sezoni 1941/42, prihodnje leto pa se jima je pridružil še SG Reichsbahn, medtem ko so zgolj za nekdanje slovensko ozemlje organizirali še posebno drugorazredno prvenstvo Spodnje Štajerske (Untersteirische Meisterschaft), kjer so nastopali klubi iz manjših krajev, prvak pa je postal SG Trifail iz Trbovelj. Zlasti Rapid, SG Cilli in ob koncu tudi SG Trifail so v tekmovanjih proti moštvom iz Zgornje Štajerske dosegli razmeroma dobre rezultate (Mudražija 2017, 549–588). V športnem smislu je torej integracija v nov sistem najbolje uspela prav na Štajerskem, kar je razumljivo, saj so bila nemška društva (tako športna kot tudi kulturna in politična) tam že med obema vojnama najmočnejša. Delovalo je precej društev, v primerjavi z Ljubljano in Gorenjsko so tekmovanja potekala z najmanj težavami in prekinitvami, najboljši klubi pa so nastopili celo v tekmovanju za nemški državni Tschammerpokal, kar pomeni, da bi v teoriji mariborski ali

celjski klub lahko postal nemški pokalni prvak. Dejansko pa se to ni zgodilo, saj je Rapid po zmagi nad Celjani v drugem predkrogu v Gradcu denimo izgubil z 10 : 0 (*Jutro* 1942, 10. april).

Zanimiv je tudi primer leta 1942 ustanovljenega BSG (Betriebssportgemeinschaft) Westen iz Celja, športnega društva, ki ga je ustanovila istoimenska tovarna emajlirane posode, ki je klubu zgradila tudi igrišče (Mudražija 2016, 572). Gre za eno redkih, če ne edino tovariško športno društvo pri nas. To kaže moč tedanje tovarne Westen,[14] ki je med vojno še okrepila svojo proizvodnjo. »Med vojno (1941–1945) je Westnovo podjetje za nemško vojsko izdelovalo stabilizatorje za bombe, oklepne plošče za letala in morske mine, izvajalo pa je tudi popravila avionskih kril in trupov« (Mikola 2004, 8) – konec koncev pa tudi vojska potrebuje posodo. Primer Westena je še en dokaz, da je šlo v nacionalsocializmu med vojno najbolje podjetjem, ki so bila vezana na »povpraševanje« države. Svoje je seveda dodalo tudi izkoriščanje delavcev, ki so v tovarni Westen večkrat stavkali (Orožen 2013). Kakorkoli, tovarna je bila v kontekstu športa pomembna zlasti infrastrukturno, saj je »zgradila vrhunski športni objekt, najlepši na južni okupirani Štajerski« (NK Celje 1999, 105). Poleg Gorenjske in Štajerske se je ligaški nogomet pod okupacijo igral tudi v Prekmurju. Tam je Mura SE nastopala v nižjih madžarskih ligah, leta 1944 pa se je prebila celo v drugi rang (Mudražija 2016, 633).

Za konec omenimo še partizansko dejavnost, ki je bila v povojnem času sploh edina ali pa vsaj najbolj poznana. Nogomet naj bi igrali na območju IV. operativne cone ob levem bregu Save in Savinjske doline. Ko je bila osvobojena Gornja Savinjska dolina, naj bi moštvi štaba cone in Šlandrove brigade odigrali tekmo z rezultatom 2 : 2, leta 1944 pa naj bi igrali tudi Šlandrova in Zidanškova brigada. Med udeleženci naj bi bil tudi znani predvojni igralec Herman Slamič (Stepišnik 1970, 48). Slamiča in njegove medvojne funkcije smo že omenjali, medtem ko o samih partizanskih tekmah danes težje sodimo. Pomembno je (bilo), da so tudi v težkih časih osvoboditelji gojili športno dejavnost, kar naj bi bil nato nastavek za povojno družbeno formacijo. V tem smislu nogometne tekme dobijo podobno funkcijo kot denimo partizanska umetniška dejavnost, le da njihovi rezultati ne ostanejo vidni, zato so še toliko bolj izpostavljene nevarnosti za kasnejšo manipulacijo in zlorabo. Sploh kar se tiče navajanja morebitnih (ne)udeležencev.

[14] Kasnejši EMO.

6.1. Nogomet v SFRJ

S koncem vojne in izgonom okupatorjev je bila v Jugoslaviji izvršena socialna revolucija, vzpostavila se je nova državna oblast na čelu s KPJ. Tako je bil uveden sistem državnega kapitalizma s skorajda neomejeno oblastjo države in partije (Bilandžić 1980, 86). Ob tem so se velike spremembe kajpak dogodile tudi v jugoslovanskem in slovenskem športu. Stari športni klubi so bili razpuščeni med vojno ali, kot bomo videli v nadaljevanju, takoj po njej – enako je seveda veljalo tudi za nemške športne organizacije na Gorenjskem in Štajerskem –, nastala pa so nova telovadna društva. Socialistična oblast si je namreč šport vsaj v začetku zamišljala kot prostočasno dejavnost, pri kateri je bilo v ospredju načelo množičnosti. Pri tem ni bilo jasne delitve med športom in telovadbo, ki sta se dotlej razvijala razmeroma ločeno v športnih klubih na eni ter sokolskih, orlovskih in drugih organizacijah na drugi strani. Nova osnovna organizacija je tako postalo fizkulturno društvo, ki je delovnega človeka na nov in drugačen način vključil v družbene odnose. Novi cilji naj bi se tako merili v tem, »ali smo znali zatreti stare poglede in uveljaviti nove, ali smo znali najti primerne prijeme in tudi na organizacijskem področju uspeti tako, da bi šport čim bolj približali našemu delovnemu človeku v tovarnah, v uradih in na podeželju (ZŠS 1955, 7). Ti cilji pa zato vsaj primarno niso bili (zgolj) številsko tekmovalne narave, temveč zlasti delovnoideološke.[15]

Novi cilji so bili tako, »da športnik na igrišču in v telovadnici krepi svoje telo in svoje zdravje in s tem veča delovno sposobnost ter tako postane kar najboljši član naše družbe, sposoben za obrambo domovine. Poleg tega pa naj mu športno udejstvovanje nudi možnost zdravega in zadostnega izživljanja v naravi […]. Skratka mora biti človek višjega tipa.« (prav tam) Vidimo torej, da se je s tem na nak način vrnila oziroma okrepila ideologija sokolstva (in tudi osovraženega turnarstva), pri kateri šport biopolitično meri na telo, moč in zdravje naroda in ne zgolj na zabavo in razvedrilo množic. To je pravzaprav razumljivo. Po eni strani je bilo tako zaradi pomembnih posameznikov, ki so prek levega krila Sokolov odigrali tehtno funkcijo v NOB in so v skladu s tem začrtali tudi povojno športno strategijo, medtem ko funkcionarji športnih klubov in zlasti zvez v tem pogledu niso bili tako izpostavljeni. Po drugi strani pa je

[15] Seveda ne trdimo, da predhodni izrazito tekmovalni šport ni bil ideološki, le da je ustrezal drugačni ideologiji oziroma drugačnim družbenim odnosom, o čemer smo že pisali v predhodnih poglavjih.

šlo za ideološki zastavek realnega socializma, ki je delo in s tem lik delavca bolj glorificiral kot odpravljal, kar se je denimo odražalo v jugoslovanskem stahanovstvu Alije Sirotanovića in drugih rekorderjev.

Tu je pomembno zlasti razlikovanje med športom in telovadbo, na katerega opozarja tudi Stepišnik (1970, 50). Po tem razlikovanju šport izhaja iz Anglije in tamkajšnjega pospeševanja posameznikove individualnosti prek ideologije vrhunskih dosežkov, medtem ko telovadba izhaja iz družbenopolitičnega življenja Nemčije, ki naj bi ljudem omogočilo vključitev v gibanje in disciplinatorno podrejanje. V Jugoslaviji so želeli to dvoje združiti, pri čemer je bil poudarek na telovadbi. V teh pogojih je v športu rezultat in s tem rekord nastopal kot sekundaren cilj, ki naj bi izšel iz množičnega zdravega močnega udarnega gibanja. »Rekord bo moral najti svoje opravičilo, kot smo že rekli, v visokem povprečju množice, tiste množice, ki edina lahko opraviči trditev, da ima šport pravilno poslanstvo med narodom.« (ZŠS, 1955, 8) Seveda pa je treba poudariti, da je tu šlo v prvi vrsti za preskriptivno ideologijo in da realne športne organizacije na Slovenskem, kot bomo videli pozneje, vsaj sprva niso takoj dosegle niti želene množičnosti niti iz nje izhajajočih visokih rezultatov množic. Za to so seveda obstajali objektivni pogoji, saj je bila športna infrastruktura pred vojno zaradi omejenosti na privatno pobudo izrazito borna, za povrh pa še povečini poškodovana ali porušena med borbo.

Organizacijo športa in s tem tudi nogometa na Slovenskem je prevzel Fizkulturni odbor, 1946 pa Fizkulturna zveza Slovenije.

> Mladinska organizacija je kmalu po osvoboditvi ustanovila iniciativni odbor, ki je sklical 3. junija 1945 ustanovno konferenco za vzpostavitev glavnega fizkulturnega odbora za Slovenijo. Konferenco je odprl v imenu iniciativnega odbora Bojc Pavel. Organe oblasti so zastopali Fran Lubej, tajnik SNOS, Stane Kavčič, član AVNOJ in podpredsednik USAOJ, ter Jože Smolej, zastopnik ministra za prosveto, Miroslav Kreačić pa je zastopal Fizkulturni odbor Jugoslavije. […] Konferenca je sprejela načela novega fizkulturnega gibanja, nekoliko osvetlila stanje telesnovzgojnih organizacij v preteklosti in v sprejeti Resoluciji predlagala, naj oblasti razpustijo vsa bivša fizkulturna društva in športne klube in dovolijo takojšnje ustanavljanje novih društev (ZŠS 1955, 9)

Ob tem je zanimiv še govor Toneta Polajnarja, ki je na konferenci ob razlaganju novih športnih načel dejal: »Mi nočemo vzgajati samo žonglerjev in športnih zvezd v posameznih panogah.« (prav tam) Športni klubi, kar jih je ostalo, so bili torej ukinjeni, ustanovljena pa so bila nova

društva, katerih primarna aktivnost vsaj formalno ni bila nogomet. Ob tem je treba dodati, da nobeden izmed omenjenih funkcionarjev pred vojno ni bil organizacijsko aktiven v športu, edino Lubej je bil član Sokola.

Fizkulturna društva, ki naj bi delovala zlasti po navodilih centralizirane organizacije FOS in kasneje FZS, pa zaradi omenjenega konflikta med telovadbo in športom niso najuspešneje zaživela. »Po pravilih nove organizacije bi morali člani društev obvezno obiskovati ure splošne telesne vzgoje (telovadbe) in to šele bi jim dalo pravico, da se v društvu lahko posvete svojemu športu. Seveda take oblike vadbe ni bilo možno voditi drugače kot po administrativni poti.« (Stepišnik 1970, 51) V teh pogojih so tako fizkulturna društva (FD) vstopila v nogometno sezono 1946. Sprva je bilo organizirano prvenstvo po skupinah. V Ljubljani, kjer so bila pred vojno najmočnejša moštva, so nova društva nastala pogorišču starih klubov. V Šiški, kjer je dotlej deloval Hermes, so železničarji 30. junija 1945 ustanovili FD Železničar (SŠD Železničar 1952, 11), približno v istem času je SK Ljubljana tvoril FD Svoboda Center (Olimpija 2005, 118), na Kodeljevem pa je nastalo FD Borec (Slovan 1983, 29). Po kratkem tekmovanju je prvo mesto pred Svobodo in Borcem osvojil Železničar (*Polet* 1946, 4. maj).

V Mariboru je kot naslednik I. SSK Maribor 19. julija 1945 nastalo FD Maribor (Branik 1979, 36), 14. junija istega leta pa bilo je na drugi strani Drave ustanovljeno FD Železničar (ŽŠD Maribor 2007, 24). V okrožnem ligaškem tekmovanju je zmagal Maribor pred Lendavo in Železničarjem (*Večer* 1946, 26. april). V Trbovljah je na podlagi Amaterja 25. avgusta 1945 nastalo FD Rudar, ki je v okrožni celjski ligi premagalo Olimp in Celje (NK Rudar 1972, 62), še dva kluba, nastala iz predvojnih istoimenskih športnih kolektivov. Poleg omenjenih je delovala še gorenjska liga, o kateri ni veliko znanega, prvi dve mesti pa naj bi glede na kvalifikacije za slovensko zasedla jeseniško FD Gregorčič in kranjsko FD Storžič. Kakorkoli, dejstvo je, da so kljub vsem spremembam v družbi in v športu najboljše rezultate dosegali nasledniki moštev, ki so bila na tem območju na najvišjem nivoju že pred vojno.

Med prvo nogometno sezono, točneje 13. in 14. aprila 1946, je bila ustanovljena Fizkulturna zveza Slovenije (ZŠS 1955, 15), s čimer je organizacijo nogometnih tekmovanj prevzelo posebno poverjeništvo za nogomet na FZS, na čelu katerega je bil predvojni nogometaš Alojzij

Jež. »Poverjeništvo je bilo v glavnem le posrednik, ki je skrbel za prenašanje navodil sekretariata FZS. […] V prvih dveh letih je bilo treba tudi nogomet popolnoma obnoviti v vseh ozirih: sprožiti začetek tekmovanj in njih obliko, obnoviti registracijo in delovanje sodnikov, poskrbeti za red na igriščih in še vrsto stvari.« (Stepišnik 1970, 53) Organizirana je bila slovenska liga, za katero se je v kvalifikacijah pomerilo deset najboljših ekip z območnih tekmovanj. Po uspešnem nastopu v kvalifikacijah proti kranjskemu Storžiču in po prav tako uspešnih nastopih v slovenski ligi je s šestimi zmagami, enim neodločenim izidom in enim porazom prvi povojni naslov slovenskega republiškega prvaka osvojila Lendava (Horváth 2003, 26).

Glede na sloves moštev se morda zdi, da je šlo za presenečenje, a Bergant (2010, 19) to razlaga takole: »Zmaga ekipe Lendave s 13 točkami niti ni bila presenečenje, saj je po madžarski zasedbi Prekmurja v 2. svetovni vojni večina njenih nogometašev do leta 1944 igrala v regionalni ligi okrožja Sombatel (Szombathely).« To sicer drži, a Lendavčani so v sezoni 1943/44 pod imenom MOVE Alsólendvai SE nastopali v petem rangu madžarskega nogometa, v katerem je slavilo drugo moštvo Mure (Mudražija 2016, 635). Če bi bilo omenjeno tekmovanje res tako močno, bi morala biti Mura, ki je s prvim moštvom igrala v višji ligi in tam dosegala odlične rezultate, še precej boljša, pa je izpadla že po okrožnem delu. Verjetneje je, da je bila Lendava uspešna zaradi okrepitev iz drugih madžarskih klubov, ki so po (izgubljeni) vojni prišli v Dolnjo Lendavo. Jože Gerenčer je denimo še spomladi 1945 igral v madžarski prvi ligi za Haladas (Verčič 2003, 46). V vsakem primeru pa se je nogomet tudi v Prekmurju pod Madžarsko okupacijo igral relativno dolgo, kar je morebiti vplivalo na povojno pripravljenost moštev. Z omenjeno ekipo je nato Lendava, ki se je preimenovala v Nafto, nastopila v jugoslovanski ligi 1946/47. Nafta, ki jo je domačem igrišču spremljalo do 2000 gledalcev, je tam praviloma dosegala slabe rezultate, med drugim poraz v Titogradu 0 : 9, in je zaradi pomanjkanja denarja po 18 krogih izstopila iz lige (Horváth 2003, 27–31).

Že v sezoni 1946/47 je prišlo do novih ogromnih sprememb, saj so znotraj centralizirane organizacije pozimi poskrbeli za množična združevanja fizkulturnih društev, s čimer naj bi zlasti koncentrirali kvaliteto. »V sezoni 1946/47 se je že prvič zapletlo. Sekretariat FZS je skupaj s poverjeništvom sestavil enotno ligo 14 moštev, ki pa se je zaradi fuzij nekaterih članov na spomlad zmanjšala na 11 članov, zraven pa je prišla še zadrega s časom. […] FZS se je v

zadregi odločil za to, da je razdelil skupino na dva dela.« (Stepišnik 1970, 68) V severnem delu Ljubljane so se združili FD Železničar, TD Partizan Bežigrad in TD Bratstvo, iz katerih je 8. decembra 1946 nastalo FD Triglav. S tem so želeli ustvariti eno telesnovzgojno organizacijo, ki bi se množično, kvalitetno in gospodarsko okrepila (SŠD Železničar 1953, 11). Iz istega razloga se je sosednja Svoboda združila s Partizanom Tabor in Borcem ter ustanovila FD Enotnost (Olimpija 2005, 118), medtem ko sta se v Celju FD Celje in FD Olimp združila v Kladivar (Publikum 1999, 31). Po zaslugi združevanj je prvenstvena lestvica dobila zelo čudno obliko, Ljubljana pa dva močna kluba, bojujoča se za naslov, ki ga je na koncu osvojila Enotnost. Primat so v tem in nato tudi v prihodnjih letih utrdili klubi iz Ljubljane, Celja, Maribora in Trbovelj (Stare 1992, 7). Sezone po uspehu lendavske Nafte v uradnem zgodovinopisju niso podrobneje opisane in ne zavzemajo kakšne posebne vloge. Izvemo le, da je slovenski klubski nogomet »tudi v novih razmerah – podobno kot pred vojno – še vedno zaostajal za nogometno bistveno razvitejšimi deli nekdanje skupne države« (Bergant 2010, 19).

Leto 1948 je prineslo nove velike organizacijske spremembe, s čimer se je vsaj delno razrešil konflikt med športom in telovadbo. Telovadba in šport sta namreč dobila novi ločeni organizaciji, telovadba telovadne zveze in telovadna društva, šport pa samostojne strokovne športne zveze (Stepišnik 1970, 51). Tako sta bila leta 1948 ustanovljena Nogometna zveza Jugoslavije in republiška Nogometna zveza Slovenije. Slednja je bila ustanovljena 29. maja 1948, imela pa je sedem poverjeništev, goriškega, mariborskega, ljubljanskega, celjskega, dolenjskega, gorenjskega in prekmurskega (Stepišnik, 1970, 53). Določitev in poimenovanje primorskega okrožja kot goriškega izkazuje nejasen položaj Svobodnega tržaškega območja. Za slednjega so tudi v nogometnih krogih nekateri upali, da bo v celoti pripadlo Jugoslaviji, zaradi česar je v jugoslovanski ligi denimo igrala tržaška Ponziana (Bergant 2010, 19).

Za slovenski nogomet pa ustanovitev Nogometne Zveze Slovenije (NZS) in ločitev športa od telovadbe pomeni postopno stabilizacijo. Iz fizkulturnih so nastala športna oziroma sindikalno športna društva, tekmovalni sistemi so dobili stalnejšo podobo, prav tako se je do tedaj že izboljšala infrastruktura. Leta 1950 je bilo denimo v Sloveniji že 106 klubov (Stepišnik 1970, 63), v prvih desetih povojnih letih pa so se zgradili oziroma vsaj začeli graditi stadioni in igrišča v Ljubljani za Bežigradom, v Spodnji Šiški, v Zgornji Šiški in na Viču, v Mariboru v Ljudskem vrtu in na Teznem, na Bledu, v Zagorju, v Trbovljah, na Vrhniki, v Novi Gorici, v Kočevju, v

Črnomlju, v Hrastniku, v Domžalah, v Kamniku, v Rušah, v Velenju, v Šoštanju, v Kranju, v Bohinjski Bistrici, v Ajdovščini, v Šempetru, v Ilirski Bistrici, v Mengšu, v Radgoni, na Ravnah, v Tržiču in v Naklem (SŠZ 1955, 59–60). V prvih povojnih letih je tako jugoslovanski socializem tudi v športu izpolnil osnovno nalogo, kot jo je formuliral zlasti Đilas, industrializacijo in urbanizacijo države.

Če se je v tem smislu slovenski nogomet dobro vpel v jugoslovansko družbeno stvarnost, pa je bilo precej drugače z rezultati. Ti so bili praviloma slabi. V drugi ligi je sprva igrala zgolj ljubljanska Enotnost, ki se je ob omenjenih športnih reformah leta 1948 pretvorila v Odred, leta 1951 pa se ji je na kratko pridružil še trboveljski Rudar, ki je zavzel skromno 14. mesto od 16 moštev (Rudar 1972, 66). Po sezoni je sledila prva večja afera, ko so Rudar kljub slabemu rezultatu uvrstili v kvalifikacije, v Trbovljah pa je odločilno tekmo s Šibenikom sodil kar slovenski sodnik Alojz Gvardjančič. Ta je domačim dosodil dve enajstmetrovki, gostom iz Šibenika, ki so vmes protestno zapustili igrišče, pa izključil tri igralce (Gerc, 1982, 24). Slovenski klubi so tako konkurirali ostalim jugoslovanskim le ob zelo sumljivem in neobičajnem delegiranju sodnikov.

Kaj so bili vzroki za neuspehe slovenskih klubov na jugoslovanski ravni oziroma zakaj ti drugače od predvojnega obdobja niso zmogli sodelovanja v najvišjem rangu, je težko reči. Eden glavnih vzrokov so bile finance, saj so slovenski klubi ostajali pretežno amaterski, medtem ko se je drugod po državi hitro širil (prikriti) profesionalizem. Bergant (2010, 21) to razlaga tudi s tem, da je »bil v Sloveniji nadzor precej strožji«. Zaradi širjenja profesionalizma je moral že leta 1952 za ohranitev amaterskega značaja športa s pismom posredovati CK KPJ (Stepišnik 1970, 66). Finančna kontrola je denimo že dve leti prej pri Dinamu odkrila, da so za nagrade in štipendije igralcem podelili kar 1.201.314 starih dinarjev (Gerc 1982, 16). Po pismu KPJ je bila sklicana izredna skupščina jugoslovanske nogometne zveze, na kateri so ukinili enotno drugo ligo in sprejeli pravilo, da morajo biti vsi igralci do najnižje lige zaposleni. To so rešili tako, da so uprave klubov igralcem našle fiktivna delovna mesta, zgolj toliko, da se je zadovoljila forma (Gerc, 1982, 26).

Rezultat spremenjenih tekmovalnih sistemov, ki naj bi bolj ustrezali amaterskemu športu, je bil, da v Sloveniji šest let med 1952 in 1958 sploh ni bilo republiškega prvaka. Nekaj najboljših klubov je tekmovalo sprva v slovensko-hrvaški ligi, kasneje pa v prvi conski, medtem ko so ostali nastopali v dveh skupinah, najprej vzhodni in zahodni, nato pa od 1955 v mariborsko-celjsko-varaždinski in ljubljansko-primorski (Stepišnik 1970, 69). Še posebej zanimiva je reforma leta 1955 in uvedba conskih lig, saj se je s tem jugoslovanski povojni nogomet prvič resneje ločil od nacionalnih republiških okvirov, a format v praksi ni dobro zaživel in je bil ukinjen že po treh letih.

V tem obdobju je edini opazen rezultat dosegel ljubljanski Odred, ki je v slovensko-hrvaški ligi 1953 osvojil drugo mesto in si s tem priigral kvalifikacije za prvo zvezno ligo. Odred je v kvalifikacijah sicer neuspešno nastopil že leto pred tem, ko je tekmo z osiješkim Proleterjem izgubil 4 : 1, a vložil protest, ker naj bi sodnik neupravičeno razveljavil dva gola Odredu in dosodil neobstoječo enajstmetrovko za Proleter. Že po nekaj dneh je NZJ izdal poročilo, po navedbah katerega sta poskušala tekmo prirediti oba kluba. Tako je suspendiral predsednika Proleterja Andrića in člana tehnične komisije Lukića ter predsednika Odreda in hkrati predsednika NZS Franca Sitarja (Gerc 1982, 32). Toda suspenz se je kasneje spremenil zgolj v ukor, in Sitar je ostal tako predsednik kluba kot tudi nogometne zveze, čeravno je bilo dokazano, da je sodeloval v malverzacijah. NZS dogodkov v svojih knjigah kajpak ne omenja.

Kakorkoli, v naslednjih kvalifikacijah je bil Odred uspešnejši in si je z zmago v Banjaluki priigral napredovanje. »Ljubljančanom je – tudi zaradi izjemne okrepitve iz Maribora – mladim napadalcem Ivanom Toplakom – ter izkušenejšim Edijem Hočevarjem, povratnikom iz Beograjskega Partizana, leta 1953 naposled uspel preboj v tedanjo prvo državno ligo,« piše Bergant (2010, 20). Edvard Hočevar in Ivan Toplak sta danes znana zgolj zato, ker sta nastopila za jugoslovansko reprezentanco, medtem ko ostali igralci iz te ekipe danes ostajajo praktično neznani. Odred je v prvi ligi zdržal zgolj eno sezono. Po njej so se želeli v klubu okrepiti z igralci iz drugih republik, a je jugoslovanska zveza vsaj na začetku prepovedala njihovo nastopanje za Odred (Bergant 2002, 49). Medtem ko se je kvaliteta koncentrirala v Ljubljani, pa se je organizacija razpršila. »Leta 1952 so poverjeništva ukinili, namesto njih pa ustanovili podzveze. Prvo leto v Ljubljani, Mariboru in Kopru, leta 1953 v Celju, leta 1954 v Kranju, hkrati pa so sedež koprske podzveze prenesli v Gorico.« (Bergant 2002, 48) Takšen sistem je

nato z manjšimi spremembami, ki so zgodile zlasti konec sedemdesetih, o čemer bomo pisali kasneje, ostal v veljavi do danes.

V petdesetih se je slovenski klubski nogomet, po zaslugi Sitarja v organizacijskem, po zaslugi omenjenih uspehov pa tudi v kvalitativnem smislu, praktično vse bolj enačil z Odredom. Najbližje sta mu bila šišenska ŽNK Ljubljana in mariborski Branik (Stepišnik 1970, 72–73), medtem ko so ostali klubi ostajali na precej nižjem nivoju. To je bil tudi rezultat boja frakcij, ki so zagovarjale različno ureditev. »Prva je zagovarjala stališče, da je treba slehernemu moštvu pustiti odprta vrata, da si pomaga samo, predvsem z lastnimi močmi, z lastnimi, v klubu vzgojenimi igralci; druga je zagovarjala misel, da po tej poti ne more biti napredka in da je treba zlasti kvalitetna moštva sestavljati načrtno in tako, da se v kvalitetnih klubih zbirajo igralci iz različnih klubov ožjega, pa tudi širšega območja.« (Stepišnik 1970, 61) NZS, ki so jo vodili ljudje okrog Odreda, je logično zavzela drugo stališče in tisti, ki so temu nasprotovali, so se znašli v njeni nemilosti. Alfa in omega ljubljanskega Krima Štefan Šavs je denimo zagovarjal prvo opcijo in nasprotoval, da se najboljša igralca Kumar in Fajon pridružita Odredu, zaradi česar je moral zapustiti klub in oditi na družbeno koristno delo (Krim 1995, 22).

Leta 1958 se je sklenil conski eksperiment, s čimer so dodatno skoncentrirali kvaliteto, ki se je z nadaljnjim razvojem prikritega profesionalizma ves čas dvigala. Tako so v tekmovalni piramidi pod prvo ligo uvedli zvezno tekmovanje v dveh skupinah vzhod-zahod, pod njim pa enotno republiško slovensko ligo, iz katere je prvak napredoval v drugo ligo zahod. Takšen sistem je nato z manjšimi popravki obstajal praktično do razpada Jugoslavije (Stare 1992, 7–24). Slovenski prvaki so za napredovanje na jugoslovanski nivo običajno igrali kvalifikacije, kjer pa niso bili pretirano uspešni. »Trditev, da po kvaliteti tudi naš amaterski in neamaterski nogomet zaostaja za nekaterimi razvitejšimi predeli[,] pa dobi osnovo ob srečanjih naših moštev, kadar se bore z nasprotniki iz drugih republik v kvalifikacijskih tekmah za vstop v II. zvezno ligo.« (Stepišnik 1970, 68) Uspehi Kladivarja 1964 (Publikum 1999, 43–47), Slovana 1965 (Slovan 1983, 58–64) in Aluminija 1966 (Domčec 2016, 57–61) predstavljajo pomemben del lokalnih klubskih zgodovin, a v jugoslovanskih okvirih ne pomenijo prav velikega dosežka. Edina kluba, ki sta v šestdesetih lahko resno konkurirala na jugoslovanski ravni, sta bila Olimpija in Maribor.

Oba sta nastala s politično iniciativo športne centralizacije v mestu. Maribor je nastal po aferi julija 1960, ko so bile na sporedu kvalifikacije med mariborskim Branikom in Karlovcem. Gostje iz Karlovca so dan pred tekmo večerjali v restavraciji Orel, nakar so ponoči začutili bolečine v želodcu. Izkazalo se je, da so zastrupljeni, nekaj so jih odpeljali v bolnico, tekma pa je bila odpovedana. Na pogovoru vodstev obeh klubov so člani Branika obljubili, da se bo v primeru, da je vmešan kdo od iz uprave, klub razpustil. Mariborski SUP je po nekaj dneh postregel z rezultati raziskave, član upravnega odbora Branika Drago Vobič in še štirje sodelavci kluba naj bi v dogovoru z zaposlenimi v Orlu v hrano zmešali tablete eulaksin. Vobič je dobil dosmrtno prepoved opravljanja funkcij v nogometu, Branik pa je bil razpuščen (Gerc 1982, 24–25). Ker v Mariboru niso želeli ostati brez kvalitetnega nogometa v Ljudskem vrtu, so decembra istega leta formirali NK Maribor. Igralski kader prvega moštva pa so sestavljali najboljši nogometaši Železničarja in nekdanjega Branika. NK Maribor je postal z večino igralcev NK Železničar leta 1961 republiški prvak in tako zaokrožil uspeh takrat že bivšega NK Železničar (ŽŠD Maribor 2007, 133). Ob tem je zanimivo, da je NK Maribor kot nov klub v tekmovalnem smislu kar sredi sezone začel iz pozicije, ki jo je jeseni priboril Železničar. »Prepričani smo, da bo ta ukrep doprinesel k dvigu nogometa v Mariboru,« so zapisali pri Železničarju (ŽŠD Maribor 1965, 345). Le leto kasneje pa je do sprememb prišlo tudi v Ljubljani, kjer je vmes iz Odreda nastal Triglav, ki je izpadel v slovensko ligo. »Agonijo je presekala vključitev kluba v družino AŠD [Akademsko športno društvo] Olimpija in preimenovanje v Akademski nogometni klub Olimpija (1962). […] Z novim zagonom se je NK Olimpija ostro in bliskovito prebijal proti prvi jugoslovanski ligi. Preboj med elito se ji je posrečil leta 1965.« (Olimpija 2005, 118)

Za uspeh Olimpije obstaja več vzrokov. Po letu 1965 je jugoslovanska zveza končno spet legalizirala profesionalizem (Stepišnik 1970, 66), prav tako pa je bilo Akademsko športno društvo – in s tem Akademski nogometni klub – Olimpija po reformi deležno občutne republiške podpore. V obdobju po 1960 se je Akademsko športno društvo Olimpija v celoti usmerilo v tekmovalni šport, njegovi klubi v raznih panogah pa so dosegali primerljive rezultate v jugoslovanskem in mednarodnem okolju (Olimpija 2005, 32). V nogometnem klubu je bil pri priključitvi Olimpiji idejni vodja tedanji direktor pošte Jože Grbec (Stare 1991, 19), ki je bil pred tem tudi predsednik nogometne zveze. Olimpiji se je kmalu pridružil tudi Maribor.

> Oba kluba, ki sta začela sprejemati tudi čedalje več elementov profesionalizma, sta zaradi potrebe po tekmovalnem uspehu začela privabljati vse več dobrih nogometašev iz drugih delov Jugoslavije. […] Dve

> leti po Olimpiji se je med prvoligaše uvrstil tudi Maribor, s čimer je slovenski ligaški nogomet doživel prvi razcvet. Zaradi hitrega razvoja slovenskega gospodarstva so predvsem pri Olimpiji zaostanek za najboljšimi jugoslovanskimi klubi skušali nadoknaditi z odmevnimi prestopi igralcev - najodmevnejši je bil leta 1967 gotovo prihod tedanjega reprezentanta Radosava Bečejca iz Partizana. (Bergant 2010, 21)

V jugoslovanski ligi sta Olimpija in Maribor dosegala rezultate v drugi polovici razpredelnice (Stepišnik 1970, 74–75, in Bergant 1990, 59–61). Zanimivo je, da se do danes glede omenjenih jugoslovanskih sezon okrog tedanjih generacij Olimpije in Maribora – drugače od predvojnih Ilirije in Primorja – ni izgradil kakšen poseben kult, vsaj ne v športnem zgodovinopisju. Za NK Maribor sploh ne obstaja nikakršna posebna zgodovinska publikacija, medtem ko so glede Olimpije za tisti čas na voljo zgolj tristranski spomini v knjigi Štamcarja in Gruberja (2010, 9–13) in statistika (Stare 1990). Tudi NZS obdobju nikoli ni posvečala preveč pozornosti. V njenem strokovno-poljudnem časopisu *Naš nogomet*, ki izhaja od leta 1995 in je pogosto objavljal razne članke o zgodovini, povojno obdobje praktično ni bilo zajeto. Nekaj malega o Olimpiji izvemo le v publikaciji NZS iz leta 1990 (53), kjer piše naslednje: »Vrhunec v ligaškem tekmovanju sta bili dve sedmi mesti, večkrat pa je Olimpiji pošteno gorelo pod nogami. Toda elitni slovenski klub je bil širom Jugoslavije tako rekoč vselej cenjen bolje, kot bi to lahko sklepali po rezultatih. Olimpija si je ustvarila image profesionalnega kluba, ki goji borbeno in napadalno igro.«

Tako se je v kolektivni nogometni zavesti usidralo zgolj to, da sta Maribor in še zlasti Olimpija velika kluba, ki sta igrala v jugoslovanski ligi, medtem ko podrobnosti o tem očitno niso preveč pomembne, in so zato omejene na pripovedovanja starejših igralcev, navijačev in športnih delavcev. To lahko morda po eni strani razumemo tako, da od omenjenih dogodkov še ni minilo toliko časa, da so glavni akterji večinoma še živi in da obdobje zato še nima prave zgodovinske zanimivosti, a po drugi strani gre tudi za prelom, ki ga je Slovenija (in z njo tudi njene športne, kulturne in druge organizacije) izvedla z osamosvojitvijo leta 1991. Zgodovina se je tu na nek način začela pisati na novo, zlasti zanimivi so postali začetki, ki smo jih podrobno predstavili v prejšnjih poglavjih, zadnja desetletja, zlasti zadnji dve, pa so ideološko in arhivsko utonila v pozabo. Ko je Nogometna zveza izdala eno zadnjih obširnih publikacij, je v njej obeležila 15 let 1. SNL in 15 let slovenske reprezentance (Maselj 2007), podobno osredotočenost pa vidimo tudi pri rezultatskih arhivih na uradni spletni strani zveze.

Izjema v tem obdobju je ena sama tekma oziroma obračun, sestavljen iz dveh tekem. Gre za finalni srečanji jugoslovanskega pokala oziroma »Kupa Maršala Tita« maja 1970, za katerega sta se borila Olimpija in beograjska Crvena Zvezda. Na prvi tekmi v Ljubljani sta se moštvi razšli z izidom 2 : 2, na povratni pa je po podaljšku slavila Crvena Zvezda (Bergant 2005, 21). Zanimivo je, da se je kljub pomembnosti tekme (vsaj retrospektivni) na prvi tekmi za Bežigradom zbralo zgolj 6000 gledalcev (*Večer* 1970, 20. maj), obračun pa danes predstavlja največji dosežek slovenskega klubskega nogometa v SFRJ, pa čeprav se je sklenil s porazom. Dosežek je med drugim, ker je Crvena Zvezda osvojila tudi ligo, Olimpiji namreč odprl vrata v evropska tekmovanja, natančneje v tekmovanje za pokal pokalnih zmagovalcev, kar je bilo prvo in edino tekmovanje pod okriljem evropske nogometne zveze UEFA, v katerem je v jugoslovanskem obdobju nastopil kak slovenski klub. Žreb je Olimpiji namenil portugalsko Benfico. V Ljubljani je bil pred 20.000 gledalci izid 1 : 1, v Lizboni pa je na polnem La Luzu slavila Benfica kar z 8 : 1. Za Portugalce so nastopali številni igralci, ki so štiri leta prej na svetovnem prvenstvu osvojili tretje mesto (Stare 1991, 73). Stare kot nastopa v tekmovanjih UEFA beleži tudi predhodni srečanji v pokalu velesejemskih mest (prav tam), ki pa v resnici pred letom 1971 ni bil pod okriljem evropske nogometne zveze. Tekmi z Benfico, sploh druga, sta pokazali tudi mednarodno (ne)primerljivost najboljšega slovenskega kluba s tujimi predstavniki.

6.2. Portoroški sklepi in obdobje 1977–1991

V sedemdesetih se je s širitvijo samoupravljanja, ko so posamezna podjetja dobila večjo moč odločanja, in z razvojem slovenskega gospodarstva v določeni meri boljšal tudi položaj slovenskega nogometa. Kvantitativno sicer ne, saj je bilo leta 1970 v Sloveniji samo 131 klubov (Stpišnik 1970, 63), zato pa kvalitativno. Slovenski klubi namreč niso več imeli takšnih težav z obstankom v drugi zvezni ligi kot pred tem, k čemer je nekaj pripomogla tudi širitev lige, precej pa gospodarstveniki, ki so bili tesno povezani s klubi. V republiškem tekmovanju so tako nastajale precejšnje razlike, igrali so tako revni amaterski klubi kot tudi tisti precej resneje organizirani, ki so merili na višji rang, kakršen je bil denimo viški Mercator, sedanja Svoboda. »Spomnim se tekme z Mercatorjem, ko je ta izpadel iz druge lige. Zmagali smo z 2 : 1 in to je bila prava senzacija. Še njihov trener Nedeljko Gugolj je nad svojimi fanti vpil, kako je mogoče, da jih premagajo taki pijančki. V soboto zvečer smo se namreč z njim srečali v enem nočnem lokalu (Kranjec 2011, 85),« se je spominjal Zlato Cerkovnik, igralec Ilirije. Mercator ni imel le

odličnega (in vejetno tudi dragega) trenerja Gugolja, pač pa tudi izjemno moštvo, za kar je skrbel zlasti tedanji direktor Mercatorja Adolf Osterc.

Poleg Mercatorja sta solidne rezultate v jugoslovanskem prostoru v sedemdesetih dosegala še Mura (Mura 1993, 13–14) in Rudar Velenje (Rudar 1998, 30–31).Vsem trem klubom je bilo skupno, da so bili močno navezani na določen lokalni produkcijski obrat in da so nastopali s precej igralci iz drugih republik, od koder so bili pogosto tudi trenerji. Mnogo več denarja je bilo tudi v nižjem republiškem rangu, ki naj bi bil vsaj načeloma amaterski, zaradi česar je NZS leta 1975 kaznovala številne klube. »Spomladi 1975 je NZ Slovenije nekaterim klubom odvzela točke, med drugim tudi Železničarju, in sicer 3 točke zavoljo dajanja bonov igralcem za prehrano in 4 točke za izplačevanje dnevnic, skupna kazen pa je bila odvzem 6 točk.« (ŽŠD Maribor 2007, 143) Zaradi afere s prehrambnimi boni je bila lestvica videti nekoliko nenavadno, poleg Železničarja so bili namreč kaznovani še Mercator, Mura, Pohorje, Vozila, Kladivar, Ljubljana, Nafta in Koper (Stare 1992, 16).

V tem vsaj navideznem razcvetu pa je sredi sedemdesetih prišlo do ogromnih organizacijskih sprememb v povsem drugo smer, ko so nastopili t. i. Portoroški sklepi. »To je bila katastrofa, takrat je v nogometu nastalo pravo razsulo. […] Iz nogometa so poleg starejših igralcev izginili vsi amaterski delavci,« se je spominjal član Ilirije Godler (Kranjec 2011, 74). In zanimivo je, da se tako niso odzvali le pri Iliriji, temveč praktično povsod, od največjih do najmanjših klubov. Portoroške sklepe tako za slabe oziroma negativne kasneje opisujejo pri Slovanu (Slovan 1983, 133), mariborskem Železničarju (ŽŠD Maribor 2007, 34), Ljubljani (ŽŠD Ljubljana 2014, 92), trboveljskem Rudarju (1992, 61), Krimu (Krim 1995, 56), Gorici (Gorica 2007, 17), Idriji (Velikanje 2002, 77), Zagorju (Rozina 2002, 64), Krškem (Krško 2002, 55), Litiji (Litija 1999, 51), Aluminiju (Dončec 2016, 82), Pohorju (Pohorje 2006, 33), Dravi (Drava 2016, 66), Brežicah (Brežice 1984, 25), Korotanu (Korotan 2013, 10) in gotovo še kje. Za kaj je pravzaprav šlo?

Spremembe so bile izvedene v skladu s samoupravnim sporazumom, ki je bil sprejet 17. aprila 1976 v Portorožu. Ta je določil koncept vrhunskega športa, po katerem bi potekal pretok nadarjenih športnikov iz manjših središč v večja, vzorčno je bil izdelan za Ljubljano.

Predvideval je, da bi članske ekipe imeli le ti večji centri, ki bi morali izpolnjevati kadrovske, finančne, infrastrukturne in druge pogoje, vanje pa bi prehajali mladi igralci iz območij, ki so pripadala tem centrom (Velikanje 2007, 76).

Samoupravni sporazum so podpisale vse telesnokulturne skupnosti, čeprav so že v prvem obdobju nekateri o teh usmeritvah razmišljali kritično. Razvojne usmeritve so temeljile na uvedbi selekcij, ki bi združevale potencialne vrhunske mlade športnike, drugim pa naj bi bila namenjena predvsem rekreativna dejavnost. Tej zamisli je sledila tudi reorganizacija tekmovalnih sistemov. Število članov posameznih lig se je precej zmanjšalo, namesto včerajšnjih klubov so nastopale regijske selekcije (Rozina 2002, 64).

V teoretičnem smislu je bilo opazno sledenje siceršnjim samoupravnim smerem razvoja, ki so uvedle nove družbene odnose, usmerjene v specifično tržno smer. Šugman (1976, 69) tako portoroške reforme med drugim upravičuje s tem, da državnoadministrativni sistem, kakršnega poznajo vzhodnoevropskih državah, v Sloveniji ni več sprejemljiv. Med dejanskimi interesi za sklepi pa so bili stroški, ki naj bi se po novem znižali, kar na več straneh lepo dokazujejo Elsner in ostali (1976, 20–25).

Konkretno je v to v nogometu pomenilo, da so v sezoni republiške lige 1977/78 namesto dotedanjih klubov nastopile regijske selekcije, v katerih so zaradi starostnih omejitev nastopili selekcionirani mladi igralci (do 24 let) iz klubov nekega območja. V selekciji Celja so denimo nastopili igralci Kladivarja, Brežic, štorskega Kovinarja, Vojnika in Opekarja z Ljubečne, v selekciji Mure igralci Mure, Apač, Čarde, Vrelca in Beltinke, v selekciji Železničarja igralci Železničarja, Branika, mariborskega Kovinarja in Pohorja, v selekciji Šmartnega igralci Šoštanja, Mozirja, Velenja in Šmartnega, v selekciji Drave igralci Drave, Aluminija, Osankarice in Opekarja s Pragerskega (*Večer* 1977, 2. september). Poleg teh so med drugim nastopile še selekcije Obale, Zasavja in Gorenjske (Stare 1992, 17). Še posebno zanimivo je bilo na Goriškem, kjer je prvih pet krogov »nastopala združena selekcija Severne Primorske z izmeničnimi nastopi v Ajdovščini in Novi Gorici« (Gorica 2007, 17). Model se je izkazal za izrazito neposrečenega, številni starejši (čeprav dejansko ne prav stari) igralci so bili prisiljeni končati kariero, klube so zapustili številni športni delavci, v mnogih krajih z bogato nogometno

tradicijo pa so ostali brez članskega nogometnega moštva. V Ljubljani so nekateri dotlej ugledni klubi kot denimo Slavija ali Krim padli celo na peto raven nogometne piramide (Elsner et. al. 1976, 33).

V kvalitativnem smislu model seveda ni vodil k obljubljenim vrhunskim rezultatom. Prav nasprotno, moštva, ki so od te sezone dalje osvajala republiški naslov, so v drugi jugoslovanski ligi dosegala izjemno slabe rezultate, medtem ko se je Šmartno leta 1980 celo odpovedalo napredovanju (Nogometna Zveza Slovenije 1990, 63–64). Sistem so zato večidel opustili že po nekaj letih, a posledice so bile precejšnje. Da je bila reforma slovenskega nogometa v skladu s Portoroškimi sklepi slaba, je kasneje priznal tudi tedanji predsednik NZS Tone Florjančič.

> Napaka je bila delitev športov na prednostne in druge ter zahteva po selekcijah. Prav ta delitev je marsikje že uveljavljeni položaj nogometa razvrednotila, zamisel o selekcijah, ki naj bi bile logičen zaključek piramide, pa se je izrodila zaradi neustreznih materialnih in strokovnih možnosti. Tudi nedorečenost pojmov je v praksi povzročila dolgoročno škodo, saj so bila mnogokje čez noč izničena dolgoletna prizadevanja za pionirski podmladek, ponekod tudi mladinski. Zamisel o selekcijah bi lahko pomenila usoden udarec klubski pripadnosti in na njej grajeni homogenosti kolektivov. (Florjančič, 9, 1990)

Ker slovenski nogomet konec sedemdesetih in zlasti v osemdesetih zaradi omenjenih sprememb ne beleži kakšnih posebnih uspehov, se je v zadnjih letih pojavila ideologija, ki to obdobje opisuje predvsem kot obdobje vrhunskih posameznikov. Bergant (2010, 22–24) kratko poglavje o teh letih tako naslovi kot »Mednarodni prodor posameznikov kot uvod v samostojnost.« Po eni strani vidimo nekakšen trajektorij, ki dogajanje vodi k vnaprej določenemu nujnemu cilju samostojnosti, čeprav se to nujnost lahko seveda določi šele retrospektivno, po drugi strani pa fascinacijo nad Oblakom, Popivodo in ostalimi nogometnimi zvezdami, ki so svoje največje uspehe v kolektivnem športu dosegle kot člani tujih klubov. Če so bili tako razumljeni dejanski pogoji uvoda v slovensko nogometno samostojnost, potem je današnji rezultat kar pravšen. Slovenski nogomet se je po njej namreč v evropski in globalni nogometni trg hitro uspešno vključil kot periferni podizvajalec, ki skrbi predvsem za produkcijo izjemnih posameznikov za velike evropske klube.

Toda to ni tema tukajšnjega dela. Dejansko je osemdeseta zaznamovala kriza tudi na jugoslovanskem nogometnem področju, ki je bila kajpak odraz krize v državi. Svoje je dodala

še afera »Maribor« leta 1981. Organi SUP so v nenapovedanem obisku klubskih prostorov NK Maribor odkrili 26 milijonov dinarjev, 7000 nemških mark in 86 tisoč avstrijskih šilingov ter še večjo količino drugih deviz. Šlo je za črni fond, saj so poleg našli tudi spisek izplačil in sodnikov, ki so v preteklih dveh sezonah Mariboru dosodili 12 enajstmetrovk, medtem ko so na račun kluba potovali v sosednjo Avstrijo (Gerc 1982, 167). Po aferi je odstopil tedanji predsednik NZS in nekdanji predsednik Maribora Boris Godina (Godina 1990, 12), tajnik Maribora Bojan Ban pa je bil kasneje obsojen na dve leti pogojno za dobo štirih let (*Večer* 1983, 7. april). Afere in problemi so se vse bolj pojavljali po vsej državi in eden zadnjih dokaj obupanih poskusov rešitve je prišel leta 1988, ko se je formirala enotna druga liga, pod njo pa medrepubliška tekmovanja, ki niso bila organizirana po republiških narodnih principih. Slovenski klubi Maribor Branik, Rudar Trbovlje, Koper, Slovan in Ljubljana so nastopili v medrepubliški ligi zahod, kjer so poleg njih tekmovali še predstavniki iz delov Hrvaške ter Bosne in Hercegovine, a so bili tudi tam z izjemo Maribora bolj pri dnu (Nogometna Zveza Slovenije 1990, 64).

Takšna klubska tekmovanja niso zaživela, spremljale so jih nizke gledanosti in številne nove afere ter sumljivi rezultati in nogometne smešnice v zadnjih kolih (*Večer* 1989, 19. junij). Se je pa zato v skladu z nacionalističnim razpoloženjem povečalo zanimanje za reprezentančne republiške tekme, ki so bile pred tem amaterske in niso imele skoraj nikakršnega pomena. Od leta 1990 pa so se te vrstile vedno bolj pogosto, vanje pa so klicali najboljše igralce (Stare 1992, 28). Hrvati, ki so šli v pogledu nacionalizma še korak dlje, junijsko tekmo iz leta 1991 med Slovenijo in Hrvaško, ko se slednji še nista osamosvojili, štejejo celo kot svojo uradno tekmo.

Kar se tiče tistih vidikov, ki jih nismo popisali že sproti, gre omeniti predvsem razvoj športne in nogometne publicistike, ki je po drugi svetovni vojni opazno napredoval. *Polet, list za telesno kulturo*, ki se je vsaj v začetku sicer precej posvečal telovadbi in drugim oblikam množične rekreacije, je začel izhajati že leta 1945 in je prinašal tudi vse pomembne rezultate ter kratka poročila nogometnih tekem. Ta so bila sprva na precej nižji ravni kot v drugih delih države, pogosto pa tudi na nižji kot v tridesetih. Poglobljenih člankov o nogometu ni bilo veliko, tisti redki pa so se večinoma moralistično ukvarjali z vprašanjem, zakaj slovenski nogomet zaostaja za nogometom drugih območij Jugoslavije. Posamezni slovenski nogometaši v medijih večjega

zvezdniškega statusa niso uživali in so bili zgolj v izjemnih primerih omenjeni tudi z osebnim imenom.

Proti koncu petdesetih in v šestdesetih se je stanje počasi spreminjalo, *Polet* je prinašal tudi intervjuje in druge obširne članke, razširile pa so se tudi nogometne novice v drugi dnevni periodiki. Po ukinitvi *Poleta* sta *Dnevnik* in *Večer* v skupnem projektu ustanovila športni tednik pod imenom *Roto foto šport*, a je tudi ta hitro propadel. Pri *Večeru* (1968, 1. april) so po izidu zadnje številke sporočili, da je do ukinitve prišlo zaradi prevelikih materialnih stroškov in zaradi nesodelovanja *Dela* ter da bosta *Večer* in *Dnevnik* za obširne in zanimive informacije poskrbela na svojih straneh. Tako se je tudi zgodilo in od konca šestdesetih lahko beležimo obširno spremljanje nogometa v največjih slovenskih časopisih zlasti ob ponedeljkih.

Hkrati s tem se je razširila tudi dejavnost športnih društev, ki so ob svojih jubilejih izdajala obsežne publikacije z več ali manj informacijami tudi o nogometu, med prvimi Kladivar (ŠD Celje 1951), mariborski Železničar (SŠD Železničar 1952), ljubljanski Železničar (SŠD Železničar 1953) in Branik (Branik 1954) že v začetku petdesetih, medtem ko je Odred kot tedaj (zlasti finančno) najmočnejši klub leta 1953 začel izdajati celo lasten *Odredov vestnik*, ki ga je kasneje nasledil vestnik Olimpije. Do osamosvojitve se slovenski nogometni trg ni proizvedel kaj bistveno novega in je bil večinoma vezan na jugoslovanski prostor ter jugoslovanske športne časopise in revije.

Razvijala se je tudi strokovna literatura, za kar sta poleg NZS skrbela zlasti močni trenerska in sodniška organizacija. »Z razvojem šolstva na področju športa od Srednje šole za telesno vzgojo, preko Višje in Visoke šole do Fakultete za šport in drugih organizacij šolskega centra za telesno vzgojo (1964) in inštituta za šport je rasla tudi kvaliteta programov usposablja in izobraževanja na področju športa.« (Elsner 2002, 62) Zvezo nogometnih trenerjev Slovenije je sicer leta 1953 ustanovil nekdanji igralec Primorja Janez Pišek, ki je v Zagrebu poslušal predavanja trenerja Bukovyja, opravil njegov tečaj in postal prvi profesionalni trener v Sloveniji (Božič 1978, 6). Trenerji so sprva kupovali strokovno literaturo na tujem, prve priročnike v slovenščini pa sta napisala Božo Pilej in Brane Elsner (Pišek 1978, 12).

Na sodniškem področju se je nadaljevalo predvojno delo Lada Macorattija, katerega pravila so se v spremenjeni verziji tiskala še precej let po vojni. Leta 1978 je v Sloveniji obstajalo najmanj 18 enot strokovne nogometne literature, pri čemer je prevladovala zlasti trenersko-sodniška (ZNTS 1978, 41). NZS je poleg tu večkrat citiranih publikacij v začetku petdesetih na kratko izdajala še lastno glasilo z objavami o registracijah tekem in igralcev, medtem ko je zdajšnje uradno glasilo z imenom *Slovenski nogomet* začela izdajati šele leta 1972. Ker je leta 1957 »požar v prostorih tedanje športne zveze Slovenije uničil ogromno originalnega gradiva« (Stepišnik 1970, 83), je nabor uradnih dokumentov za čas pred tem izrazito skromen. Ker tudi klubi večinoma nimajo kakšnih posebno urejenih arhivov, to dodatno prispeva k pogojem, zaradi katerih se za zgodnje obdobje slovenskega nogometa uveljavljajo raznorazni miti in izmišljotine.

V socialistični Jugoslaviji je nogomet postal dejanski in popolni ideološki aparat države, ki je lahko šport prvič organizirala po njej ustrezajočih principih. Reforme v nogometu zdaj političnemu, gospodarskemu in kulturnemu razvoju niso zgolj ideološke sledile, pač pa so mu postale neposredno podvržene, kar smo podrobno videli na primerih iz štiridesetih in sedemdesetih. Čeprav je socializem v ekonomskem smislu poskrbel za povojno izgradnjo in vsesplošni gospodarski razvoj, pa je šport, morda paradoksalno, v tem obdobju zadobil številne ideološko nazadnjaške elemente. Tako sta se v začetnem obdobju, zlasti v povezavi s telovadbo, kar smo natančno opisali, uveljavila mita o kalokagatiji in amaterizmu, ki sta zgodovinsko pripadala reakcionarnim obdobjem, zato je zanimivo, da se je iste ideologije posluževal tudi socialistični sistem.

Mit o amaterizmu izhaja iz mita o grškem olimpizmu, po katerem naj bi v postpindarskem obdobju zamenjava amaterjev s profesionalci povzročila razkroj grških športov. Takšne teorije pa izhajajo iz povsem zgrešenih datacij in napačnega sklicevanja na antične vire (Šip 2008, 329). Sicer bi bilo razumljivo in povsem nekaj drugega, če bi v socializmu uspeli športno sfero povsem ločiti od vsakršnih blagovnih odnosov in jo v tem smislu osvoboditi, a v še zdaleč ni šlo za kaj takšnega. Nasprotno, nogomet je še vedno generiral profit oziroma, kot bi rekel Kardelj, čisti družbeni dohodek, le da nogometaši za svoje delo niso bili plačani, ali pa so bili plačani nelegalno, torej nelegitimno. Na drugi strani pa je stal telovadni mit o vzgoji telesa, ki je, kot smo videli, močno povezan s storilnostjo in militarizacijo družbe. Splošna ideologija, ki

jo vidimo v uvodni fazi, je bila torej legitimacija borbenega ljudstva, ki za svoje služenje državi ne bo zahtevalo plačila. Kasnejše reforme v Sloveniji teh mitov niso povsem ovrgle, pač pa so jim prek piramidalne graditve enega močnega reprezentativnega kluba, dodale novo dimenzijo, to je nacionalizem. Tako se je med gledalci vzpostavila moderna ideologija športa, »želja množic občinstva po herojih, ki lahko naredijo, česar one ne zmorejo.« (Šip 2008, 334). Ne ideologija uspeha, niti ideologija te ali one klubske ideje, temveč ideologija Oblaka in Katanca.

7 Zaključek

Kot smo videli v začetnih poglavjih, se je nogomet na Slovenskem razvil precej organsko. To pomeni, da ga v nerazvito okolje niso neposredno prinesli kakšni kolonialisti ali zavojevalci, temveč, da se je pojavil znotraj višjih slojev lokalnega prebivalstva, tako nemškega kot slovenskega, ki je bilo na tak ali drugačen način povezano z inštitucijami in pripadniki istih slojev v drugih delih monarhije. Zato ne čudi, da so se prva moštva pojavila v Celju in drugih krajih, kjer je bila številčna nemška manjšina – ta je študirala v Gradcu in drugim mestih, kjer je spoznala nov šport, hkrati pa je imela zaradi socialnega statusa sredstva in čas za nogometno udejstvovanje.

Začetna faza nogometa med Slovenci pa je bila pravzaprav precej podobna kot v Angliji, saj je bila v obeh primerih tesno povezana z izobraževalni institucijami ter društvi in organizacijami, ki so se pojavljale okoli njih. Toda v Angliji se je ob razvoju izobraževanja, ki je spremljalo industrijski razcvet britanskih ozemelj, okrepil zlasti višji srednji sloj, ki je skupaj z aristokracijo formiral prve športne klube in asociacije; nasprotno so se v slovenskih deželah, ki so sodile med industrijsko in tudi splošno manj razvite dele monarhije in kjer so ti procesi potekali nekoliko kasneje, v smislu srednjega razreda okrepili Slovenci. Ti so v času po letu 1900 ustanavljali številna društva, katerih vloga je bila tudi krepitev narodne zavesti, medtem ko so nemška športna društva z redkimi izjemami zamirala.

Tudi tu se je kmalu, pravzaprav že po prvi tekmi, izkazalo, da predstavniki nastajajočega slovenskega meščanstva sami športno ne morejo konkurirati, zato so klube odprli drugim izvršujočim članom, tudi tistim iz revnejšega dijaštva. Tu torej ni šlo le za razliko v starosti, kot to danes popisujejo nogometni zgodovinarji, temveč tudi za socialno razliko, kar dokazujejo predvojni arhivi SK Ilirije, ki je z sofinanciranjem opreme vsaj delno želela pomagati svojim novim socialno šibkejšim igralcem. Nogometni klubi so že od samega začetka delovali po principu gospodarskih subjektov – zaračunavali so vstopnino, plačevali stroške nasprotnikom in računali na morebiten dobiček. Tega pa zaradi splošne slabe razvitosti gospodarstva in nogometa ter majhnega trga običajno ni bilo prav veliko, zaradi česar so Betetto in drugi funkcionarji Ilirije ponotranjili misel, da ima športni klub vselej dolgove. Zaradi omenjenih pogojev tudi najboljši slovenski klub ni mogel plačevati igralcev, posledica tega pa je bila, da se v širših slojih ni mogel povsem utrditi, saj so imeli le redki dovolj časa, da so se lahko dolgoročno ukvarjali z nogometom. Slovenski nogomet je tako še dolgo časa – gre za precejšnjo izjemo v evropskem prostoru – ostal omejen zlasti na predstavnike slovenske (male) buržoazije. Nezanemarljivo vlogo je odigrala še kompleksna nacionalna situacija v monarhiji, saj slovenski klubi niso mogli ali smeli tekmovati z nemškimi ali hrvaškimi predstavniki v rednih tekmovanjih in so bili povsem odvisni od prijateljskih tekem.

Po vojni je veliko vlogo odigrala državna športna organizacija, saj je po formiranju jugoslovanske nogometne zveze in njenih podzvez nastal Ljubljanski nogometni podsavez, ki je zajemal slovensko narodno področje oziroma današnje slovensko ozemlje brez Primorske. Tako je (drugače od drugih podzvez) slovenski nogomet ostal po eni strani združen v enotni zvezi, po drugi pa izoliran od hrvaške in srbske konkurence, kakršna je bila denimo v Subotici ali Sarajevu. Nogometni klubi so ostajali organizirani bolj kot ne po predvojnem principu, največ gledalstva in s tem denarja pa sta poleg Ilirije uspela akumulirati Athletik Sportklub Celje in Rapid Maribor. Ta količina pa ni zadoščala za celotno moštvo, zato so se ekipe, zlasti celjski atletiki in ljubljanska Ilirija, odločili za angažma tujih trenerjev, ki naj bi z udejstvovanjem na terenu in zunaj njega dvignili raven moštev. Takšna strategija pa se v jugoslovanskem prostoru ni izkazala za pretirano uspešno. Namesto socialnega poglabljanja in razširjanja nogometne igre, s katero bi dvigali kvaliteto v borbi s predstavniki ostalih delov kraljevine, se je tako slovenski nogomet usmeril večidel v administrativno-politične spletke raznih frakcij zlasti ljubljanskega meščanstva, saj je le to imelo določeno družbeno moč in vpliv, ne pa tudi dovolj financ. Na ta način so slovenski klubi dalje funkcionirali kot nekakšni

mali kapitali brez mezd in profitov, ki v tedanjih razmerah niso mogli prav zaživeti. Pri tem je treba poudariti, da država slovenskega športa sicer ni zavirala, kot to morda danes kdo trdi, a ga tudi ni podpirala. To pomeni, da so imeli klubi velike stroške zlasti z infrastrukturo, saj so jo v celoti financirali sami. V takih pogojih tudi med igralskim kadrom in nasploh med klubi ni mogla nastopiti prava meritokracija, temveč se je tudi med gledalstvom uveljavila ideologija predkapitalističnega sosedskega (klanskega) rivalstva, kjer se prek lokalnih veljakov poskuša doseči zmago z vsemi sredstvi. Od tod izrazito negativen slovenski odnos do klubaštva, ki vztraja vse do danes, kot tudi pogled, da se v nogometu med seboj borijo posamezne vasi ali regije, ne pa organizirani nogometni subjekti.

Ko se je v Jugoslaviji po letu 1935 tudi uradno le dovolil profesionalizem, je to dokončno zlomilo najboljše slovenske klube, ki so potem tudi ob takšnih in drugačnih pritiskih iz ozadja na silo poskušali izvesti skupen projekt SK Ljubljana, ki pa se tudi ni pretirano posrečil in je v jugoslovanskih tekmovanjih bolj ali manj le sodeloval. Vrhunec stagnacije oziroma reakcije pa je napočil tik pred vojno, ko je hrvaška buržoazija izsilila nacionalno banovinsko tvorbo in njej ustrezajoče športne organizacije – slovenski nogomet se je tako namreč nekako po naključju znašel pred formalno osamosvojitvijo, na kar ne organizacijsko ne kvalitativno ni bil najbolje pripravljen. Leta 1940 se je slovenski nogomet tako prvič zadovoljil z lokalno zamejenostjo slovenske lige, ki je formalno morda bila na ravni hrvaške ali srbske, a so rezultati dokazovali, da po kakovosti dejansko spada v drugi razred jugoslovanskega nogometa. Nizke gledanosti pa so dokazovale, da se publika z novim nivojem ni sprijaznila, zato bi bilo za omenjene spremembe konec tridesetih neprimerno kriviti reakcionarno občutje slovenskega delavstva. Bolj je šlo za to, da si slovenski šport, ki je razpolagal z izjemno nizkimi sredstvi, od krize v tridesetih ni opomogel. Ker je slovenski nogomet tudi po treh desetletjih razvoja v marsikaterem pogledu ostajal bolj hobi kot posel, se je med najboljšimi slovenskimi moštvi znašel tudi dotlej skoraj neznani SK Mars. Njegov predsednik Milan Perko, sicer zobozdravnik, je s sodelavci vanj pripeljal nekatere tedaj najboljše slovenske igralce, čeprav ta klub praktično ni imel zaledja oboževalcev, niti lastnega igrišča. V srbski ali hrvaški ligi bi bilo kaj takega praktično nepredstavljivo.

Po drugi svetovni vojni pa je prišlo do ogromnih sprememb, saj je bil odnos nove socialistične oblasti do športa povsem drugačen kot pred tem. Kot tudi sicer na vseh področjih so se v športu

sprva lotili vprašanja infrastrukture in so že v nekaj letih zgradili ogromno novih športnih igrišč in naprav, ki smo jih navedli zgoraj. Slovenski nogomet se je končno razvijal v širino, s poudarjanjem množičnosti in rekreativnega značaja telesne kulture se je dvigalo število društev in igralcev, z razvojem specializiranega tiska pa se je večal tudi interes gledalcev. Socializem je grobo rečeno poskrbel za pospešeno industrializacijo države, v kateri je tudi nogomet dosegal nivo športa v razvitih industrijskih deželah. Rezultat tega so bili veliki stadioni (za slovenske razmere, zlasti predvojne) ter veliko število gledalcev, ki so nogomet in svoje klube spremljali vse bolj podrobno, ne le prek tekem, temveč tudi prek (zlasti srbohrvaških) specialnih publikacij, vestnikov, albumov in podobnega. Toda drugače od zahodnih družb je v Jugoslaviji ideološko vztrajalo načelo amaterizma. To se lahko danes zdi ironično, saj je, kot smo videli v prvem delu, načelo amaterizma zgodovinsko škodovalo delavcem. A rezoniranje tedanjega socializma se je utemeljevalo nekoliko drugače: v kolikor ima delavski razred zagotovljene dohodke, mora šport obstajati zgolj kot rekreacija, ki se ne sme pustiti spriditi zahodnemu kapitalu. Praksa je zaradi realne popularnosti nogometa klubom, v manjši meri tudi slovenskim, vendarle prinesla ogromne realne prihodke, ki pa se niso smeli izplačevati izvršujočim članom, to je igralcem. Sama jugoslovanska praksa s popularizacijo nogometa na eni in zatiranjem profesionalizma na drugi strani je torej prispevala k temu, da so se izoblikovali ogromni črni fondi, prek katerih je nato potekal nogometni črni trg.

V slovenskem prostoru je hkrati svoje dodala še nova frakcijska bitka, deloma naslednica predvojnih odnosov; politični in gospodarski funkcionarji, ki so opravljali vodilne vloge tudi v športu, so dosegli uveljavitev modela, po katerem so bili najboljši igralci prisiljeni pristopiti k najboljšimi klubom tudi oziroma še posebej, ko ti za to niso imeli materialnih pogojev. Tako se je v petdesetih izoblikoval ozek vrh, ki ga je predstavljal zlasti vodilni ljubljanski klub Odred (kasnejša Olimpija), ki je s tem tudi v očeh javnosti sčasoma postal nekakšen predstavnik slovenskega nogometa. Kasneje se mu je po podobnih zunajšportnih ukrepih pridružil še Maribor, oba kluba pa sta, potem ko so ju spravili do prve zvezne lige, lahko dejansko razvila pogoje, znotraj katerih sta reproducirala svoj status brez kakih zunanjih posredovanj. Tako lahko rečemo, da smo šele v šestdesetih v Sloveniji prvič dobili nogometna kluba v smislu, kakšnega so začrtali v Angliji že sto let prej. Toda, ker je do tega prišlo po vseh zgoraj opisanih (atipičnih) procesih, sta kluba poleg klasične nosila še specifično slovensko formo. Ob tem, da sta vsaj deloma delovala kot gospodarska subjekta, sta imela še druge funkcije. Prvič, predstavljala naj bi celotno lokalno območje, ki naj bi zaradi neke organske povezanosti moralo

delovati v njunem interesu, s čimer sta bila do ostalih subjektov postavljena v osebni in ne konkurenčni položaj. Drugič, na čelu klubov naj bi bili tisti predstavniki svojega območja, ki bi najbolje izkazovali domnevno skupno voljo in skupni interes, ne pa se nujno tudi najbolj spoznali na upravljanje športnih organizacij. In tretjič, omenjena kluba naj v jugoslovanskem prostoru ne bi predstavljala sebe, temveč slovenski nogomet nasploh. Iz tega implicitno sledi, da ostali klubi v jugoslovanskem prostoru niso več predstavljali ničesar. Vse te določitve so vplivale na status slovenskega večnega derbija ter na sedanje stanje v slovenskem nogometu.

Medtem je s samoupravnimi reformami v Jugoslaviji in zlasti v Sloveniji do vedno večje moči prihajala tehnokracija, zato so se pojavljale tudi želje, da bi se tehnokratsko vodenje iz gospodarstva in politike preneslo na druga področja. V športu zaradi moči in razvitosti največjih jugoslovanskih klubov to načeloma ni bilo mogoče, je pa bilo mogoče v šibkem slovenskem prostoru, ki je bil ideološko, kot smo videli, v določeni meri že pred tem reduciran na dva kluba. Leta 1976 so tako sprejeli portoroške sklepe, ki imajo v zgodovini slovenskega športa izreden (za večino negativen) pomen. Z njimi je bil namreč uveden piramidalen sistem, ki je skoraj povsem ukinil športno konkurenco klubov in je sicer podobno kot jugoslovanska družba šel nasproti tržnim odnosom, ne pa tudi nasproti interesom gospodarstva. Nasprotno, uvajal je gospodarsko logiko monopolov, otroci od 11 let dalje so bili podvrženi strogim meritvam, cilj pa je bil izgraditi nekakšno reprezentančno slovensko moštvo, ki bo konkurenčno (sic) na jugoslovanskem prostoru. To odraža začetek razpadanja države in tekmovanje med republikami, toda še pomembnejše se zdi tekmovanje med posamezniki. Z ukinitvijo konkurence klubov se je namreč izoblikovala toliko hujša konkurenca igralcev oziroma, bolje rečeno, konkurenca nogometnih proizvajalcev. Na kratko: tako kot v sodobni družbi poznega kapitalizma gre tudi v zgornjem primeru za tekmovanje ne kolektivov, temveč posameznih delavcev, pri katerem rezultati pripadejo posvečenemu monopolistu. Zdaj je tudi jasno, zakaj slovenski nogomet v tranziciji v kapitalizem ni imel težav z vključitvijo v evropski prostor. Ideološko se mu je namreč že pred tem odlično prilegal.

Ker pa slovenski nogomet lastne zgodovine ni poznal, je ustvaril mit o tem, da sicer nikoli ni dosegal velikih rezultatov, da pa je ustvarjal velike posameznike, še te pa je v mitotvorni vnemi zaradi nepoznavanja materije in drugih parcialnih interesov izbiral precej selektivno, in številni v svojem času sploh niso imeli takšne vloge, kot jim jo je retrospektivno pripisal. S tem je zlasti

utrdil svojo današnjo vlogo v svetovnem nogometnem trgu, ko na periferiji (razen redkih izjem) ne dosega vidnejših rezultatov, pač pa zlasti ustvarja igralce za velike tuje bogatejše klube. Ker se zgodovina ni natančneje preučevala, pa si je ob vsem skupaj pogosto še preprosto izmislil ali prikrojil datume, dogodke in celo rezultate, da bi zadostil formi in upravičil samostojnost slovenske zveze ter se vsaj na videz postavil ob bok najbolj razvitim nogometnim državam.

8 Literatura

Akademska športna zveza Olimpija. 2005. *Olimpija 1955-2005*. Ljubljana: Akademska športna zveza Olimpija.

Alcock, Charles William. 1906. *Football: The Association Game*. London: George Bell & Sons.

Athusser, Louis. 2000. *Izbrani spisi*. Ljubljana: Cifra.

Ambrožič, Tomaž, ur. 1998. *Revija SNL*, Ljubljana, Črnuče: S.V. RSA

Avsenik Nabergoj, irena. 2015. Ivan Cankar. V *Usode prve svetovne vojne*, ur. Mateja Ratej, 9–22. Ljubljana: ZRC SAZU.

Batagelj, Borut. 2002. Začetki ljubljanskega nogometa. *Ljubljana* 7 (1–2): 57–58

Bauer, Otto. 2000. *The Question of Nationalities and Social Democracy*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Bergant, Evgen, ur. 1978. *25 let Zveze nogometnih trenerjev Slovenije*. Ljubljana: Zveza nogometnih trenerjev Slovenije.

---, ur. 1983 Slovan 1913-1983. Ljubljana: Zveza športnih društev Slovan

---, ur. 1990. *70 let prve vodstvene nogometne organizacije na Slovenskem*. Ljubljana: Nogometna zveza Slovenije

--- 2002. 50 leta z novostmi in odločnejšim nastopanjem. Naš nogomet 19 (30) 48–50.

Bergant, Igor. E. 2000. Zgodovinska razsežnost srečanj s Francozi. V *80 let organiziranega nogometa na Slovenskem*, 13–18. Ljubljana: Nogometna zveza Slovenije.

---, ur. 2010. *90 let krovne nogometne organizacije v Sloveniji*. Ljubljana: nogometna zveza Slovenije

Bilandžić, Dušan. 1980. *Zgodovina socialistične federativne republike Jugoslavije*. Ljubljana: Partizanska knjiga.

Božič, Franci. 1978. Nogomet pri nas in delež trenerjev v njem. V *25 let Zveze nogometnih trenerjev Slovenije*, ur. Evgen Bergant, 5–8. Ljubljana: Zveza nogometnih trenerjev Slovenije.

--- 2003. Raziskava slovenskega nogometa. *Naš nogomet* 19 (30) 45–47.

Bruckmüller, Ernst in Strohmeyer, Hannes. 1998. *Turnen und Sport in der Geschichte Österreichs*. Dunaj: ÖBV Pädagogischer Verlag

Burburan, Ferruccio in Moranjak Zlatko. 2006. *Rijeka nogometa 1873 - 1948*. Rijeka: Zambelli.

Cillier Zeitung. 1920. Meisterschaftswettspiel, 47 (17. junij), Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-INZTRINV/ (27. avgust 2017).

Collins, Tony. 2013. *Sport in Capitalist Society: A Short Histroy*. Abingdon: Routledge.

Debord, Guy. 1999. *Družba spektakla; Komentarji k družbi spektakla; Panegirik*. Ljubljana: ŠOU, Študentska založba.

Deutsche Wacht. 1901. Fußballwettspiel, 56 (14. julij), Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-COACNG20/ (27. avgust 2017).

--- 1901. Fußballwettspiel, 57 (18. julij), Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-COACNG20/ (27. avgust 2017).

--- 1911. Cillier Athletiksportklub, 81 (11. oktober), Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-MS0FV3HM/ (27. avgust 2017).

Dončec, Gregor. 2015. *NK Aluminij*. Kidričevo: Zgodovinsko društvo.

Elsner, Branko, Stanič, Julijan in Verdenik. Zdenko. 1976. *Koncept razvoja nogometa.* Ljubljana: Mestna zveza za telesno vzgojo.

Fajdiga, Mirko. 1979. *1. SSK Maribor SŠD Polet MŠD Branik 1919-1979*. Maribor: Mariborsko športno društvo Branik.

Florjančič, Tone. 1990. Portorož in Jugoslavija. V *70 let prve vodstvene nogometne organizacije na Slovenskem*, ur. Evgen Bergant, 9–10. Ljubljana: Nogometna zveza Slovenije

Garber, Roman, ur. 1969. *Zlatni jubilej ZNS*. Zagreb: Zagrebački nogometni savez.

Gentile, Giovanni. 2002. *Origins and Doctrine of Fascism*. London: Transaction Publishers.

Gerc, Sergej. 1982. *Crna strana yu nogometa*. Gospić: Centar Gospić.

Godina, Boris. 1990. Slovo je bilo otožno V *70 let prve vodstvene nogometne organizacije v Sloveniji*, Nogometna zveza Slovenije, 12. Ljubljana: Nogometna zveza Slovenije

Grazer Volksblatt. 1898: Achtes südösterreichisches Gauturnffest, 53 (1. Julij).

Heinrich, Michael. *Kritika politične ekonomije: uvod*. Ljubljana: Sophia.

Horváth, Ferenc. 2013. *A lendvai labdarúgás 100 éve: rövid sporttörténeti áttekintő / 100 let lendavskega nogometa: kratka predstavitev drugih športnih panog*. Lendava: Zavod za kulturo madžarske narodnosti

I. Staatsgymnasiums zu Laibach. 1906. *Jahresbericht des k. k. I. Staatsgymnasiums zu Laibach 1905/1906*. Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-B8HEIGSK/ (27. avgust 2017).

--- 1908. *Jahresbericht des k. k. I. Staatsgymnasiums zu Laibach 1907/1908*. Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-LAE02FG4/ (27. avgust 2017).

Ilustrirani Slovenec. 1931. Sportni vestnik, 32 (9. avgust), Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-ABBZZ79O/ (27. avgust 2017).

Ilustrovane sportske novosti. 1940. Ljubljana je opet na prekretnici, 28 (9. julij).

--- 1940. 1. septembra počinje slovenska liga, 34 (27. avgust).

--- 1940. U Sloveniji se igra drugorazredni nogomet, 42 (28. september).

--- 1940. Tužna nedelja slovenskog nogometa, 58 (13. december).

--- 1940. Hasslova Ljubljana, 38 (13. september).

Jevnikar, Martin, ur. 1994. *Primorski slovenski biografski leksikon 20. snopič M-Ž*. Gorica: Mohorjeva Družba.

Jugoslavija. 1922. S.K. Ilirija - S.K. Primorje, 123 (30. maj), Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-6UH84YQZ/ (27. avgust 2017).

Jutro. 1910. Slovenci zmagali pri nogometni tekmi, 97 (8. junij), Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-7F0FIDWF/ (27. avgust 2017).

--- 1911. Football-šport in Slovenci, 483 (3. julij), Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-UEFLYZEN/ (27. avgust 2017).

--- 1911. Nogometna tekma, 428 (8. maj), Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-TC3BZHCF/ (27. avgust 2017).

--- 1911. Nogometna igra, 511 (31 julij), Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-KIOMQZEV/ (27. avgust 2017).

--- 1922. Občni zbor ljublj. nogometnega podsaveza, 299 (19. december), Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-FT8GAHF9/ (27. avgust 2017).

--- 1924. Občni zbor LNP, 189: (12. avgust), Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-WWB0MRUB/ (27. avgust 2017).

--- 1925 Glavna skupščina LNP, 185 (11. avgust), Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-7C42SDNG/ (27. avgust 2017).

--- 1928. Primorje Ilirija 2:1, 116 (18. maj), Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-YL3AKB6M/ (27. avgust 2017).

--- 1929. Nedeljski sportni dogodki, 128: (4. junij), Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-PAIRGLUP/ (27. avgust 2017).

--- 1930. Himen, 298 (27. december), Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-YAWPQPHN/ (27. avgust 2017).

--- 1933. SK Primorje v nacionalni ligi, 8 (20. februar), Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-BSP95TQS/ (27. avgust 2017).

--- 1934. V nekaj vrstah, 148 (1. julij), Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-G2F0B9OQ/ (27. avgust 2017).

--- 1935. Dr. Stanko Tavčar, 20 (20. maj), Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-M8K7GS8I/ (27. avgust 2017).

--- 1935 Službene objave LNP, 139 (18. junij), Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-FTESBZ1N/ (27. avgust 2017).

--- 1936. Mirna skupščina LNP, 35 (31. avgust), Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-R95AAVTJ/ (27. avgust 2017)

--- 1938. Slovan razpustil nogometno sekcijo, 192 (20. avgust), Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-I88I5WSX/ (27. avgust 2017).

--- 1940. Bilanca prvega tekmovanja v slovenski nogometni ligi, 249a (16. december), Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-IVX5MWVK/ (27. avgust 2017)

--- 1942 Nogometaši zmerom bolj živahni, 81 (10. april), Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-D8B6MMA4/ (27. avgust 2017).

Kos, Janez. 1968. Železničarska stavka aprila leta 1920. *Kronika* 16 (1) 1–15.

Kranjec, Matjaž in Kranjec, Mankica. 2011. *Ilirija za vedno*. Ljubljana: ND Ilirija.

Laibacher Zeitung. 1900. Fußballspiel, 211 (15. september), Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-U8MJXHKX/ (27. avgust 2017).

--- 1900. Fußball-Wettspiel, 251 (1. november), Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-ADL9VKDY/ (27. avgust 2017).

--- 1900. Fußball-Wettspiel, 255 (7. november), Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-5UTZJVF8/ (27. avgust 2017).

--- 1900. Laibacher Sportverein, 294 (24. december), Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-CDZAQNPM/ (27. avgust 2017).

--- 1911. Ein Football-Training, (19. julij), Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-PGXAOTVP/ (27. avgust 2017).

--- 1914. Klassifikations-Fußballwettspiele, (20. junij), Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-IUDTDWC1/ (27. avgust 2017).

Lendvai Kepe, Zoltán. 2014. *Lendvai kincsek és sorsok: fejezetek Lendva történetéből / Lendavski dragulji in usode: poglavja iz zgodovine Lendave*. Lendava: Galerija Muzej

Macanović, Hrvoje. Počeci nogometa u svijetu i u nas. V *Enciklopedija jugoslavenskog nogometa*, ur. Mladen Delić, 5–16- Zagreb: Spektar.

Maraž, Peter, ur. 2007. *60 nogometnih let: Zbornik ob šestdeseti obletnici goriškega nogometnega kluba*. Gorica: Nogometno društvo Gorica.

Marburger Zeitung. 1898. Gauturnfest, 52 (29. junij), Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-VFTP1Y9V/ (27. avgust 2017).

--- 1901. Das neunte südősterreichische Gauturnfest, 78 (2. julij), Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-F01LB2PG/ (27. avgust 2017).

--- 1936. Fussball einst und jetzt, 1 (1. januar), Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-JFC29O0Z/ (27. avgust 2017).

Mariborski večernik Jutra. 1936. Nogometni klub SK Ljubljana ustanovljen!, 93 (23. april), Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-FAERDG1T/ (27. avgust 2017)

Marx, Karl in Engels, Friedrich 1908. *Komunistični manifest*. Idrija: Naprej!

Marx, Karl. 1961. *Kapital 1*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Maselj, Luka, ur. *15 let 1. SNL 1991-2006, 15 let slovenske nogometne reprezentance 1992-2007*. Ljubljana: Nogometna zveza Slovenije.

Maučec, Feri. 1993. *Sedem desetletij NK Mura*. Murska Sobota: M&M.

Mauke, Michael. 1982. *Marxova in Engelsova teorija razredov*. Ljubljana: Krt.

Medobčinska nogometna zveza Celje. 1999. *Naših 60 let: 1939-1999*. Celje: Medobčinska nogometna zveza Celje.

Mikola, Milko. 2004. *Logotipi in podobe celjskih industrijskih podjetij*. Celje: Zgodovinski arhiv Celje.

Močnik, Rastko. 2015. *O pisanju zgodovine*. Ljubljana: Cifra.

Mudražija, Tin. 2016. *Zgodovina nogometa v Kraljevini SHS/Jugoslaviji in v času okupacije: doktorska disertacija*. Maribor: Filozofska fakulteta.

Mugerli, Marko, ur. 2012. *Nogomet na Jesenicah*. Jesenice: Gornjesavski muzej.

Narodni dnevnik. 1926. Tekmovanje za kraljev pokal v Ljubljani, 169: (2. avgust), Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-GYFCPLRJ/ (27. avgust 2017)

NK Brežice. 1984. *65 let nogometa NK Brežice*. Brežice: Nogometni klub Brežice.

NK Kladivar. 1979. *1. SSK Celje 1919 NK Kladivar 1979: 60 let*. Celje: NK Kladivar.

NK Krim. 1995. *50 let NK Krim*. Ljubljana: NK Krim.

NK Pohorje. 2006. *Naših 50 let*. Ruše: Lira, društvo za razvoj.

Nogometni klub Celje. 1999. *80 let nogometa v Celju*. Celje: NK Publikum.

Nogometni klub Korotan Prevalje. 2013. *80 let nogometa na Prevaljah*. Prevalje: Društvo nogometna šola.

Nogometni klub Krško. 2002. *80 let nogometa v Krškem*. Krško: Nogometni klub Krško.

Nogometni klub Litija. 1999. *70 let nogometa v Litiji*. Litija: Nogometni klub Litija.

Nogometni klub Rudar Velenje. 1998. *50 let NK Rudar 1948-1998*. Velenje: NK Rudar.

Nova strokovna založba. *Spominski almanah slovenskih strokovnih pisateljev, publicistov in projektantov*. 1940. Ljubljana: Nova strokovna založba.

Obergymnasium zu Laibach. 1891. *Jahresbericht des k. k. Obergymnasiums za Laibach*. Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-S5ZXO8PH/ (27. avgust 2017)

Obrul, Robert. 2003. Športni Maribor do 1. svetovne vojne. *Studia Historica Slovenica* 3 (2–3): 405–452

Omladina. 1911. Prvi footbalski match v Ljubljani, 4 (maj–junij), Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-1OKRVMMZ/ (27. avgust 2017).

Orožen, Janko. 2013. Westen. *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU Dostopno prek: http://www.slovenska-biografija.si/rodbina/sbi838010/ (27. avgust 2017).

Pavlin, Tomaž. 2001. Včeraj bi bil lahko tudi Napoleon ponosen na svojo Ilirijo ali ekskurz o žogometu oziroma nogometu v Ljubljani pred prvo svetovno vojno. *Zgodovina za vse: Vse za zgodovino* 8 (2): 43–61.

--- 2002. Športne organizacije v Ljubljani do druge svetovne vojne v luči statistike in pravilnikov. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 50 (3): 385–402.

--- 2005. *Zanimanje za sport je prodrlo med Slovenci že v široke sloje*. Ljubljana: Fakulteta za šport, Inštitut za šport.

--- 2010. Videti, je, da se je tudi pri nas nogomet dobro vpeljal. V *90 let krovne nogometne organizacije v Sloveniji*, ur. Igor E. Bergant, 12–15. Ljubljana: nogometna zveza Slovenije

--- 2011. Ilirija in nogomet (1. del). *Naš nogomet* 17 (47): 36–37.

--- 2014. Žogobrc. *Naš nogomet* 20 (53) 58–61.

Pavlovič, Mik. 2000. *Mejniki slovenske košarke*. Ljubljana: Pisanica.

Petrič, Alfed. 1972. *50 letnica nogometa v Trbovljah*. Trbovlje: Nogometni klub Rudar Trbovlje.

Petrič, Alfred. 2004. *70 let nogometa v Trbovljah*: 1922-1992. Izlake: Grafex.

Pettauer Zeitung. 1899: Der Turnverein, 18 (30. april), Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-DIHFN5ZS/ (27. avgust 2017).

--- 1900. Die Jahresversammlung des Turnvereines, 4 (28. januar), Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-GNPWB8GR/ (27. avgust 2017).

Pišek, Janez. 1978. Temelje je postavila peščica zagnanih. V *25 let Zveze nogometnih trenerjev Slovenije*, ur. Evgen Bergant, 11–12. Ljubljana: Zveza nogometnih trenerjev Slovenije

Plesec, Matjaž in Doupona Topič, Mojca. 2002. *Nogomet in družba: preporod nogometa v Sloveniji*. Ljubljana: Zavod za šport Slovenije, Fakulteta za šport, Inštitut za šport.

Plesec, Matjaž. 2001. *Nogomet kot del podobe slovenske družbe*. Ljubljana: M. Plesec.

Polet: list za telesno kulturo. 1946. Kvalifikacije, 18: (4. maj).

Politika. 1935. Skupština je dela amaterizmu čisto profesijonalno tumačenje, 9905 (16. december).

Prunk, Janko. 2008. *Kratka zgodovina Slovenije*. Ljubljana: Grad.

Pušenjak, Vladimir, ur. 1944. *25 let Ž.Š.K. Hermesa 1919-1944*. Ljubljana, ŽŠK Hermes.

Ribnikar, Peter. 1992. Slovenski doktorji, promovirani na Karlovi univerzi v Pragi 1917-1935. *Zgodovinski časopis* 46 (4) 519–537.

Rienessel, Herbert. 2016. *Die Gründungsgeschichte des Deutsch-alpenländischen Fußballverbandes*, Dostopno prek: https://stfv.fussballoesterreich.at/2016-DI-Rienessel-deutsch-alpenlaendischer-fussballverband.pdf (27. avgust 2017).

Rozina, Roman. 2002. *Zagorje 2002: Kos s sapo napihnjenega usnja*. Zagorje ob Savi: Občina Zagorje ob Savi.

Rupel, Aldo. 1981. *Telesna kultura med Slovenci v Italiji: zgodovina, popis dejavnosti in društev*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.

Sindikalno športno društvo Železničar. 1953. *35 let SŠD Železničar Ljubljana*. Ljubljana: SŠD Železničar.

Slovenec. 1911. Tekme z žogo v Gorici, 129 (7. junij), Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-F6ER61JR/ (27. avgust 2017).

--- 1914. Klasifikacijske nogometne tekme, 153 (9. julij), Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-L7KOGX0N/ (27. avgust 2017).

--- 1920. Ustanovitev nogometnega podsaveza, 99 (1. maj), Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-5LHH1NW0/ (27. avgust 2017).

Slovenski dom. 1936. BSK Ljubljana 3:1, 163 (20. julij), Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-TO4EHINU/ (27. avgust 2017).

--- 1940. Prvak Slovenske nogometne zveze je SK Ljubljana, 282 (9. december), Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-ZH3Q2KVS/ (27. avgust 2017).

Slovenski narod. 1910. Nogometna tekma, 120 (31. maj), Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-THYDXEXO/ (27. avgust 2017).

--- 1910. Football tekma v Tivoli, 127 (8. junij), Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-2EXFHPS1/ (27. avgust 2017).

--- 1911. Ustnovni občni zbor slovenskega nogometnega društva Ilirija, 133 (10. junij), Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-JS76HX2T/ (27. avgust 2017).

--- 1911. Še par spominov, 111 (16. maj), Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-YFK9OQSK/ (27. avgust 2017).

--- 1911. Nogometna tekma v Kranju, 539 (28. avgust), Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-REY9Y0MI/ (27. avgust 2017).

--- 1914. Klasifikacijske tekme, 158 (13. julij), Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-6N0ZQ0P6/ (27. avgust 2017).

--- 1920. Turistika in sport, 109 (15. maj), Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-GCIJMA39/ (27. avgust 2017).

--- 1930. Proslava 10letnice LNP, 116 (22. maj), Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-LQCHTR4J/ (27. avgust 2017).

--- 1933. Ilirija odklonila združitev s Primorjem, 21 (26. januar), Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-1S22Z6P1/ (27. avgust 2017).

--- 1941. Napeta borba za pokal SNZ, 200 (1. september), Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-2SV4S66W (27. avgust 2017).

Slovenski sport. 1926. 15 letnica SK Ilirije, Posebna izdaja (9. maj).

--- 1926. Tekme za Krisperjev pokal, 1 (1. marca).

Službeni vestnik LNP. 1939. Upravni odbor, 43 (24. november).

Sport: Ilustrirana tedenska revija. 1920. Tretji redni občni zbor sportnega kluba Triglav v Kranju, 144 (28. april).

--- 1920. Organizacija jugoslovanskega nogometa, 3 (9. julij).

--- 1920. Nogomet v Sloveniji, 4 (17. julij).

--- 1921: Bločani gredo k maši, 1 (1. januar).

--- 1921. Glavna skupščina LNP, 10 (4. marec).

--- 1921. Moštvo francoske nogometne federacije v Ljubljani, 27–28 (8. julij).

--- 1921. Izredna glavna skupščina LNP, 49–50 (31. december).

Sportni klub Ilirija. 1936. *Sportni klub Ilirija v 11. olimpijskem letu 1936*. Ljubljana: SK Ilirija.

Sportni list. 1930. Deset let ljubljanskega nogometnega podsaveza 1920-1930, 16 (31. maj).

--- 1930. SK Jadran contra LNP-u, 2 (26. februar).

Staatsgymnasium in Görz. 1911. *61. Jahresbericht des k. k. Staatsgymnasium in Görz*. Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-ZTHEAZR3/ (27. avgust 2017)

Starc, Gregor. 2007. *Newspaper Representation of Soccer in the Slovenian National Identification*. Physical Education and Sport 5 (1): 55–108.

Stare, Andrej. 1991. *80 let korenin nogometnega kluba Olimpija*. Ljubljana: Eurospekter.

--- 1992. Slovenski nogomet 1992. Ljubljana: Eurospekter.

Steierm. Landes-Untergymnasiums zu Pettau. 1898. *Neunundzwanzigster Jahresbericht des Steierm. Landes-Untergymnasiums zu Pettau*. Dostopno prek: https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-XQMZQV1V (27. avgust 2017)

Stepišnik, Drago. 1968. *Oris zgodovine telesne kulture na Slovenskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

--- 1970. Od Ljubljanske nogometne podzveze do Nogometne zveze Slovenije. V *50 let ustanovitve vodstvene nogometne organizacije na Slovenskem*, 7-83. Ljubljana: Ljudska pravica.

--- 1971. *Stanko Bloudek*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Šaver, Boštjan, 2005. *Nazaj v planinski raj: Alpska kultura slovenstva in mitologija Triglava*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Šip, Radim. 2008. Športni miti in moderna ideologija športa. *Borec* LX (652–656) 322–334

Športno društvo Nogometna šola Drava. 2013. *Dajmo plavi, dajmo Drava!: 80 let nogometne Drave Ptuj 1933-2013 in 100 let igranja nogometa na Ptujskem*. Ptuj: Športno društvo Nogometna šola Drava.

Štamcar, Miha in Gruber, Gregor. 2010. *Pot v prvo ligo: Olimpija 2005-2010 in druge zgodbe*. Ljubljana: UMco.

Šugman, Rajko. 1976. Teoretični vidiki portoroških sklepov. *Telesna kultura : revija za teoretična in praktična vprašanja telesne vzgoje, športa in rekreacije* 24 (2) 5–7.

Turk, Rudi, ur. 2008. *Več kot igra: 80 let nogometa na območju Medobčinske nogometne zveze Maribor*. Maribor: MNZ Maribor.

Večer. 1946. Okrožno nogometno prvenstvo, 36 (26. april).

--- 1070. Prva finalna tekma za jugoslovanski pokal, 115 (20 maj).

--- 1977. V nedeljo start nogometnih selekcij, 203 (2. september).

--- 1989. Nogometna smešnica v Zagrebu, 140 (19. junij).

--- 1968. V bodoče novi roto foto šport, 77 (1. april).

Velikanje, Anton. 2002. *Nogomet v Idriji*. Idrija. Bogataj.

Velikonja, Mitja. 2003. *Mitografije sedanjosti: Študije primerov sodobnih političnih mitologij*. Ljubljana: Študentska založba.

Verčič, Saša. 2003. Krotil madžarske ase. *Naš nogomet* 19 (30) 45–47.

Wagner, Hermann. 1914. *Illustriertes Spielbuch für Knaben*. Berling: Spinger Verlag.

Zveza športov Slovenije. 1955. *10 let športa v svobodi*. Ljubljana. Zveza športov Slovenije.

Železničarsko športno društvo Ljubljana. 2014. *Sportni klub Hermes: 90 let: Železničarsko športno društvo Ljubljana*. Ljubljana: Železničarsko športno društvo.

Železničarsko športno društvo Maribor. 1967. *40 let delovanja Železničarskega športnega društva Maribor*. Maribor: ŽŠD.

Žižek, Slavoj. 2016. *Žižkovi vici*. Ljubljana: Totaliteta

Žnidarič, Marjan. 1983. Prispevek k zgodovini Nemcev v Mariboru med obema vojnama. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 54 (1–2) 218-287.

--- ur. *Železničarsko športno društvo Maribor 1927-2007*. Maribor: ŽŠD Maribor.